

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА		5
РОЗДІЛ 1. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ		6
Клименко Т. В.	Фінансова безпека суб'єкта господарювання: економічна	
Лаптій Т. М.	сутність та методичний підхід до оцінювання її рівня	6
Кондіус І. С.	Методичні підходи до вибору фінансово-економічної	
	стратегії збалансованого розвитку регіону	28
Ладонько Л. С.	Інноваційна спроможність регіонів у контексті розкриття	
Мітал О. Г.	внутрішнього потенціалу розвитку	38
Нехай В. А.	Вплив облікової ставки на зростання економіки	43
Пластун О. Л.	Дослідження ефекту дня тижня на ринку криптовалют	53
Ющенко Н. Л.	Особливості проблемних ситуацій суб'єктів	
Гнедіна К. В.	господарювання в умовах реалізації глобальних цілей	
	сталого розвитку та зростання вимог до обґрунтованості	
	економічних рішень	61
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ І АУДИТУ		70
Акименко О. Ю.	Трактування та розмежування понять «зобов'язання»,	
Жолобецька М. Б.	«заборгованість» та «розрахунки». Теоретичний аспект та	
Парминська В. С.	практичний взаємозв'язок	70
Андросенко О. О.	Особливості обліку витрат промислових підприємств з	
	використанням сучасних інформаційних технологій	81
Безверхий К. В.	Аналіз реалізації принципу суттєвості в інтегрованій	
	звітності підприємств	96
Волот О. І.	Методологічні аспекти проведення аудиту в середовищі	
	застосування інформаційних систем і технологій	115
Гнатченко Д. Д.	Державні пріоритети внутрішнього аудиту підприємств	
	України	124

Клименко О. М.		
Гливенко В. В.	Розвиток і сучасний стан медичного страхування	142
Ремесник В.О.		
Назарова К. О.	Стан, проблеми та перспективи розвитку аудиту в умовах економіки з відкритим доступом	151
Перетяцько Ю. М.	Значення та зміст приміток до річної фінансової звітності для прийняття управлінських рішень	162
Сидоренко О. О.	Управлінський облік страхових резервів у страхових компаніях	176
Скосир Ю. М.	Особливості оподаткування в сільському господарстві	187

ПЕРЕДМОВА

Актуальною проблемою забезпечення ефективної роботи і конкурентоздатності суб'єктів господарювання в сучасних умовах є адаптація всієї фінансово-економічної системи управління до умов сучасності. Це повинно проявитись у її переорієнтації, з одного боку, на зовнішніх користувачів, а з іншого – на задоволення внутрішніх потреб управління підприємством, що зумовлює необхідність посилення інформаційних функцій системи управління, обліку, аудиту, аналізу і цільового їх спрямування.

Виникає потреба в докорінній зміні господарського механізму, який регулює економічні процеси, а це, у свою чергу, вимагає створення якісно нової фінансово-економічної системи управління, оновлення її змісту та методології. І тому існує необхідність удосконалення процесу господарювання, визначення перспектив розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, узагальнення передового вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Найсуттєвіші зміни і перетворення за останні часи відбулись на виробничих підприємствах, оскільки потребу найбільших капіталовкладень зумовлював не лише їх виробничий потенціал, але й система управління. Ці зміни стосувались також бухгалтерського обліку, аудиту, аналізу, оподаткування, звітності як складових елементів забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень. Враховуючи вирішені значні наукові завдання вітчизняних та зарубіжних вчених, основні положення особливостей формування фінансово-економічної системи управління в сучасних ринкових умовах набули подальших досліджень, і викладені в матеріалах колективної монографії, яка є результатом наукових досліджень кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту у 2012-2017 р.р. за темою: «Формування фінансово-економічної системи управління в сучасних ринкових умовах» (держ. реєстр. номер 0112U003284). Основні положення наукової теми охоплюють питання розвитку фінансово-економічної системи національної економіки та регіонів України, розкривають особливості фінансово-економічного інструментарію управління підприємством, сучасного стану, проблем та перспективи розвитку обліку, аналізу і аудиту.

У написанні монографії взяли участь фахівці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київського національного торговельно-економічного університету, Луцького національного технічного університету, Сумського державного університету, Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, які своїми працями доповнили наукові надбання кафедри.

Основні результати дослідження використовуються в навчальному процесі Чернігівського національного технологічного університету та орієнтовані на фахівців економічних спеціальностей, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1

ТЕНДЕНЦІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Клименко Т. В., канд.екон.наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту

Лаптій Т. М., канд.екон.наук, ст. викладач,
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЇЇ РІВНЯ

Одне з головних місць в сучасній теорії та практиці фінансового управління суб'єктами господарювання займає забезпечення їх фінансової безпеки, що передбачає раціональне й ефективне використання фінансових ресурсів, а також формування умов, які сприятимуть нарощуванню їх фінансових можливостей та нейтралізують загрози внутрішнього і зовнішнього походження.

Важливою задачею є й формування системи методів оцінювання фінансової безпеки підприємства, що дозволить своєчасно ідентифікувати негативний вплив різного роду факторів на його фінансовий стан, а також виявляти резерви та можливості економічного зростання господарюючого суб'єкта.

Сучасний стан розвитку національної економіки характеризується нестабільною діяльністю вітчизняних підприємств, низьким рівнем їх рентабельності або значною збитковістю, високою фінансовою залежністю, низьким рівнем ліквідності, що у своїй сукупності знижують рівень фінансової безпеки не тільки окремих суб'єктів господарювання, але й держави в цілому.

У цьому контексті, важливим є дослідження проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємств з метою виявлення теоретично-методичних та практичних аспектів її вирішення в сучасних нестійких умовах функціонування.

Дослідженню особливостей забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: О. Ареф'євої [1], О. Барановського [2], І. Бланка [3], К. Горячевої [4], О. Кириченко [5], Ю. Кіма [6], Т. Кузенко [1], О. Пластуна [8], Н. Проїди-Носик [9], Г. Сілакової [10], О. Сусіденко [11] та інших. Проте, до цього часу не вироблено єдиного підходу до тлумачення поняття «фінансова безпека підприємства».

Згідно першого підходу, пропонується розглядати фінансову безпеку з точки зору рівня захищеності фінансових інтересів суб'єктів. Так, О. Барановський вказує, що фінансова безпека є однією з найважливіших

складових економічної безпеки, і трактує її як «ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин». Також автор визначає її як «рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [2, с. 28].

На думку І. Бланка, поняття «фінансова безпека підприємства» синтезує в собі найбільш значущі характеристики таких категорій, як «економічна безпека підприємства» та «фінанси підприємства». При цьому, він серед сутнісних характеристик фінансової безпеки виділяє те, що вона є основним елементом системи його економічної безпеки. Автор тлумачить фінансову безпеку підприємства «як кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії, та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання у поточному та перспективному періоді» [3, с. 14].

Другий підхід передбачає розглядати фінансову безпеку як певний стан, при якому підприємство здатне ефективно функціонувати.

Науковці О. Сусіденко та В. Нагайчук асоціюють поняття фінансової безпеки з фінансовою захищеністю і вказують на те, що «здатність підприємства стабільно розвиватись визначається міцністю його фінансового стану, ефективністю фінансової діяльності та стійкістю до впливу негативних факторів, що загалом характеризують рівень його фінансової захищеності» [11, с. 97].

Український учений О. Пластун вважає, що під поняттям «фінансова безпека суб'єктів підприємництва» варто розуміти необхідну складову фінансової безпеки держави, що полягає у здатності суб'єкта підприємництва здійснювати свою фінансову діяльність ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища [8, с. 6]. Автор визначає фінансову безпеку не як фінансовий стан, а як здатності суб'єкта підприємництва протистояти ризикам та діяти ефективно. Також зосереджується увага на тому, що фінансова безпека суб'єктів підприємництва є складовою фінансової безпеки держави.

Натомість, Г Сілакова та С. Генік пропонують під фінансовою безпекою підприємства розуміти «певний фінансовий стан підприємства, що характеризується його здатністю протистояти існуючим і виникаючим загрозам, що забезпечується постійним моніторингом та діагностикою її рівня, а також формуванням комплексу превентивних і контрольних заходів» [10, с. 183].

До прихильників ресурсного підходу належить Ю. Кім, який фінансову безпеку підприємства визначає як «такий стан фінансових ресурсів, за якого забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність, платоспроможність і фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз» [6, с. 8]. Автор робить наголос на ефективності формування та використання фінансових ресурсів, завдяки чому підприємство матиме можливість забезпечити рентабельну діяльність і своєчасно погашати всі свої борги.

Дещо схожим є трактуванням поняття «фінансова безпека підприємства» О. Ареф'євою та Т. Кузенко, які тлумачать її як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних та оборотних коштів, структури його капіталу, норми виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становища і перспектив її технологічного та фінансового розвитку» [1, с. 101].

К. Горячева у своїх дослідженнях зазначає, що «фінансова безпека підприємства» полягає у наявності такого фінансового стану, котрий характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, котрі використовуються підприємством, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи» [4, с. 5].

Четвертим підходом є розуміння фінансової безпеки як процесу досягнення певного стану. Зокрема, Н. Пройда-Носик під фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва розуміє «складний багаторівневий процес забезпечення захищеності суб'єкта від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх фінансових загроз та формування його фінансової рівноваги в поточній і стратегічній перспективі за рахунок ефективного використання його фінансового потенціалу з метою збільшення ринкової вартості». Тобто, автор фінансову безпеку розглядає як певний складний процес, що дозволяє підприємству убезпечити себе від впливу фінансових загроз у будь-який момент часу [9, с. 342].

О. Кириченко та І. Кудря фінансову безпеку підприємства розглядають як «діяльність із управління ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та росту його власного капіталу в поточній і стратегічній перспективі» [5, с. 262].

Дослідження існуючих підходів до тлумачення фінансової безпеки підприємства довів відсутність єдиного думку щодо його сутності. Автори розглядали це поняття: з точки зору збалансованого фінансового стану, який можна оцінити за допомогою кількісних і якісних показників; як стан

захищеності фінансових інтересів; як ефективне використання фінансових ресурсів; як складний процес її забезпечення з використанням фінансових інструментів.

Зауважимо, що тлумачення фінансової безпеки як певний фінансовий стан, тобто який є статичним (незмінним), є недоречним, адже господарська діяльність підприємства, внутрішні й зовнішні фактори, які впливають на нього, та й, взагалі, економічні процеси підвладні постійним змінам, що, в свою чергу, характеризує поняття «фінансова безпека підприємства» як динамічне.

У цьому контексті, вважаємо за необхідне розглядати фінансову безпеку підприємства як динамічну категорію, при управлінні якою має застосовуватися системний підхід, тобто як систему захисту його фінансових інтересів від постійного деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що дозволяє досягти мети діяльності та ефективно розвиватися в поточному та майбутніх періодах.

Забезпечення фінансової безпеки є важливим елементом системи фінансового менеджменту суб'єкта господарювання (рис. 1).

Рис. 1. Місце забезпечення фінансової безпеки в системі фінансового менеджменту суб'єкта господарювання [складено авторами]

Кожен блок системи фінансового менеджменту складається із сукупності підсистем, ефективного функціонування кожної з яких сприяє забезпеченню фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства є процесом реалізації заходів із недопущення (попередження) можливих фінансових збитків у поточному та перспективному періодах.

Основні задачі забезпечення фінансової безпеки мають виконуватися у певній послідовності та полягають у тому, щоб:

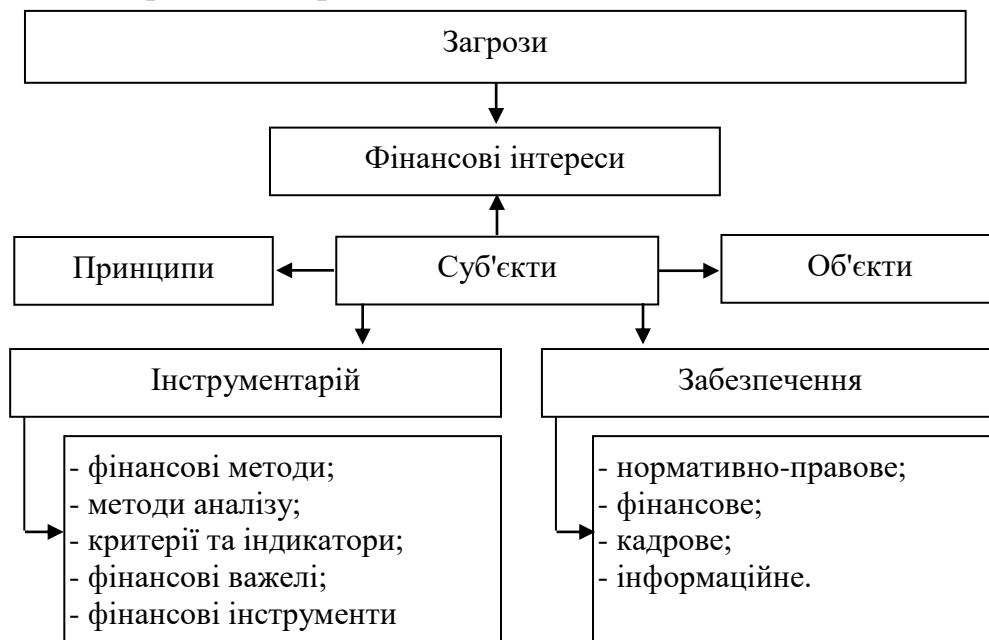
1) визначити фінансові інтереси в процесі розвитку суб'єкта господарювання, які потребують захисту;

2) виявити на ранніх стадіях загрози, як внутрішнього, так і зовнішнього походження, фінансовим інтересам суб'єкта господарювання;

3) вжити попереджувальні заходи щодо нейтралізації загроз фінансовим інтересам підприємства та недопущення можливих фінансових збитків.

Система забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає наявність і взаємодію сукупності елементів, серед яких необхідно виділити наступні: об'єкти, суб'єкти, загрози, фінансові інтереси, принципи, інструментарій (методи, критерії та індикатори, фінансові важелі й інструменти), нормативно-правове та інформаційне, фінансове й кадрове забезпечення.

Схематично складові системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання зображено на рис. 2.

Рис. 2. Основні елементи системи забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання [складено авторами]

Вважаємо, що для визначення об'єкта забезпечення фінансової безпеки підприємства більш доречним є підхід І. Бланка, згідно якого враховуються фінансові інтереси суб'єкта господарювання. Так, автор у своєму дослідженні пропонує два варіанти: по перше, при побудові загальної системи управління його об'єктом є фінансова діяльність у цілому; по друге, він систематизував об'єкти у розрізі основних задач забезпечення фінансової безпеки (наприклад,

прибуток, інвестиції, джерела формування фінансових ресурсів, структуру капіталу й активів, грошових потоків, фінансові ризики тощо) [3, с.86, 91-92].

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки, перш за все, є керівництво підприємства та фінансові менеджери, які шляхом проведення аналітичних досліджень, як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, розробляють та реалізують відповідні заходи щодо запобігання (усунення) фінансовим проблемам. Зауважимо, що власники підприємства також є суб'єктами забезпечення фінансової безпеки, адже вони досить часто беруть участь в управлінні підприємством у якості керівників або менеджерів.

Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання відбувається у середовищі, що постійно змінюється, відповідно, не може не зазнавати впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. Зволікання з прийняттям відповідних управлінських рішень із нейтралізації негативного впливу цих загроз призведе до збиткової фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, погіршення рівня платоспроможності, ділової активності та неможливості ефективно розвиватися у довгостроковій перспективі. Тому своєчасна ідентифікація та подальше усунення загроз є одним з пріоритетних завдань фінансового управління з метою захисту фінансових інтересів суб'єкта господарювання.

Своєчасна і точна ідентифікація загроз фінансовим інтересам підприємства є необхідною передумовою створення дієвого механізму забезпечення його фінансової безпеки. Слід зазначити, що на сьогодні не менший вплив на фінансову діяльність підприємства здійснюють, окрім фінансових, ще й економічні, політичні, соціальні, техногенні та інші загрози.

Об'єктивні загрози виникають без участі підприємства і на них неможливо вплинути, зокрема до них відносяться: форс-мажорні обставини (стихійні лиха, заворушення, війни), непередбачувані зміни економічного стану в країні, нестабільне політичне та соціальне становище, жорсткий фіскальний тиск, погіршення інвестиційного клімату, значні коливання курсів валют тощо). Одним із способів мінімізації втрат від негативного впливу об'єктивних факторів є врахування цих загроз при укладанні договорів з партнерами.

Суб'єктивним загрозам сприяє неефективна робота персоналу підприємства, а також навмисні негативні дії третіх осіб (конкурентів, постачальників, покупців). До внутрішніх суб'єктивних загроз можна віднести неефективне: управління активами та джерелами їх формування; фінансове планування; організаційна структура підприємства; його товарна, ринкова, цінова, кадрова політика тощо. Зовнішні суб'єктивні загрози проявляються у захопленні ринку конкурентами, застосуванні несумлінної конкуренції, цінових маніпуляціях, шахрайстві, скуповуванні акцій та інших цінних паперів підприємства зовнішніми інвесторами, відмові від готової продукції покупцями або затримці у її оплаті, невиконанні укладених домовленостей з постачальниками тощо. Для недопущення негативного впливу суб'єктивних факторів необхідно створити ефективну аналітичну службу, яка б оперативно досліджувала фінансовий стан та конкурентоспроможність підприємства, вивчаючи конкурентів і прогнозуючи їх майбутню діяльність, аналізувала платоспроможність оптових покупців його продукції, надійність постачальників сировини та матеріалів.

Виходячи з основної мети функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, головним фінансовим інтересом підприємства є максимізація прибутку його власників. Перш за все, захисту потребують фінансові інтереси, які безпосередньо впливають на зміст системи забезпечення фінансової безпеки. Найбільш повно сукупність пріоритетних фінансових інтересів підприємства відображена у дослідженні І. Бланка, яка включає [3, с. 48]:

- 1) зростання рівня доходності власного капіталу підприємства (рівня фінансової рентабельності);
- 2) достатність фінансових ресурсів, що формуються на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства;
- 3) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку;
- 4) високий рівень інвестиційної активності та ефективності інвестицій;
- 5) ефективна нейтралізація фінансових ризиків;
- 6) високий інноваційний рівень фінансової діяльності;
- 7) швидке та ефективне подолання кризових фінансових ситуацій, що виникли.

Функціонування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства ґрунтується на дотриманні таких принципів:

- 1) системність (наявність певної сукупності елементів, що забезпечують функціонування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства);
- 2) інтегрованість системи забезпечення фінансової безпеки у загальну систему фінансового управління підприємства;
- 3) орієнтованість стратегії забезпечення фінансової безпеки на фінансову стратегію підприємства;
- 4) гнучкість (можливість оперативної адаптації до динамічних змін зовнішнього й внутрішнього середовищ);
- 5) результативність (здатність своєчасно попереджати та/або ефективно долати вплив загроз, при цьому забезпечуючи розвиток підприємства);
- 6) узгодженість управлінських рішень при забезпеченні фінансової безпеки;
- 7) наявність системи постійного моніторингу реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього походження фінансовій безпеці підприємства;
- 8) оптимізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства (витрати на попередження та/або подолання загрози повинні бути адекватними її рівню та обсягу).

Обов'язковим елементом у структурі системи забезпечення фінансової безпеки підприємства є фінансові методи як способи впливу фінансових відносин на господарський процес. Найбільш розповсюдженими є такі методи, як: інвестування, кредитування, оподаткування, оренда, планування, прогнозування, самофінансування, система розрахунків, страхування, факторинг, фінансування та інші.

Під фінансовими важелями прийнято розуміти засоби дії фінансового методу. До основних фінансових важелів відносяться: амортизаційні відрахування, види кредитів, відрахування у фонди, дохід, дисконт, інвестиційний дохід, лізингові та факторингові платежі, пайові внески,

прибуток, процентні ставки, рівень дивідендних виплат, собівартість, ставки податків, фінансові санкції, форми розрахунків, ціна тощо.

Фінансовий інструмент – це будь-яка договірна угода, згідно з якою відбувається збільшення активів одного суб'єкта господарювання і фінансових зобов'язань іншого контрагента. До фінансових інструментів відносяться: платіжні інструменти (платіжні доручення, чеки, акредитиви); кредитні інструменти (договори про кредитування, векселя); депозитні інструменти (депозитні договори, депозитні сертифікати); інструменти інвестування (акції, інвестиційні сертифікати); інструменти страхування (страховий договір, страховий поліс); інші види фінансових інструментів [3, с. 106].

Ефективність механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання залежатиме від того, наскільки розумно та виважено ці фінансові важелі й інструменти будуть використанні у процесі захисту їх фінансових інтересів.

Однією зі складових механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства є нормативно-правове забезпечення управлінських рішень. Правове забезпечення включає кодекси України, закони України, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, накази та положення міністерств та відомств, статутні документи підприємства. За їх допомогою держава має змогу здійснювати регулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Нормативне забезпечення включає інструкції, нормативи, методичні вказівки та пояснення тощо. Через постійні швидкі зміни умов функціонування підприємств нормативно-правове забезпечення також потребує подальшого удосконалення, щоб відповідати світовим стандартам у зв'язку з постійними інтеграційними процесами.

Не менш важливим елементом формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства є інформаційне забезпечення, що складається зі статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації. Джерела надходження інформації поділяються на внутрішні (дані фінансової звітності, інформація про фінансову й комерційну діяльність тощо) та зовнішні (показники макроекономічного розвитку країни та галузі, до якої відноситься підприємство; дані щодо кон'юнктури фінансового ринку; діяльність конкурентів, існуючих і потенційних партнерів). Повна, своєчасна та достовірна інформація дозволить приймати ефективні рішення для запобігання і подолання різного роду загроз фінансовим інтересам підприємства.

Фінансове забезпечення фінансової безпеки підприємства полягає у формуванні та ефективному використанні цільових грошових фондів, достатніх для забезпечення його висхідного поступу і безпечного функціонування. Воно здійснюється у формах самофінансування, кредитування, інвестування, інноваційного фінансування, додаткового гарантійного забезпечення, бюджетного фінансування.

Кадрове забезпечення фінансової безпеки підприємства передбачає формування відповідних інститутів і організаційно-управлінських структур із відповідним кадровим потенціалом. Воно представляє собою комплекс дій,

спрямованих на встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою для сприяння безпечному та стійкому розвитку підприємства.

Важливим є вибір методів оцінювання фінансової безпеки підприємства, серед яких найчастіше в наукових працях зустрічаються наступні:

1) метод спостереження (полягає у розрахунку фінансових показників підприємства та порівнянні їх значень з нормативними чи плановими, з середньогалузевими чи показниками провідних підприємств галузі, з даними попередніх років тощо);

2) метод експертної оцінки (грунтується на досвіді провідних фахівців);

3) метод аналізу та обробки сценаріїв (полягає в організації взаємодії фахівців різних напрямів при постановці та вирішенні складних фінансових проблем з використанням сучасних засобів математичного моделювання);

4) методи оптимізації (використовуються при аналітичному описі процесів, що досліджуються, для синтезу якого-небудь одного обраного критерію фінансової безпеки);

5) методи розпізнавання образів (полягає у перетворенні вхідної інформації (параметри, ознаки) у вихідну (висновки про віднесення образу до складової фінансової безпеки));

6) методи теорії нечітких систем (дозволяють формалізувати неточні, недосконалі, суперечливі знання, тобто наближують комп'ютерну мову до природної для спеціалістів мови);

7) методи багатовимірного статистичного аналізу (полягають у переході від першочергової системи сильно корельованих між собою фінансових показників до нових некорельованих компонентів чи факторів).

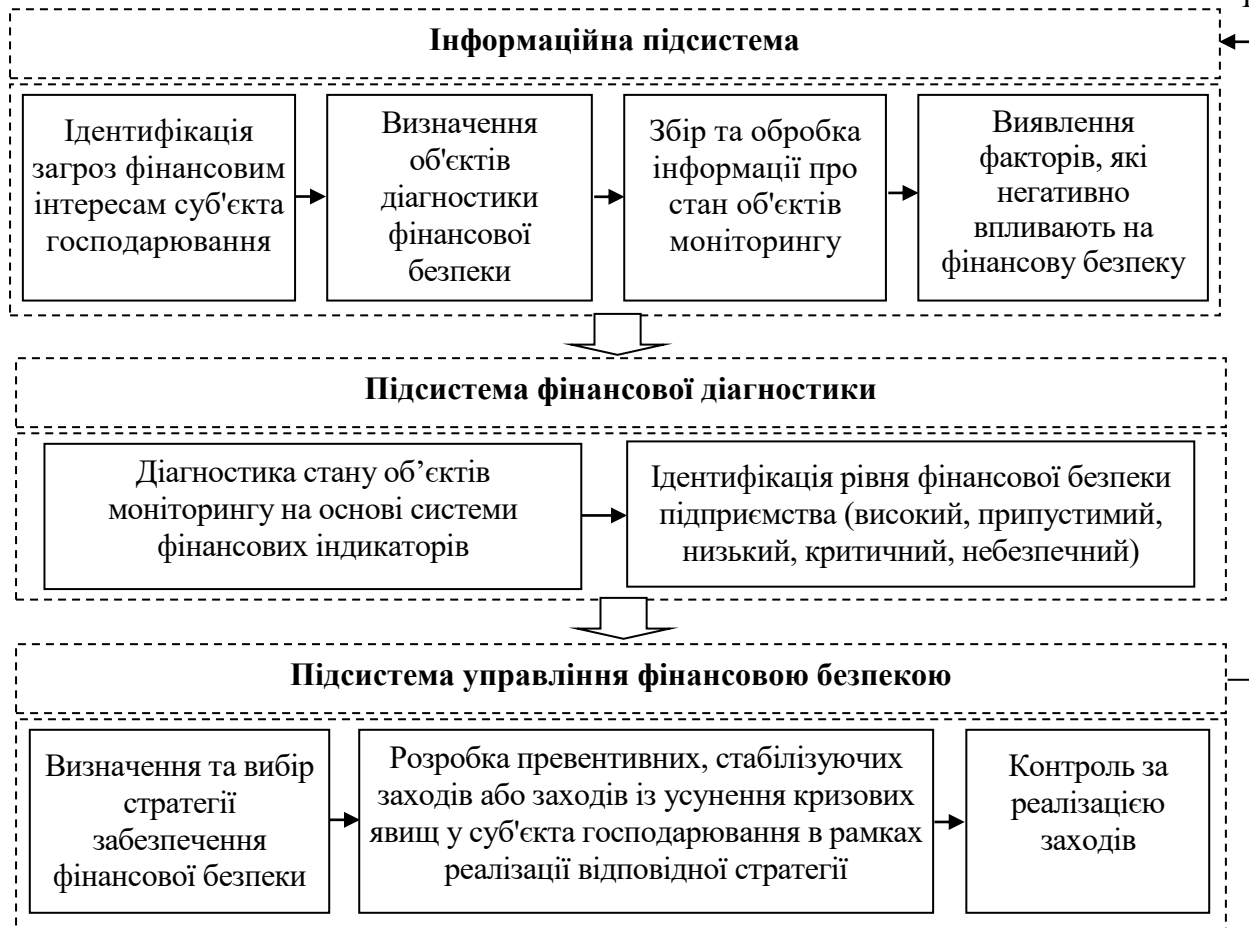
Підставою для оцінювання рівня загроз та обсягу їх негативного впливу є критерії фінансової безпеки підприємства, які визначаються шляхом розрахунку системи фінансових показників. Про ефективність забезпечення фінансової безпеки можна говорити у тому випадку, якщо всі показники або індикатори фінансової безпеки відповідатимуть своїм граничним (нормальним) значенням.

Отже, ефективне функціонування системи забезпечення фінансової безпеки за допомогою вище вказаних елементів дозволить своєчасно виявляти симптоми загроз, вживати превентивні заходи щодо їх усунення та відновлювати фінансову стабільність підприємства.

Зауважимо, що діагностика фінансової безпеки підприємства є системою цільового фінансового аналізу, яка направлена на вирішення низки завдань, серед яких ключовими є:

- визначення досягнутого фінансового стану суб'єкта господарювання;
- виявлення параметрів загроз фінансовим інтересам підприємства, враховуючи специфіку його функціонування;
- обґрунтування граничних значень конкретного параметру;
- ідентифікація рівня фінансової безпеки підприємства для розробки заходів усунення виявлених відхилень.

Методика діагностики фінансової безпеки передбачає кілька етапів та дозволяє інтегрувати отримані результати в загальну систему фінансового управління суб'єктом господарювання (рис. 3).

Рис. 3. Схеми діагностики фінансової безпеки суб'єкта господарювання
[складено авторами]

Забезпечення фінансової спроможності суб'єктів господарювання є однією із головних умов економічного зростання та фінансової безпеки України. На сьогодні залишається цілий комплекс невирішених проблем соціально-економічного розвитку, що, в першу чергу, пов'язано зі значною нестачею власних фінансових ресурсів, а також зі складністю залучення коштів із зовнішніх джерел. Відповідно, стабілізація основних фінансових показників вітчизняних підприємств та забезпечення фінансової безпеки сприятиме зростанню їх фінансової спроможності та країни в цілому. Це обумовлюється тим, що саме фінансова спроможність і фінансова безпека є одними з головних характеристик фінансової системи, остання ж має ефективно виконувати функції щодо формування та ефективного використання фінансових ресурсів, забезпечення фінансових процесів навіть при негативному впливі внутрішніх і зовнішніх чинників.

На етапі здійснення фінансової діагностики суб'єкта господарювання необхідно, в першу чергу, здійснити вибір системи показників, які розкривають потенційні можливості оцінювання його діяльності. Від сутності відібраних показників, їх загальної цільової спрямованості залежатиме точність ідентифікації рівня фінансової безпеки підприємства.

Показники повинні дозволяти використовувати комплексний порівняльний аналіз динаміки економічних, фінансових, соціальних результатів діяльності

суб'єктів підприємництва та забезпечувати на основі довільного вибору об'єктивну оцінку. Водночас, їх вибір повинен враховувати, що в комплексі всі показники характеризують загальний стан відносин.

Виходячи з цього, діагностику стану об'єктів моніторингу пропонується здійснювати на основі системи фінансових індикаторів, які доцільно розподілити на дві групи (рис. 4):

1) екзогенні індикатори, які викликані зовнішніми факторами та на які суб'єкти господарювання не можуть вплинути;

2) ендегенні індикатори, які залежать від діяльності підприємства.

Дослідження індикаторів оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання дозволяє визначати фінансові можливості для їх успішного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення інтересів як власників, так і регіону та держави в цілому.

З метою дослідження фінансової безпеки суб'єктів господарювання необхідно оцінити рівень та динаміку головних індикаторів на макрорівні, що відображають умови їх функціонування.

У таблиці 1 наведено динаміку основних загальноєкономічних показників розвитку України протягом 2012-2016 років, аналіз і оцінка яких дозволить визначити ефективність використання важелів регулювання макроекономічної політики урядом країни.

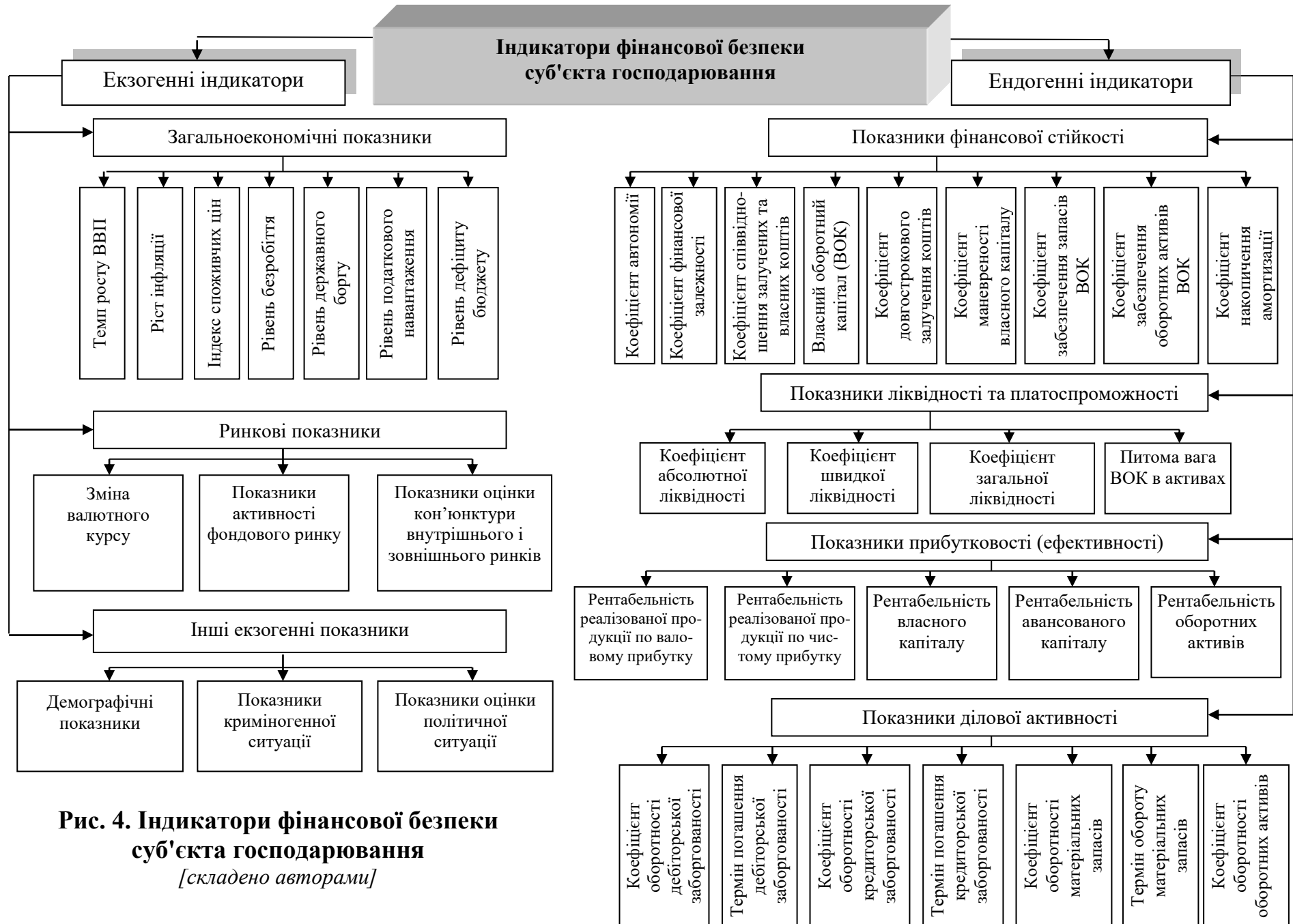
Таблиця 1

**Динаміка загальноєкономічних показників розвитку України
протягом 2012-2016 років***

Показники	Ретроспективний період, роки					Відхилення (2016/2012 рр.)	
	2012	2013	2014	2015	2016	абсол.	відн.,%
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд грн	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2383,2	+924,1	+63,3
Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	32002	33473	36904	46413	55848	+23846	+74,5
Загальна сума державного і гарантованого державою боргу (на кінець періоду):							
млрд грн	515,51	584,37	1100,83	1571,77	1929,76	+1414,25	+274,3
млрд дол. США	64,50	73,11	69,81	65,49	70,97	+6,47	+10,0
Індекс споживчих цін (індекс інфляції), % до попереднього року	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	+12,6	+12,6
Індекс промислової продукції, %	99,5	95,7	89,9	87,0	102,8	+3,3	+3,3
Індекс продукції сільського господарства, %	95,5	113,3	102,2	95,2	106,1	+10,6	+11,1
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	3026	3265	3480	4195	5183	+2157	+71,3
Обсяг експорту товарів і послуг, млрд дол. США	81,9	76,5	64,1	46,8	45,1	-36,8	-44,9
Обсяг імпорту товарів і послуг, млрд дол. США	91,4	84,6	60,8	43,0	44,6	-46,8	-51,2
Прямі інвестиції в країну, млрд дол. США	51,71	53,70	40,73	26,15	37,66	-14,05	-27,2
Освоєно (використано) капітальних інвестицій, млрд грн	293,7	267,7	219,4	273,1	359,2	+65,5	+22,3

*без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Національного банку України

Рис. 4. Індикатори фінансової безпеки суб'єкта господарювання
[складено авторами]

Зауважимо, що з 2014 року Україна переживає безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської кризи. Конфлікт на Сході України разом із накопиченими у попередні роки макроекономічними дисбалансами зруйнували макрофінансову стабільність держави. Сучасна економічна ситуація в Україні демонструє, що одним із найвпливовіших чинників, який відчутно гальмує розвиток країни, є зростання до загрозливих параметрів боргового навантаження, надмірне залучення коштів на недосить вигідних умовах поряд з нераціональним їх використанням перешкоджають довгостроковому економічному зростанню та фінансовій безпеці [7].

Основним індикатором ефективності функціонування національної економіки є зростання реального обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП) як різниці між випуском товарів і послуг резидентів у звітному періоді в ринкових цінах і їх проміжним споживанням. Протягом 2012-2016 років спостерігалось стійке нарощування обсягу ВВП України й у загальному підсумку приріст склав 924,1 млрд грн або 63,3%. Відмітимо, що в 2015 році відбулося найбільше зростання показника за останні роки – на 401,6 млрд грн або більш ніж на чверть у порівнянні з попереднім роком.

Спостерігалось щорічне зменшення індексу промислової продукції протягом 2012-2015 років, а в 2016 році показник склав 106,1%. Індекс сільськогосподарської продукції постійно коливався й зростання в порівнянні з попереднім роком спостерігалось в 2013-2014 та в 2016 роках. Зауважимо, що зазначена динаміка випуску сільгосппродукції характерна як для продукції рослинництва, так і для тваринництва.

Протягом досліджуваного періоду обсяг загального державного і гарантованого державою боргу України зріс на 1414,25 млрд грн або більш ніж у 3,7 рази, а у доларовому еквіваленті – на 6,47 млрд дол. США або на 10,0%. Неефективність боргової політики країни пов'язана з тим, що отримані фінансові ресурси урядом витрачалися на фінансування поточних видатків, а не як капітальні інвестиції, здатні підвищити конкурентоспроможність економіки й принести відповідну віддачу від їх використання. Зростання зовнішнього боргу породжує залежність від кредиторів та є тягарем для майбутніх поколінь щодо його погашення.

Одним з головних індикаторів розвитку економіки та рівня її фінансової стабільності є індекс споживчих цін або рівень інфляції, найбільше значення якого спостерігалось в 2015 році – 143,3%.

Згідно даних Держстату України, щорічно зростала середньомісячна заробітна плата, при цьому в 2016 році темп її зростання був найбільший – 988 грн або на 23,6%, проте не перевищив індекс інфляції. Квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення був достатньо стабільний – 1,9 рази, співвідношення доходів 20% найбільш і 20% найменш забезпеченого населення коливалося і скоротилося на 0,3 до 3 разів. Спостерігалось скорочення частки населення із середньодушовими еквівалентними доходами в місяць нижчими прожиткового мінімуму на 5,3% і в 2016 році вона становила 3,8%. Проте з 2014 року розраховується частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового

мінімуму, й згідно даних Держстату цей показник є загрозовим для економічної безпеки країни, зокрема соціальної її складової. Так, якщо у 2014 році питома вага такої категорії населення складала 16,7%, то в 2016 році спостерігалось її погіршення – до 51,1%.

В Україні останніми роками відбулося скорочення в 1,8 рази експорту та в двічі імпорту товарів і послуг, зокрема експорт зменшився на 36,8 млрд дол. США, а імпорт – на 46,8 млрд дол. США .

Основними партнерами в експорті товарів і послуг України є такі країни, як Російська Федерація, Туреччина, Німеччина, Єгипет, Італія, Іспанія, Польща, Китай, Корея, Індія, загальна частка експортних операцій з якими складала понад 50%. У ці країни постачали продукти рослинного походження, недорогоцінні метали та вироби з них, машини та обладнання, електротехнічне обладнання, жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти тощо.

Негативно можна оцінити зростання попиту на вітчизняну сировинну продукцію та на продукцію з низьким рівнем технологічної обробки, високу залежність економіки України від цінової конкуренції на світових товарних ринках. При цьому вона програє в рівні технологічного озброєння виробництва. Така позиція країни загрожує підвищенням її вразливості до цінових коливань та фінансовою нестабільністю розвитку в майбутньому.

Серед основних партнерів-імпортерів товарів і послуг в Україну можна назвати такі країни, як Російська Федерація, Німеччина, Китай, Білорусь, Польща, Італія, США, Угорщина, імпортні операції з якими в загальному обсязі займали більше 65%. В основному з них постачалися мінеральні продукти, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, електротехнічне обладнання, хімічна та фармацевтична продукція, нафта і продукція її переробки.

Інноваційно-інвестиційна діяльність є одним з головних факторів, що сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки, а від того, наскільки в країні приділяється увага фінансуванню інноваційної діяльності, залежить її місце на світовому ринку.

Зважаючи на кризу в середині досліджуваного періоду, обсяг прямих інвестицій в економіку країни в останні роки зменшився на 14,05 млрд дол. США (на 27,2%). Основними інвесторами України є країни Європейського Союзу, зокрема найбільше інвестицій в країну надійшло з Кіпру, Німеччини, Нідерландів, Австрії, Російської Федерації, Великої Британії.

Серед основних напрямів інвестування в економіку України можна виділити такі галузі: фінансова діяльність, промисловість (зокрема металургійне виробництво), будівництво, операції з нерухомістю, торгівля.

Капітальні інвестиції відіграють важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності продукції підприємств, а, отже, й конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Ці інвестиції використовуються на придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів.

У 2016 році обсяг капітальних інвестицій збільшився на 65,5 млрд грн або на 22,3% порівняно з 2012 роком, але варто відмітити скорочення показника протягом 2013-2014 років, коли через кризові явища підприємства відчували нестачу коштів навіть для поточної діяльності й були змушені відмовлятися від капітальних інвестицій, їх обсяг за ці роки зменшився на третину. Більш активно нарощували обсяги капітальних інвестицій підприємства таких видів економічної діяльності: будівництво, промисловість, сільське господарство, телекомунікаційна сфера й інші.

Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств і організацій, також залучалися кредитні ресурси, обсяг яких зменшився за останні три роки вдвічі.

Підсумовуючи проведене дослідження умов функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання на основі оцінювання динаміки загальноекономічних показників, можна зробити висновок про неефективне використання економічного потенціалу України. Негативно на економіку країни впливають високий рівень її тінізації, структурні диспропорції, зокрема скорочення питомої ваги продукції виробничої сфери та збільшення частки сфери послуг, зростання залежності від ціни на імпорتنі енергоносії, уповільнення темпів зовнішнього інвестування і надання переваги високорентабельним та швидкоокупним видам економічної діяльності, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, що пов'язано з низьким рівнем інноваційної активності підприємств, недостатньою забезпеченістю сучасними технологіями виробництва й відповідним високим рівнем матеріаломісткості та енергоємності продукції тощо.

Забезпечення фінансової безпеки України на сьогодні вимагає якісно нового системного підходу до модернізації її фінансової системи задля ефективного формування та використання фінансового потенціалу, забезпечення запасу фінансової міцності та захищеності від деструктивного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Лише одночасний розвиток усіх секторів економіки сприятиме нарощуванню та ефективному використанню фінансового потенціалу і стійкості його фінансової системи з метою досягнення пріоритетних завдань соціального та економічного розвитку.

У таблиці 2 представлений опис ендогенних індикаторів, які пропонується використовувати для визначення рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Таблиця 2

Методика розрахунку ендогенних індикаторів визначення фінансової безпеки суб'єктів господарювання *

Показники	Методика розрахунку	Граничне / рекомендоване значення
1	2	3
<i>Показники фінансової стійкості</i>		
Коефіцієнт автономії	Відношення власного капіталу до валюти балансу	$\geq 0,5$
Коефіцієнт фінансової залежності	Відношення валюти балансу до власного капіталу	≤ 2
Коефіцієнт співвідношення залучених та власних коштів	Відношення обсягу залучених коштів до власного капіталу	≤ 1
Власний оборотний капітал (ВОК)	Різниця обсягів оборотних активів та поточних зобов'язань і забезпечень	Додатне значення
Коефіцієнт довгострокового залучення коштів	Відношення довгострокових зобов'язань до обсягу власного капіталу і довгострокових зобов'язань і забезпечень	$< 0,2-0,3$
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Відношення ВОК до обсягу власного капіталу	0,2-0,5
Коефіцієнт забезпечення запасів ВОК	Відношення ВОК до обсягу запасів	0,6-0,8
Коефіцієнт забезпечення оборотних активів ВОК	Відношення ВОК до обсягу оборотних активів	$> 0,1$
Коефіцієнт накопичення амортизації	Відношення суми зносу до первісної вартості основних засобів	$\leq 0,5$
<i>Показники ліквідності та платоспроможності</i>		
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Відношення грошових коштів та їх еквівалентів і поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань і забезпечень	0,2-0,35
Коефіцієнт швидкої ліквідності	Відношення дебіторської заборгованості, грошових коштів та їх еквівалентів і поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань і забезпечень	0,7-1
Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	Відношення оборотних активів до поточних зобов'язань і забезпечень	2-3
Питома вага ВОК в активах	Відношення ВОК до валюти балансу	$> 30\%$
<i>Показники прибутковості (ефективності)</i>		
Рентабельність реалізованої продукції по валовому прибутку	Відношення валового прибутку до чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Збільшення
Рентабельність реалізованої продукції по чистому прибутку	Відношення чистого прибутку до чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Збільшення
Рентабельність власного капіталу	Відношення чистого прибутку до середньорічного обсягу власного капіталу	Збільшення
Рентабельність авансованого капіталу	Відношення чистого прибутку до середньорічної вартості майна	Збільшення

Показники	Методика розрахунку	Граничне / рекомендоване значення
Рентабельність оборотних активів	Відношення чистого прибутку до середньорічної вартості оборотних активів	Збільшення
<i>Показники ділової активності</i>		
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Відношення чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної вартості дебіторської заборгованості	Збільшення
Термін погашення дебіторської заборгованості	Відношення кількості календарних днів до коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості	Зменшення
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Відношення собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної вартості кредиторської заборгованості	Збільшення
Термін погашення кредиторської заборгованості	Відношення кількості календарних днів до коефіцієнту оборотності кредиторської заборгованості	Зменшення
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	Відношення чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної вартості матеріальних запасів	Збільшення
Термін обороту матеріальних запасів	Відношення кількості календарних днів до коефіцієнту оборотності матеріальних запасів	Зменшення
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	Відношення чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної вартості оборотних активів	Збільшення

*Джерело: узагальнено авторами

У таблиці 3 представлена узагальнена ідентифікація рівня фінансової безпеки на основі запропонованого методичного підходу визначення фінансових індикаторів.

Таблиця 3

Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства*

Рівня фінансової безпеки підприємства	Кількість індикаторів, які відповідають граничним / рекомендованим значенням
Високий	від 19 до 21
Припустимий	від 16 до 18
Низький	від 13 до 15
Критичний	від 7 до 12
Небезпечний	від 0 до 6

*Джерело: розроблено авторами

Запропонована методика ідентифікації рівня фінансової безпеки розглянута на прикладі трьох підприємств Чернігівської області, які займаються виробництвом харчових продуктів, за 2011-2016 роки, тому екзогенні індикатори не враховувалися, оскільки їх вплив на суб'єктів був однаковим (таблиці 4-5).

Таблиця 4

Динаміка індикаторів оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання за 2011-2016 роки*

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
1	2	3	4	5	6	7
Публічне акціонерне товариство «Продовольча компанія «ЯСЕН»						
1. Показники фінансової стійкості:						
1.1. Коефіцієнт автономії	0,6674	0,7904	0,7376	0,6999	0,7583	0,7706
1.2. Коефіцієнт співвідношення залучених та власних коштів	0,4984	0,2652	0,3558	0,4287	0,3187	0,2976
1.3. ВОК	21 291	24 690	28 511	32 718	38 104	43 206
1.4. Коефіцієнт довгострокового залучення коштів	0,0107	0,0115	0,0350	0,0201	0,0109	0,0087
1.5. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,6237	0,6594	0,7274	0,7489	0,7789	0,8171
1.6. Коефіцієнт фінансової залежності	1,4984	1,2652	1,3558	1,4287	1,3187	1,2976
1.7. Коефіцієнт забезпечення запасів ВОК	2,0364	2,4787	2,5842	2,1599	1,7988	2,0332
1.8. Коефіцієнт забезпечення оборотних активів ВОК	0,5612	0,7223	0,6948	0,6472	0,7168	0,7388
1.9. Коефіцієнт накопичення амортизації	0,6065	1,0	0,6508	0,6760	0,7012	0,7550
2. Показники ліквідності (платоспроможності):						
2.1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,4043	0,6928	0,4875	0,3143	0,3252	0,2117
2.2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,6510	2,5514	2,3956	1,9850	2,1241	2,4373
2.3. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	2,2792	3,6006	3,2765	2,8343	3,5313	3,8284
2.4. Питома вага ВОК в активах, %	41,62	52,12	53,65	52,41	59,07	62,97
3. Показники прибутковості:						
3.1. Рентабельність реалізованої продукції по валовому прибутку, %	23,06	23,09	27,72	24,17	23,86	26,68
3.2. Рентабельність реалізованої продукції по чистому прибутку, %	2,91	2,95	1,57	3,50	4,06	2,70
3.3. Рентабельність власного капіталу, %	9,63	9,64	4,57	10,84	13,34	7,77
3.4. Рентабельність авансованого капіталу, %	6,67	7,01	3,49	7,78	9,70	5,94
3.5. Рентабельність оборотних активів, %	9,59	9,61	4,66	10,21	11,92	7,09
4. Показники ділової активності:						
4.1. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	6,15	6,13	5,39	4,79	5,40	4,80
4.2. Термін погашення дебіторської заборгованості, дні	59	60	68	76	68	75
4.3. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	7,95	8,70	7,94	7,30	7,72	7,45
4.4. Термін погашення кредиторської заборгованості	46	42	46	50	47	48
4.5. Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	10,10	8,86	7,71	7,45	6,32	5,06
4.6. Термін обороту матеріальних запасів	36	41	47	49	58	71
4.7. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	3,29	3,26	2,98	2,92	2,94	2,63

Продовження табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
Публічне акціонерне товариство «Ічнянський молочно-консервний комбінат»						
1. Показники фінансової стійкості:						
1.1. Коефіцієнт автономії	0,4255	0,3357	0,2524	0,1928	0,0921	-0,0299
1.2. Коефіцієнт співвідношення залучених та власних коштів	1,3503	1,9792	2,9624	4,1871	9,8537	-34,4178
1.3. ВОК	889	-1 877	-3 723	-14 972	-58 472	-17 932
1.4. Коефіцієнт довгострокового залучення коштів	-	-	-	-	-	1,0696
1.5. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,0130	-	-	-	-	-
1.6. Коефіцієнт фінансової залежності	2,3503	2,9792	3,9624	5,1871	10,8537	-
1.7. Коефіцієнт забезпечення запасів ВОК	0,1087	-	-	-	-	-
1.8. Коефіцієнт забезпечення оборотних активів ВОК	0,0096	-	-	-	-	-
1.9. Коефіцієнт накопичення амортизації	0,0410	0,0475	0,0644	0,0827	0,0949	0,0818
2. Показники ліквідності (платоспроможності):						
2.1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,00004	0,0032	0,0099	0,0010	0,0016	0,0124
2.2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,9208	0,8954	0,9198	0,7467	0,5258	0,7780
2.3. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	1,0097	0,9861	0,9816	0,9421	0,7719	0,9323
2.4. Питома вага ВОК в активах	0,0055	-	-	-	-	-
3. Показники прибутковості:						
3.1. Рентабельність реалізованої продукції по валовому прибутку, %	6,95	13,22	21,06	14,85	10,93	20,16
3.2. Рентабельність реалізованої продукції по чистому прибутку, %	0,05	0,05	0,03	-	-	-
3.3. Рентабельність власного капіталу	0,13	0,15	0,13	-	-	-
3.4. Рентабельність авансованого капіталу	0,06	0,06	0,04	-	-	-
3.5. Рентабельність оборотних активів	0,10	0,09	0,05	-	-	-
4. Показники ділової активності:						
4.1. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	2,30	2,04	1,72	1,98	3,07	3,30
4.2. Термін погашення дебіторської заборгованості	159	179	212	185	119	109
4.3. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	7,55	4,03	3,33	4,50	6,54	5,94
4.4. Термін погашення кредиторської заборгованості	48	91	110	81	56	61
4.5. Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	22,80	17,21	16,72	9,89	7,67	8,47
4.6. Термін обороту матеріальних запасів	16	21	22	37	48	43
4.7. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	2,10	1,85	1,58	1,65	2,22	2,48

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
Приватне акціонерне товариство «Прилуцький птахокомбінат»						
1. Показники фінансової стійкості:						
1.1. Коефіцієнт автономії	0,2883	0,2594	0,2350	0,2335	0,3029	0,3397
1.2. Коефіцієнт співвідношення залучених та власних коштів	2,4686	2,8550	3,2558	3,2833	2,3012	1,9437
1.3. ВОК	-1 563,2	-1 549,0	-1 543,9	-1 363,1	-1 029,6	-682,3
1.4. Коефіцієнт довгострокового залучення коштів	-	-	-	-	-	-
1.5. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	-	-	-	-	-	-
1.6. Коефіцієнт фінансової залежності	3,4686	3,8550	4,2558	4,2833	3,3012	2,9437
1.7. Коефіцієнт забезпечення запасів ВОК	-	-	-	-	-	-
1.8. Коефіцієнт забезпечення оборотних активів ВОК	-	-	-	-	-	-
1.9. Коефіцієнт накопичення амортизації	0,4341	0,4713	0,4832	0,5270	0,5658	0,6069
2. Показники ліквідності (платоспроможності):						
2.1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,0069	0,0060	0,0063	0,0344	0,0526	0,0531
2.2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,2454	0,2195	0,2249	0,3003	0,2824	0,2870
2.3. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	0,4241	0,3984	0,3952	0,4343	0,4975	0,6566
2.4. Питома вага ВОК в активах	-	-	-	-	-	-
3. Показники прибутковості:						
3.1. Рентабельність реалізованої продукції по валовому прибутку, %	6,93	7,30	11,02	6,72	5,49	4,82
3.2. Рентабельність реалізованої продукції по чистому прибутку, %	-	-	-	0,56	1,66	1,48
3.3. Рентабельність власного капіталу	-	-	-	6,61	19,97	13,78
3.4. Рентабельність авансованого капіталу	-	-	-	1,55	5,33	4,43
3.5. Рентабельність оборотних активів	-	-	-	4,88	15,70	11,34
4. Показники ділової активності:						
4.1. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	6,66	6,84	13,62	15,94	17,88	19,26
4.2. Термін погашення дебіторської заборгованості	55	53	27	23	20	19
4.3. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	5,14	5,87	6,06	6,82	7,22	6,64
4.4. Термін погашення кредиторської заборгованості	71	62	60	54	51	54
4.5. Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	10,48	10,48	13,14	22,04	24,26	14,46
4.6. Термін обороту матеріальних запасів	35	35	28	17	15	25
4.7. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	3,93	3,99	6,50	8,71	9,49	7,68

*Джерело: розраховано авторами за даними Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України

Таблиця 5

Визначений рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання*

Суб'єкт господарювання	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Публічне акціонерне товариство «Продовольча компанія «ЯСЕН»	Припустимий (16**)	Припустимий (16)	Припустимий (16)	Припустимий (16)	Припустимий (17)	Припустимий (17)
Публічне акціонерне товариство «Ічнянський молочно-консервний комбінат»	Критичний (11)	Критичний (7)	Критичний (7)	Небезпечний (4)	Небезпечний (4)	Небезпечний (4)
Приватне акціонерне товариство «Прилуцький птахокомбінат»	Небезпечний (5)	Небезпечний (5)	Небезпечний (6)	Критичний (9)	Критичний (9)	Критичний (7)

*Джерело: розраховано авторами

** Кількість індикаторів, які відповідають граничним / рекомендованим значенням

За результатами проведених розрахунків можна зробити наступні висновки.

ПАТ «Продовольча компанія «ЯСЕН» протягом 2011-2016 років мало стійкий фінансовий стан. Частка власного капіталу в джерелах формування майна підприємства становила в середньому 70%. Розмір ВОК повністю забезпечував формування запасів та в достатньому обсязі оборотних активів у цілому. Відмітимо, що основні засоби підприємства зношені на понад 50%. ПАТ «Продовольча компанія «ЯСЕН» було достатньо ліквідним та платоспроможним, а також прибутковим. Але в деяких періодах мало місце погіршення ефективності використання його ресурсів, позитивним є перевищення терміну погашення дебіторської заборгованості над кредиторською.

Фінансовий стан ПАТ «Ічнянський молочно-консервний комбінат» був критичним і небезпечним. Значне погіршення мало місце в 2016 році: в результаті отримання чистого збитку власний капітал підприємства був від'ємним. Проте суб'єкт господарювання з метою відновлення стійкості отримав довгостроковий кредит в банку. Підприємство було неплатоспроможним та збитковим, проте відбулося незначне покращення ефективності використання його ресурсів.

ПрАТ «Прилуцький птахокомбінат» є суб'єктом малого підприємництва. За 2011-2016 роки воно було фінансово нестійким та неплатоспроможним, ресурси використовувалися неефективно. Проте діяльність суб'єкта господарювання з 2014 року була прибутковою, про що свідчать значення показників рентабельності.

Можна зробити висновок, що ПАТ «Продовольча компанія «ЯСЕН» функціонує в умовах фінансової безпеки, а діяльність ПАТ «Ічнянський молочно-консервний комбінат» та особливо ПрАТ «Прилуцький птахокомбінат» потребує підвищеної уваги, розробки та реалізації управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки.

Загроза порушення платоспроможності суб'єктів господарювання, їх фінансової стійкості, а також збитковості або низький рівень прибутковості вимагають створення умов для відновлення фінансового потенціалу, підвищення його якісних характеристик. Необхідний постійний моніторинг існуючих та

потенційних загроз фінансовій стабільності з метою вироблення механізму протистояння. Серед інших заходів можна визначити такі: оцінка обсягу та якості кредиторської та дебіторської заборгованості, недопущення їх накопичення й переведення у форму безнадійних; оптимізація структури капіталу і грошових потоків суб'єктів господарювання; впровадження інноваційних технологій та методів управління підприємством, що дозволить підвищити конкурентоспроможність продукції (товарів, послуг), які виготовляють, наростити чистий дохід від її реалізації й, відповідно, підвищити рівень прибутковості суб'єктів господарювання, що сприятиме, зокрема, як економічному, так і соціальному зростанню в регіоні та в державі в цілому.

Отже, за результатами дослідження можемо констатувати, що необхідно вибудувати постійну систему моніторингу фінансової безпеки діяльності суб'єктів господарювання, яка передбачає облік, збір, аналіз і розповсюдження інформації, проведення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень (опитувань та ін.) і оцінку (діагностику) стану, тенденцій розвитку й гостроти конкретних фінансово-економічних проблем. Це дозволить управлінському персоналу отримувати оперативну, повну та достовірну інформацію про стан фінансового потенціалу суб'єкта господарювання, на основі якої прийматимуться більш ефективні управлінські рішення, здійснюватиметься планування та прогнозування фінансово-господарської діяльності з більшою достовірністю.

Список використаних джерел

1. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1(91). – С. 98-103.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): [монографія] / О.І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.
3. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
4. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / К.С. Горячева. – К., 2006. – 17 с.
5. Кириченко О.А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах кризи / О.А. Кириченко, І.В. Кудря // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №10. – С. 22-26.
6. Кім Ю.Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Ю.Г. Кім. – К., 2009. – 23 с.
7. Лондар Л.П. Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України [Електронний ресурс] / Л.П. Лондар // Аналітичні записки. Серія «Економіка». – 2015. – №48. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/derzh_borg.pdf
8. Пластун О.Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 „Гроші, фінанси і кредит” / О.Л. Пластун. – Суми, 2007. – 24 с.
9. Пройда-Носик Н.Н. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та її роль в забезпеченні національної економічної безпеки / Н.Н. Пройда-Носик // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1(55). – С. 340-342.

10. Сілакова Г.В. Підходи щодо визначення сутності поняття «фінансова безпека підприємства» / Г.В. Сілакова, С.Я. Генік // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 3. – С. 179-184.

11. Сусіденко О.В. Складові елементи системи забезпечення фінансової безпеки підприємства та ефективність їх використання / О.В. Сусіденко, В.В. Нагайчук // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 2. – С. 96-100.

І. С. Кондіус, канд.екон.наук, доцент,
кафедра фінансів, банківської справи та страхування
Луцький національний технічний університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИБОРУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Життя сучасного суспільства є неможливим без прогнозування, що є одним із вирішальних наукових факторів формування фінансово-економічної фінансово-економічної стратегії і тактики економічної політики держави. Що вищий рівень прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку, то вища й ефективність цілеспрямованого впливу держави на перебіг соціальних, економічних та екологічних процесів. Без повного уявлення про майбутнє не можна здійснювати регулювання й будувати економічну політику взагалі. Отже однією з найважливіших передумов ефективності механізму забезпечення збалансованого розвитку регіону є вибір стратегічного курсу, який спрямований на досягнення генеральної мети – забезпечення та довгострокову підтримку збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку регіону.

Вирішальними завданнями сьогодення є розробка науково обґрунтованих підходів та методів передбачення напрямку і сутності регіонального розвитку для формування механізму перспективного управління, який дозволить забезпечити збалансований розвиток регіонів та держави загалом.

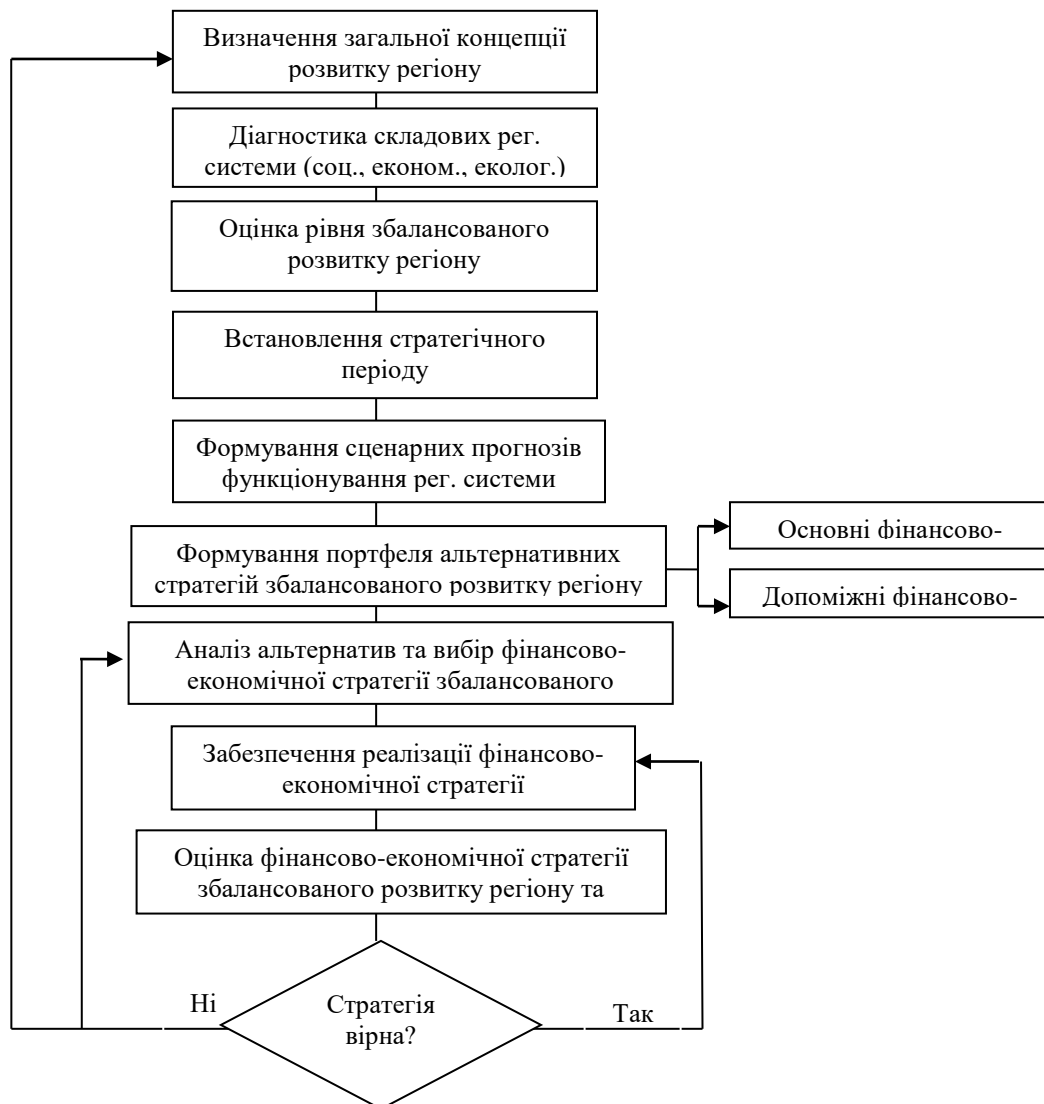
Важливою передумовою забезпечення високого рівня національного розвитку є формування фінансово-економічної фінансово-економічної стратегії збалансованого розвитку регіонів держави.

Стратегія забезпечення збалансованого розвитку регіону – це довгостроковий план дій, спрямований на досягнення соціо-еколого-економічного розвитку регіону, а саме: пошук існуючих потенціалів та виявлення відповідних резервів, які забезпечать збалансований стійкий розвиток всіх сфер регіональної системи: соціальної, економічної та екологічної і, виходячи з наявних потенційних резервів їх розвитку, здійснювати її реалізацію [1, с.187].

Правильно обраний стратегічний напрямок забезпечення збалансованого розвитку сприятиме послідовному та ефективному вирішенню пріоритетних проблем щодо забезпечення динамічного зростання збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку регіону, акцентуванню зусиль та концентрації ресурсів, що дозволить з найбільшою ефективністю досягнути збалансованого розвитку регіону в максимально короткий термін. Цей курс сприятиме і реалізації послідовної збалансованої соціальної, економічної та екологічної

політики, вибору ефективних організаційних рішень для забезпечення високого рівня життя населення, що забезпечується економічним зростанням при збереженні екологічно безпечного навколишнього середовища, забезпеченню швидкої адаптації управлінської структури регіону до швидкозмінних вимог у напрямку забезпечення збалансованого розвитку регіону.

Структуру процесу формування та реалізації фінансово-економічної фінансово-економічної стратегії збалансованого розвитку регіону схематично на рис. 1.

Рис.1. Етапи формування та реалізації фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону [1]

Для обґрунтування стратегічних цілей та пошуку шляхів формування фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону необхідно провести стратегічний аналіз та діагностику поточного стану складових регіональної системи: соціальної, економічної та екологічної. В системі діагностики обов'язковим є вибір бази порівняння, в основі якої лежать розраховані нормативні та порогові значення показників рівнів соціо-еколого-

економічного розвитку. За результатами діагностичного дослідження проводиться оцінка стійкості та збалансованості регіонального розвитку.

Наступним етапом, що передуює формуванню сценарних прогнозів, є встановлення стратегічного періоду, який при відсутності стабільності розвитку сучасної економіки, доцільно формувати на термін 5 років. Формування сценарних прогнозів функціонування складових регіональної системи проводиться на базі лінійної за параметрами багатофакторної моделі. Було отримано три сценарії можливого розвитку складових регіональної системи: песимістичний, оптимістичний і базовий. Враховуючи силу впливу факторів песимістичного та оптимістичного характеру, обґрунтований найбільш оптимальний базовий сценарій [1, с.191].

Пошук шляхів формування фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону передбачає формування сукупності стратегій, що входять до так званого «портфеля альтернативних стратегій» збалансованого розвитку регіону і створюють передумови для досягнення поставлених цілей регіонального розвитку. Відповідно до виявлених на етапі діагностики та оцінювання збалансованого розвитку у регіонах України стану соціальної, економічної та екологічної системи (зростання, сталості, спадання, ризику та загрози), необхідно здійснювати формування та вибір стратегічних альтернатив забезпечення збалансованого розвитку регіону.

В науковій літературі існує два основних підходи до визначення фінансово-економічної стратегії управління, що виражають сутність фінансово-економічної стратегії через дві ключові функції – формулювання цільової настанови, конкретного орієнтиру та визначення пріоритетної моделі поведінки, спрямованої на досягнення генеральної мети [2, с.17-21; 3, с.26; 38, с.184; 4, с.14-31; 5, с. 9-11; 6, с.16-19; 7, с.233-240]. Саме таку функціональну дуальність формування стратегічного портфеля, на наш погляд, є доцільним покласти в основу вибору стратегічних альтернатив розвитку регіону.

Набір стратегій збалансованого розвитку регіону – це сукупність основних та допоміжних стратегій, що формуються окремо для кожного регіону з метою досягнення його збалансованого розвитку.

Основна стратегія забезпечення збалансованого розвитку регіону формується на тривалу перспективу і є загальним планом управління, спрямованим на зменшення впливу дестабілізуючих факторів на стан регіональної системи з врахуванням інтенсивності їх дій на кожному з етапів функціонування системи, що задає параметри для формування портфеля стратегій збалансованого розвитку регіону [9, с.117].

Критерієм вибору основної фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону будуть слугувати стадії життєвого циклу соціо-еколого-економічної активності регіону, що ідентифікуються в результаті аналітичних розрахунків на етапі діагностики та прогнозування збалансованого розвитку та свідчить про рівень соціо-еколого-економічного впливу на систему регіону. Адже саме діагностований та прогнозований стан регіональної системи дає можливість формувати цільові орієнтири соціального, економічного та екологічного спрямування [8, с.259].

При умові дотримання принципів збалансованого розвитку регіонів *стратегія наступу* дозволяє забезпечити належний рівень соціо-еколого-економічного розвитку протягом довгострокового періоду. Однак такий вид фінансово-економічної стратегії може бути вибраний лише для регіонів, що мають значний соціальний, екологічний та економічний потенціал.

Найбільш вразливим до відхилень є піковий стан системи, який ідентифікується як сталий, при якому рівень регіонального розвитку досяг або перевищив нормативні значення, розрахованих як середнє для десятки країн-лідерів, і для збереження існуючої тенденції потребує постійного моніторингу показників, які характеризують рівень розвитку соціальної, економічної, екологічної сфери. Тому для виявлення та нейтралізації найбільш нестійких позицій з одночасним акцентуванням зусиль на тих сферах регіональної системи, які і забезпечують збереження стійкості розвитку вважаємо за доцільне дотримання *інноваційної фінансово-економічної стратегії акцентування*.

Якщо ж все таки, не дивлячись на зусилля щодо збереження регіональної системи в стані сталості, динаміка показників набула від'ємної тенденції і система перейшла в наступну стадію життєвого циклу – спадання, слід застосовувати *інноваційно-відновлювальну стратегію*, сутність якої полягає в своєчасному виявленні та уникненні дестабілізуючих чинників, відсутність нейтралізації яких може привести до переходу системи в стан ризику. При оперативному реагуванні на виявлені деструктиви залишаються великі шанси до відновлення стійкості регіональної системи. Основним механізмом забезпечення такої регенерації має бути активне впровадження прогресивних наукових та науково-технічних технологій для нарощення економічного потенціалу при збереженні самовідтворювальної екологічної рівноваги, що дозволить забезпечити життєво необхідні функції навколишнього середовища для створення комфортних умов проживання населення на конкретній території, так і застосування інноваційних методів та форм регіонального управління, що є рушійною силою забезпечення процесу відновлення збалансованого розвитку регіону.

При збереженні впливу деструктивних чинників на розвиток регіональної системи, в результаті чого рівень збалансованого розвитку опустився нижче нормативного значення, розрахованого як середнє для десяти країн-лідерів, та продовжує спадати, а система переходить у стан ризику, доцільно застосувати *інвестиційно-інноваційну стратегію екзогенних ін'єкцій*, сутність якої полягає у виявленні та локалізації негативних факторів, що призвели та поглиблюють загрозливий стан, подолання наслідків загрозливих факторів впливу та створені передумов для виходу регіону із стану ризику на основі покращення рівня існуючих позицій функціонування соціо-еколого-економічної системи: припинення спаду обсягів ВРП регіону, інтенсифікації науково-технічних розробок, пошук інвестиційних ресурсів удосконалення галузевої і територіальної структури, становлення нових ресурсозберігаючих форм господарювання та методів управління стійким розвитком регіону. Стратегія передбачає розробку системи заходів, спрямованих на активізацію інтенсивності використання усіх видів соціо-еколого-економічних ресурсів регіону: фінансових

ресурсів, праці, енергії, сировини і матеріалів, виробничих потужностей, ліквідацію непродуктивних витрат тощо, при забезпеченні їх збалансованого використання. Важливим інструментом стимулювання розвитку регіону є донорська допомога у вигляді інвестиційних коштів, спрямованих на створення та впровадження нових прогресивних технологій для вдосконалення соціальної, виробничої та ринкової інфраструктури, що сприятиме раціональності природокористування, зниженню техногенного та антропогенного навантаження, і як результат – забезпечення екологізації довкілля та підвищення якості середовища проживання населення.

Найгірша ситуація спостерігається у регіонах, де зберігається посилення деструктивних чинників на розвиток регіональної системи, в результаті чого рівень соціо-еколого-економічного розвитку опустився нижче порогового значення, розрахованого як середнє для постсоціалістичних країн, та продовжує спадати, а система переходить у стан загрози, в якій порушується стійкий процес розвитку факторів відтворення, формуються руйнівні тенденції, що призводить до порушення стійкості розвитку регіону. Для швидкого виводу системи з стану загрози за доцільне вважаємо вибрати *стратегію опору*, сутністю якої є формування вектора протидії існуючим дестабілізуючим факторам шляхом їх пригнічення, локалізації, нейтралізації та його спрямування на подолання впливу соціо-еколого-економічних деструктивних чинників та уникнення стану, при якому порушуються рівновага та стійкість системи і починаються якісно нові процеси, що можуть призвести до повного її краху. Гострота та напруженість соціо-еколого-економічного стану таких регіонів обумовлюють необхідність по-перше, відновлення та становлення розвитку товарного виробництва у галузях із швидкими темпами економічного обігу, які визначають основу життєзабезпечення населення; по-друге, реструктуризації та перепрофілювання територіально-виробничих комплексів при тотальній екологізації розвитку регіону; по-третє, суворий контроль та економія фінансових, матеріально-технічних та природних ресурсів; по-четверте, потребує радикальних змін взаємовідносин складових регіональної системи, методів та засобів управління. Дана стратегія може забезпечити опір загрозливій ситуації і перехід в стан ризику лише при позитивному зовнішньому впливові сусідніх регіонів та підтримці держави [8, с.261].

Разом з цим основні фінансово-економічної стратегії соціо-еколого-економічного розвитку регіонів є лише їх узагальнюючим орієнтиром функціонування і не дозволить враховувати особливості всіх регіональних підсистем у виборі найоптимальнішого варіанту досягнення їх збалансованого розвитку. Детальніше врахувати ці особливості дає змогу розробка та вибір допоміжних стратегій забезпечення збалансованого розвитку регіону.

Формування допоміжної фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону передбачає знаходження такого шляху, який би забезпечив досягнення поставлених цілей основною стратегією, виходячи з поточного соціо-еколого-економічного стану регіону та можливостей досягнення бажаного результату, які обраховуються на етапі прогнозування збалансованого розвитку регіону [9, с.181]. Так як стійкий розвиток потребує одночасного врахування потреб та можливостей регіону та забезпечення збалансування

функціонування трьох сфер регіональної системи. Рівень зазначеної збалансованості та напрямки розбалансованості соціо-еколого-економічного розвитку регіону формує поле стратегічних рішень, необхідних для забезпечення збалансованого розвитку регіону.

Поєднання складових регіональної системи та рівнів збалансованості дозволяє сформувавши поля стратегічних рішень, які характеризуватимуть ступінь збалансованості та напрямки розбалансування соціо-еколого-економічної регіональної системи.

Доцільним є виділення двох стратегічних полів (див. табл. 1): 1 — збалансованого та 2 – розбалансованого розвитку регіону. Поле 1 свідчить про нормативне відхилення розвитку соціальної, економічної та екологічної складової, при якому розвиток регіону залишається збалансованим, тоді як поле 2, навпаки, — розбалансованим.

Таблиця 1

Матриця вибору допоміжної стратегії забезпечення збалансованого стійкого розвитку регіону [1]

Складові регіональної системи	Нормативний кут відхилення, радіани	Стан збалансованості							
		1 – «Поле збалансованості»		2 – «Поле розбалансованості»					
соціальна	від 0,81 до 0,96	н	д	н	н	д	д	н	д
економічна	від 0,96 до 1,09	н	н	д	н	д	н	д	д
екологічна	від 0,96 до 0,98	н	н	н	д	н	д	д	д
Н – нормативне відхилення; Д – дестабілізуюче відхилення.		стратегія збалансованого розвитку	стратегія пріоритетності соціального розвитку	стратегія нарощення економічного потенціалу	стратегія екологічної безпеки розвитку	стратегія соціо-економічного збалансування	стратегія соціо-екологічного збалансування	стратегія еколого-економічного збалансування	стратегія соціо-еколого-економічного збалансування
		Допоміжні стратегії забезпечення стійкого розвитку регіону							

На основі порівняльного аналізу нормативних та деструктивних впливів на функціонування регіону пропонуємо до набору допоміжних стратегій забезпечення збалансованого розвитку регіону віднести:

Стратегію збалансованого розвитку, яка базується на першочерговості зміцнення економічної бази регіону, як основи задоволення матеріальних та духовних благ населення при забезпеченні збалансованої стійкості нарощення соціально-екологічного потенціалу. Цієї фінансово-економічної стратегії розвитку доцільно дотримуватися тим регіонам, які вже досягли збалансованого розвитку всіх складових системи для фіксації досягнутого та подальшого підвищення рівня соціо-еколого-економічного розвитку регіону [8, с.263].

Стратегію пріоритетності соціального розвитку, яка спрямовується на першочерговість вирішення соціальних завдань регіону при підтримці належного

рівня її еколого-економічного потенціалу, що забезпечить досягнення збалансованого збалансованого розвитку.

Стратегію нарощення економічного потенціалу, яка вимагає першочерговості вирішення її економічних проблем, насамперед зростання ВРП регіону, зростання фінансових ресурсів та нарощення економічної бази регіону, як основи задоволення матеріальних та духовних благ населення при підтримці належного рівня соціально-екологічного розвитку.

Стратегію екологічно-безпечної розвитку регіону, сутність якої в підвищенні екологічної ефективності використання наявного виробничого, науково-технічного, інтелектуального потенціалу регіону з метою запобігання виникненню екодеструктивних тенденцій у його економічному та соціальному розвитку, що забезпечить підтримку та поступове покращення якості довкілля, і як результат досягнення збалансованого збалансованого розвитку регіону [9, с.183].

Стратегію соціо-економічного збалансування, сутність якої полягає у акумулюванні внутрішнього потенціалу для виявлення та нейтралізації соціально-економічних деструктивів та збереження ефективних умов екологізації регіону, що дозволить «підтягнути» показники соціально-економічного до рівня екологічного розвитку для забезпечення збалансованої стійкості регіональної системи.

Стратегію соціо-екологічного збалансування, завданням якої є приведення рівня соціальної та екологічної сфери збалансованого розвитку регіону до відповідного рівня економічного розвитку, що приведе до збалансованого стану та підтримки цього стану протягом тривалого періоду. Інструментом забезпечення даної фінансово-економічної стратегії повинні стати зважена соціальна та природоохоронна політика регіону.

Стратегію еколого-економічного збалансування, що передбачає впровадження та ефективне використання новітніх технологій та інструментів регіональної політики збалансованого розвитку, спрямування фінансових потоків на розробку і впровадження результатів наукових та прикладних досліджень, що забезпечить підвищення продуктивності праці та ефективність використання природних ресурсів. Така стратегія направлена на «підтягнення» рівня екологічної та економічної до відповідного рівня соціальної сфери, що безумовно забезпечить збалансований стійкий розвиток регіону.

Стратегію соціо-еколого-економічного збалансування, яка застосовується для регіонів з розбалансованою структурою господарства і спрямовується на усунення дестабілізуючих чинників, що здійснюють негативний вплив на розвиток соціальної, економічної та екологічної сфери, і пошук потенційних джерел та резервів, що могли б забезпечити позитивні зрушення в напрямку збалансованого функціонування регіональної системи.

Вибір типу фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону здійснюється за допомогою матриці, яка встановлює залежність вибору основної фінансово-економічної стратегії від етапу життєвого циклу соціо-еколого-економічної активності регіону, та допоміжної – від рівня збалансованості розвитку або напрямків розбалансування регіону (табл.2).

Таблиця 2

Матриця вибору фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону [1]

Тип допоміжної стратегії	За рівнем збалансованості		За напрямком розбалансованості	Рівень збалансованого розвитку регіону				
	Коефіцієнт збалансованості	Розвиток регіону		від 0,38 до 1,0		від 0,24 до 0,37		від 0 до 0,23
				Етап життєвого циклу соціо-еколого-економічної активності регіону				
				зростання	сталість	спадання	ризик	загроза
				Тип основної стратегії				
				стратегія наступу	інноваційна стратегія акцентування	інноваційно-відновлювальна стратегія	інвестиційно-інноваційна стратегія екзогенних ін'єкцій	стратегія опору
від 0 до 0,77	від 0,78 до 1,0	збалансований	стратегія збалансованого розвитку				Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська обл.	Черкаська обл.
	розбалансований		стратегія пріоритетності соціального розвитку	X	X	X	X	X
			стратегія нарощення економічного потенціалу	X	X	X	Закарпатська обл.	Вінницька, Волинська, Рівненська, Тернопільська обл.
			стратегія екологічної безпеки розвитку	X	X	X	Івано-Франківська,	Київська, Сумська, Харківська обл.
			стратегія соціо-економічного збалансування	X	X	X	X	Житомирська, Кіровоградська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська обл.
			стратегія соціо-екологічного збалансування	X	X	X	Дніпропетровська, Запорізька обл.	
			стратегія еколого-економічного збалансування	X	X	X	X	Чернівецька обл.
			стратегія соціо-еколого-економічного збалансування	X	X	X	X	X

За результатами аналітичних досліджень для регіонів України доцільним є обрання однієї з двох основних фінансово-економічної стратегії: інвестиційно-інноваційної фінансово-економічної стратегії екзогенних інекцій та фінансово-економічної стратегії опору, спрямованих на підвищення рівня стійкого розвитку регіону, для досягнення якого є необхідним її поєднання з допоміжними стратегіями: збалансованого розвитку, пріоритетності соціального розвитку, екологічно-безпечного розвитку, соціо-економічного збалансування, соціо-екологічного збалансування, еколого-економічного збалансування, соціо-еколого-економічного збалансування, для досягнення комплексного зрівноваженого розвитку всіх складових регіональної системи, шляхом об'єднання зусиль регіональних та державних органів влади навколо вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем, підвищення рівня розвитку та збереження збалансованості функціонування всіх складових регіональної системи.

Наступним етапом є вибір механізму реалізації збалансованого розвитку регіону – послідовність дій держави та регіональних органів влади і комплекс використовуваних ними функцій, принципів, методів та інструментів з метою реалізації концепції, фінансово-економічної стратегії та цільових комплексних програм забезпечення збалансованого розвитку держави на регіональному рівні [9, с.184].

Забезпечення реалізації фінансово-економічної стратегії включає два аспекти: організаційну систему та систему узгодження планів. Організаційна система включає органи влади, які відповідають за стійкий розвиток, права, відповідальність, підпорядкованість. Система узгодження планів забезпечує наступність стратегічних планів (5 років), тактичних по якісним напрямкам (до 5 років, 2-3-4 роки), поточних – на ближню перспективу, оперативно-календарних – річний план розбивається на кварталні, помісячні, денні.

На етапі оцінювання фінансово-економічної стратегії збалансованого розвитку регіону визначається спроможність стратегічних заходів забезпечити реалізацію стратегічних цілей, встановлюється відповідність обраної фінансово-економічної стратегії збалансованого розвитку регіону з її внутрішнім потенціалом, здатністю забезпечення збалансованого зрівноваженого збалансованого розвитку регіональної системи. Треба мати на увазі, що за результатами проведеного оцінювання можуть бути виявлені заздалегідь непередбачувані недоліки вибраних стратегій збалансованого розвитку регіону. В залежності від типу ідентифікованих помилок та упущень, які усуваються в наступних етапах, виконується корекція концепції, уточнення стратегічних цілей, набору стратегій та заходів, що пояснює існування зворотних зв'язків, завданням яких є забезпечення підвищення ефективності реалізації фінансово-економічної стратегії. Для того, щоб зменшити очікувані помилки, доведеться вносити зміни у вже існуючі фінансово-економічної стратегії. І, безумовно, стратегію необхідно уточнювати при зміні обставин. Такі зміни вносяться протягом всього часу, коли стратегія застосовується в реальному житті [1, с.195].

За результатами аналітичних досліджень в роботі виділено базові фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку, які включають основні (що визначають алгоритм дій: стратегія наступу, акцентування на основі інноваційної моделі розвитку, інноваційно-відновлювальна, інвестиційно-інноваційна стратегія екзогенних ін'єкцій, стратегія опору) та допоміжні (що визначають пріоритетність заходів відповідно до рівня збалансованості або напрямків розбалансування сфер регіонального розвитку: пріоритетності соціального розвитку, нарощення економічного потенціалу, екологічно-безпечного розвитку регіону, соціо-економічного збалансування, соціо-екологічного збалансування, еколого-економічного збалансування, соціо-еколого-економічного збалансування) стратегій. Вибір типу фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону здійснюється у відповідності до сформованої матриці відповідності рівня розвитку регіону, його збалансованості та фінансово-економічної стратегії забезпечення збалансованого розвитку регіону.

Список використаних джерел

1. Герасимчук З.В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону: Монографія / З.В. Герасимчуке, І.С. Кондіус. – Луцьк: Надстир'я, 2010. – 412 с.
2. Агафонов И. Доходы муниципальных образований / И. Агафонов, Т.Абанкина, А. Высокоский. // -Л.: Финансы. – 1998. – № 2. – С. 17-21.
3. Герасимчук З.В. Стратегічне управління підприємством. / З.В.Герасимчук.//Графічне моделювання: [навчальний посібник]. – К.: КНЕУ, 2000.– 360с.
4. Коломийчук В.С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (на матеріалах Тернопільської області) / В.С. Коломийчук, Л.Т.Шевчук, С.Л.Шульц. – Львів – Тернопіль, 2002. –277 с.
5. Маскон М. Основы менеджмента / М. Маскон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1992.
6. Радченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі: [навч. посіб] / К.І. Радченко. Вид. 2-ге, доп. – Львів: Новий світ – 2000, 2003, - 272 с.
7. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: [підручник] / З.Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
8. Кондіус І.С. Методичні підходи до формування та вибору стратегії стійкого розвитку регіону / І.С. Кондіус // Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент: [Зб. наук. пр. / під ред. д.е.н., проф. З.В. Герасимчук]. – Луцьк, ЛНТУ, 2008. – Випуск 5(18), Ч.1. – С. 257 – 272.
9. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244с.

Л. С. Ладонько

д-р.екон. наук, доцент

О. Г. Мітал

канд. екон. наук, доцент

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Київ

ІННОВАЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ

Зазначимо, що перехід України до нового етапу формування інноваційно-інформаційної системи із перебудовою регіональної економіки, яка базується переважно на генерації, розповсюдженні і використанні знань, переконливо демонструє, що наша держава не може мати іншого шляху розвитку. Оскільки саме на регіональному рівні деталізуються стратегічні цілі соціально-економічної політики держави та, безпосередньо, створюються умови для активізації інноваційної діяльності видів економічної діяльності, підприємств, інфраструктури, то слід враховувати, що регіон є місцем концентрації певних природних ресурсів та умов, перехідною ланкою між функціонуванням економічної системи держави до мікроекономічного рівня. Тому, на регіональному рівні політика підвищення інноваційної спроможності регіонів та формування їх інноваційного потенціалу має набувати конкретно-цільового характеру.

Інноваційну спроможність держави та її регіонів досліджували закордонні та вітчизняні економісти: Б.Карлссон, Б.Лундвалл, Р.Нельсон Р.Станкевич, К.Фрімен, В. Александрова, О. Амоша, Л. Антонюк, Ю. Бажал, В. Геєць, М. Чумаченко, Л. Федулова та ін.

Наразі, регіони виконують ключову, генеруючу функцію у прискоренні інноваційного процесу, розвитку нових технологій та поширенню високотехнологічної продукції. Проте нерівномірності економічного розвитку обумовлюють випереджаючий інтенсивний розвиток одних регіонів і депресивний інших. Дана закономірність визначається наступними детермінантами:

1) переходом від лінійної до інтерактивної моделі суспільного розвитку, де необхідно передбачити розробку стратегії переходу до інноваційної моделі розвитку на основі використання методів наукового планування на усіх рівнях управління;

2) високою концентрацією високоосвіченої та кваліфікованої робочої сили в окремих центрах економічної активності (столичні регіони, великі мегаполіси, міста із певною науковою спеціалізацією), що пропонують найкращі умови працевлаштування, перспективи кар'єрного зростання, можливості самореалізації для новаторів та персоналу зайнятому на будь-якому з етапів НДДКР;

3) розвиток інноваційних мереж на мезорівні, які здатні у короткі терміни об'єднати економічні інтереси усіх суб'єктів інноваційного процесу;

4) дією соціальних факторів регіональної інноваційної динаміки (спроможність виокремлювати інновації та модифікувати їх відповідно до локальних/регіональних потреб; здатність розповсюджувати інновації на всі рівні регіональної економічної системи; змога на основі інформаційно-комунікаційних систем скорочувати відстань від виробника високотехнологічної продукції до споживача).

5) вивільненням прибутку, спрямованого на впровадження нових технологій, фінансування досліджень і розробок від оподаткування із розвитком організаційних форм та інтенсифікація інноваційної діяльності шляхом відродження системи пільгового оподаткування інноваційних підприємств, науково-дослідних установ та організацій інноваційної інфраструктури у територіально сформованих зонах високих технологій.

Як свідчить світовий досвід, формування дієвої регіональної інноваційної системи (РІС) є неможливим без активної участі держави. Слід зауважити, що роль системи регіонального управління у становленні інноваційного типу розвитку регіону значно вагоміша, ніж при регулюванні звичайної економічної системи. Крім того, інноваційна активність характеризується високим рівнем географічної концентрації, що принципово змінює статус окремих національних регіонів, міст та локалітетів на міжнародному ринку інновацій.

При цьому, інноваційний потенціал регіону можна розглядати як головний ресурс системних трансформацій національної економіки, а основним завданням держави для забезпечення сталого розвитку регіональної економіки є визначення довгострокових орієнтирів інноваційного розвитку країни, її регіонів, суб'єктів господарювання та регіональних промислових комплексів на основі взаємного доповнення усіх типів стратегічного потенціалу шляхом управління процесами формування, нарощування, трансформації та раціоналізації використання інноваційного потенціалу РІС.

На нашу думку, можна виділити три теоретико-методологічні підходи до вивчення основних характеристик інноваційного потенціалу регіональної економіки: 1) потенціал слід приймати як сукупність необхідних для функціонування або розвитку інноваційної системи різних видів ресурсів; 2) потенціал, як здатність комплексу ресурсів РІС виконувати поставлені перед нею завдання, досягаючи заданих результатів; 3) потенціал, як система матеріальних і трудових чинників, що забезпечують досягнення цілей інноваційної діяльності регіонів.

Так, зокрема за своїми кількісними та якісними параметрами (економічний, природно-ресурсний, техніко-технічний, інноваційно-інвестиційний потенціал, рівень соціально-економічного та просторового розвитку тощо) українські регіони можна поділити на три основні групи: – регіони великих індустріальних агломерацій з високим рівнем концентрації виробництва і населення (Дніпропетровська, Запорізька); – індустріально розвинені регіони з концентрацією виробництва у регіональних центрах і великих містах (Київська область і м. Київ, Харків, Одеса, Львів, Полтава); – регіони з промисловістю місцевого характеру (більшість західних і північних регіонів). При цьому, саме

інтенсивність інноваційних процесів є першочерговою та визначає рівень розвитку і характер економічного розвитку регіонів та країни.

Цільовою функцією інноваційного потенціалу регіону є: забезпечення можливостей промислового комплексу, у цілому, та кожного регіонального промислового комплексу, сприймати та впроваджувати інновації, розвивати інноваційну культуру, нарощувати потужності інформаційно-інтелектуального капіталу. Його характеризують наступні показники: а) обсяг виконання фундаментальних досліджень; б) загальний обсяг наукових досліджень і розробок; в) кількість патентів на винаходи; г) кількість придбаних нових технологій (технічних досягнень); д) внутрішні науково-дослідні роботи (НДР); ж) зовнішні НДР; з) обсяг виконання прикладних досліджень. Сюди, за авторськими трактуваннями і обґрунтуваннями, входять також і наступні інституційні об'єкти: науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, державні лабораторії, лабораторії промислових підприємств тощо. Дана елементарна складова потенціалу регіону виступає як у вигляді створеного резерву, так і у вигляді потенційних можливостей результатів науково-дослідних робіт для впровадження інновацій у виробництві.

Слід визнати, що українська економіка за двадцять п'ять років непродуктивно проведених реструктуризацій та реформ регіональної економіки суттєво деформувалася, втративши, у повній мірі інноваційну спроможність розвитку, а саме: а) визначеність орієнтирів технічного і технологічного розвитку; б) здатність насичувати ринок високотехнологічними товарами вітчизняного виробництва необхідної якості; в) можливість створювати конкурентоспроможну промислову продукцію на власній ресурсно-технічній базі; г) дієву інноваційну інфраструктуру, механізми стимулювання інвестиційних процесів у сфері високих технологій тощо.

Інноваційні процеси в регіональній економіці за останні роки не лише не набули вагомих масштабів, але й мають тривожні тенденції. Сучасні параметри інноваційної діяльності та масштаби розвиненості інноваційного потенціалу України та регіонів наведено у таблицях 1– 2.

Так, кількість підприємств, що впроваджують інновації, зменшується з кожним роком і становить 13,0–16,0% (менше у 3 – 4 рази, ніж у розвинутих економіках). Наукоємність регіонального промислового виробництва знаходиться на рівні 0,3 %. Третина коштів, які витрачаються на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю обладнання, а не на придбання прав інтелектуальної власності, або проведення науково-дослідницької діяльності і конструкторських розробок. Більшість промислових підприємств взагалі не фінансують наукових досліджень.

Таблиця 1

**Результати інноваційної діяльності в реальному секторі економіки
України у 2005–2016 рр.**

Ретроспективний період, роки	Питома вага підприємств, що		Витрати на інноваційну діяльність, у т. ч. за напрямками і окремими джерелами фінансування, млрд. грн.							Впроваджено технолог. процесів, кількість		Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань		Питома вага реалізованої інноваційної продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції, %
	впроваджували інновації, %	займалися інноваційною діяльністю, %	напрями					джерела		Усього	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Усього	з них нові види техніки	
			Усього	дослідження і розробки	придбання ін. зовнішніх знань	придбання обладнання і програмного забезпечення	підготовка вирва до інновацій	частка власних коштів, %	частка бюджетного фінансування, %					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
2005	8,2	11,9	5,8	0,61	0,2	3,2	1,0	50,5	0,02	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	11,2	6,2	1,00	0,2	3,5	1,0	52,1	0,11	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	14,2	10,9	0,98	0,3	7,5	-	79,9	0,14	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	13,0	12,0	1,24	0,4	7,7	-	72,6	0,33	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	12,8	8,0	0,84	0,1	5,0	-	51,6	0,12	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	13,8	8,1	1,00	0,1	5,1	-	47,7	0,08	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	16,2	14,3	1,07	0,3	10,5	-	75,8	0,14	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	17,4	11,5	1,19	0,04	8,1	-	73,3	0,24	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	16,8	9,56	1,63	0,09	5,5	-	69,7	0,02	1576	502	3138	809	3,3
2014	12,1	16,1	7,69	1,75	0,05	5,1	-	65,4	0,34	1743	447	3661	1314	2,5
2015	15,2	17,3	13,8	2,03	0,08	11,1	-	134,3	0,05	1217	458	3136	966	1,4
2016	16,6	18,4	23,2	2,45	0,06	19,8	-	220,3	0,17	3489	748	4139	1305	-

Джерело: Обчислено, узагальнено та систематизовано за даними, приведеними у джерелі [2].

Упродовж 2014–2016 років питома вага інноваційно активних підприємств становила 18,4%. Із загальної кількості обстежених підприємств лише 5,0% займалися технологічними інноваціями (продуктовими або процесними), 6,6% – нетехнологічними (організаційні та/або маркетингові), 6,8% – технологічними та нетехнологічними інноваціями. Як і у минулих роках, найвищий рівень інноваційної активності у 2016 році спостерігався серед підприємств у сфері інформації та телекомунікації (22,1%) і переробної промисловості (22,0%).

На основі аналізу статистичних даних можна зауважити, що вище середнього по Україні рівень інноваційної активності у 2013–2015 рр. був – у Миколаївській, Харківській, Кіровоградській, Запорізькій, Івано-Франківській, Херсонській областях (31,1–20,6 %). Частка інноваційно активних підприємств у областях, що мали статус промислових лідерів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська області України) у 2013–2015 рр. становила лише 11,7–11,2 % і не досягла середнього рівня за регіонами. За аналізуємий період найбільше скорочення чисельності інноваційно активних підприємств відбулось у Донецькій, Рівненській та у місті Києві.

Таблиця 2

**Ретроспективні данні про трансформацію макроекономічних параметрів
інноваційного розвитку
реального сектору регіональної економіки України у 2012-2015 рр.**

Регіони України, області	Об'єкти ретроспективної оцінки інноваційної діяльності											
	Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць			Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості пром. підприємств, %			Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн. грн.			Частка реалізованої іннов. продукції у заг. обсязі реаліз. пром. продукції, %		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Україна	1715	1609	824	16,8	16,1	17,3	35891,6	25669,0	23050,1	3,3	2,5	1,4
Крим	50	-	-	15,2	-	-	721,1	-	-	3,3	-	-
Вінницька	55	46	25	19,4	14,2	14,7	498,5	664,1	192,4	2,3	2,3	0,6
Волинська	23	30	12	10,5	10,8	11,5	287,0	316,6	383,6	3,0	2,5	2,2
Дніпропетровська	84	109	63	11,9	13,4	13,1	3813,0	1563,1	1145,5	1,9	0,7	0,4
Донецька	85	45	28	10,5	14,6	11,7	6130,8	1018,0	4591,8	3,0	1,7	2,6
Житомирська	57	48	28	17,5	12,5	15,4	829,3	255,2	372,3	5,5	1,4	1,8
Закарпатська	15	16	14	6,9	6,0	10,1	1363,9	837,6	583,2	15,5	8,4	4,6
Запорізька	115	108	49	28,8	22,9	20,9	1671,1	1530,0	3162,3	2,3	1,7	2,7
Івано-Франківська	87	99	27	21,4	22,8	21,6	881,6	883,2	242,0	4,3	3,8	1,3
Київська	68	66	44	13,5	11,6	13,3	831,4	897,4	618,8	2,4	2,2	0,8
Кіровоградська	46	49	25	18,3	17,3	24,7	803,8	504,4	354,7	6,4	2,9	2,3
Луганська	61	16	9	11,2	12,2	11,2	1416,9	38,0	373,2	2,1	0,2	1,8
Львівська	116	129	64	16,6	16,4	19,3	849,5	731,9	1193,9	3,0	2,1	1,9
Миколаївська	81	67	29	24,9	19,9	31,1	639,2	363,8	71,2	3,0	1,5	0,3
Одеська	69	67	36	17,6	16,8	19,3	916,8	698,7	544,4	3,6	2,4	1,2
Полтавська	33	33	30	8,1	8,0	16,3	3999,6	6519,5	1938,5	6,5	8,9	1,9
Рівненська	39	45	13	14,9	14,9	10,6	111,9	134,6	67,3	0,8	0,8	0,4
Сумська	32	46	23	14,0	17,6	19,8	2328,8	2610,7	1751,9	10,4	10,4	7,1
Тернопільська	36	36	16	17,1	14,9	17,4	155,4	133,4	249,3	2,6	1,7	2,8
Харківська	182	191	117	23,2	22,4	28,6	2972,3	2609,8	2742,4	4,8	3,8	3,4
Херсонська	48	54	19	23,6	24,2	20,6	406,3	657,8	175,4	4,0	5,4	1,4
Хмельницька	58	38	18	18,2	11,0	12,3	263,2	162,8	127,1	1,6	0,9	0,7
Черкаська	47	37	25	15,0	10,6	17,2	566,9	556,3	289,7	2,0	1,6	0,7
Чернівецька	30	34	9	16,5	15,6	16,9	99,9	81,7	100,0	2,6	2,0	2,4
Чернігівська	45	32	15	20,7	13,1	13,2	147,9	151,7	95,9	1,1	1,0	0,5
м. Київ	142	168	86	25,6	21,7	17,3	3178,4	1748,6	1683,3	4,4	2,0	0,4
м. Севастополь	11	-	-	11,3	-	-	7,1	-	-	0,2	-	-

Джерело: згруповано та систематизовано авторами за даними Державного комітету статистики України та регіональних комітетів статистики [1,3].

Найбільшу кількість інноваційних видів продукції за останні роки було впроваджено на підприємствах Запорізької, Львівської, Харківської, Дніпропетровської областей та Києва. За видами економічної діяльності – на підприємствах з виробництва машин і устаткування, а на тих, що не відносяться до інших угруповань – харчових продуктів, металургійного виробництва [1]. Одним з найбільш важливих результуючих показників інноваційного розвитку регіону є обсяг інноваційних товарів (робіт, послуг) у відсотках від загального обсягу відвантажених товарів (робіт, послуг). Як

впливає з даних, представлених в таблиці 2, регіони досить істотно різняться між собою за величиною даного показника – від 0,3% у Миколаївській області до максимальних 7,1% у Сумській області.

Так, у 2016р. загальний обсяг витрат на виконання наукових досліджень і розробок власними силами організацій становив 11530,7 млн. грн., з якого майже половину становили витрати на оплату праці (49,9%). Частка фінансування витрат на виконання науково-дослідних робіт (НДР) за рахунок державного бюджету зменшується з кожним роком і становила у 2016 році 32,1%, що на 3,5% нижче рівня даного показника у 2015р році (рис. 1) [2].

Рис.1. Частка витрат на виконання науково-дослідних робіт у ВВП, %

Найбільше коштів на здійснення інноваційної діяльності витрачено підприємствами міста Києва, Дніпропетровської, Донецької, Харківської та Вінницької областей, а серед видів економічної діяльності – підприємствами металургійного виробництва (56,3%), з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (11,5%), харчових продуктів (8,3%), машин і устаткування, не віднесених до іншого устаткування (5,4%).

Незважаючи на певне зростання питомої ваги інноваційно-активних промислових підприємств, їх кількість залишається на рівні, недостатньому для забезпечення сталого інноваційного розвитку економіки регіонів і держави (враховано, що параметри розвинених країн щодо зазначеного показника становлять від 30% до 70% до загальної їх кількості). До чинників, які спричиняють низьку інноваційну сприйнятливість можна віднести наступні: орієнтація економіки на інвестування розвитку виробництв, а не на активізацію інноваційної діяльності; відсутність розвиненої інноваційної інфраструктури; орієнтація на імпорт високотехнологічного устаткування на брак вітчизняних розробок; недостатня увага до розвитку власного науково-технічного потенціалу; відсутність кваліфікованого управління інноваційними процесами, спрямованого на підвищення якості продукції, одержання конкурентних

переваг; недосконалість інструментів правового регулювання інноваційної діяльності [3].

На наш погляд, необхідною умовою підвищення рівня інноваційної спроможності регіонів розвитку для реалізації функцій держави в управлінні інноваційними процесами – є комплексний підхід, який передбачає всебічне розширення, поглиблення та інтенсифікацію процесу нагромадження та трансформації інноваційного потенціалу регіонів, що дозволить реалізувати у повному обсязі їх внутрішній стратегічний потенціал.

До того ж, регіональне регулювання інноваційної діяльності повинно мати чітке спрямування на формування, освоєння та реалізацію інноваційного потенціалу регіону через систему функцій регіональних органів влади, а саме [4]:

- акумулювання вільних коштів за рахунок оптимізації управління бюджетом, його планування та виконання, підтримка структурної збалансованості доходної та витратної частин бюджету;

- сприяння кооперації та взаємодії різноманітних суспільних інститутів в здійсненні інновацій: банків, підприємницького сектора, науково-дослідних інститутів, вузів тощо;

- організацію постійно діючих науково-технічних салонів, ярмарок, виставкових комплексів зі стендами нових розробок наукових установ, нової продукції підприємств, бізнес-планів інноваційних пропозицій;

- координацію інноваційної діяльності в регіоні через формування власної інноваційної стратегії розвитку кожного регіону обласного рівня, а в рамках області – адміністративного району, міста;

- розробку та використання системи обов'язкових відрахувань частини прибутку добувних галузей, які використовують ресурси регіону, для створення фонду екологічних інновацій;

- стимулювання інновацій шляхом розміщення в технопарках чи на підприємствах бізнес-інкубаторів державних замовлень від регіональної адміністрації;

- ініціювання створення регіональних інноваційних структур місцевою владою (надання їм юридичних, консультаційних, ділових послуг, допомога в пошуку партнерів, укладання угод під гарантії регіональних органів влади, захист інтересів наукових організацій при тимчасовому наданні обладнання та приміщень в оренду);

- здійснення кадрового забезпечення інновацій шляхом тренінгів, семінарів;

- регулювання інноваційного підприємництва шляхом різного роду регіональних преференцій (податкових пільг, цільових субсидій, звільнення від місцевих платежів, кредитних гарантій).

- розробка комплексної інноваційно-інвестиційної програми розвитку регіону, яка б передбачала взаємозв'язок технічного та технологічного переозброєння підприємств з розв'язанням проблем економіки країни загалом.

Таким чином, можна стверджувати, що головною проблемою провадження дієвого державного регулювання на регіональному рівні є формування та забезпечення дії механізмів втручання держави в інноваційну сферу. Тобто, для формування інноваційної спроможності регіонів саме суб'єкти державного, регіонального та місцевого управління повинні взяти на себе роль забезпечення економічного простору науковими знаннями в якості основного ресурсу управління інноваційним процесом; забезпечити формування ресурсної й резервної складової інноваційного потенціалу регіону. Крім того, нарощування внутрішнього потенціалу розвитку в регіонах може здійснюватися за рахунок: а) перманентного генерування в межах інформаційного й економічного простору інноваційних змін; б) трансформації доступних ресурсів; в) зміни характеристик; г) мобілізації резервів розвитку; д) повної реалізації функцій загального управління.

Список використаних джерел

1. Електронний сайт Державної служби статистики України. Наукова та інноваційна діяльність. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Експрес-випуск державної служби статистики України: Здійснення наукових досліджень і розробок у 2016 році. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expres_u.html
3. Майстро Р.Г. Рівень та напрямки інноваційного розвитку національних підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці. – [Електронний ресурс] / Р.Г. Майстро. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VMSU/2007-02/07mrghvi.htm.
4. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. Ю. М. Бажала. – К.: Ін-т екон. прогноз, 2002. – С. 235.

В. А. Нехай, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ВПЛИВ ОБЛІКОВОЇ СТАВКИ НА ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ

В основі благополуччя будь-якої держави лежить стан економіки. А так, як гроші – це «кров» економіки, то вплив держави на грошово-кредитну систему має найважливіше, якщо не головне значення.

Пряме втручання і адміністративні заходи довели свою неспроможність, тому в сучасному світі державні органи влади опосередковано впливають на макроекономічні параметри, застосуванням методів грошово-кредитної політики. Ця політика проводиться шляхом впливу на розвиток інфляції, інвестицій, ринок позикових капіталів, регулювання безготівкових розрахунків.

Держава не управляє економічними процесами безпосередньо, а уповноважує на це центральний банк через виконання законів. Таким чином зміна і регулювання відсоткової ставки є основним інструментом регулювання грошово-кредитної політики держави.

Залежно від стану економіки країни у держави можуть бути різні цілі економічної політики. Іноді державі необхідно стимулювати економічне

зростання, а іноді, навпаки, уповільнити занадто "розігріту" економіку, щоб уникнути кризи надвиробництва або високої інфляції.

Процентні ставки є одним з ключових показників стану фінансового ринку країни, який значно впливає на всю економіку. Однак питання про механізми і напрямки взаємозв'язку динаміки процентних ставок і економічної активності представляється вкрай складним.

Погляди на напрям впливу процентних ставок на економічне зростання істотно відрізняються в рамках різних теоретичних концепцій (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні моделі що розглядають вплив облікової ставки на зростання економіки

Теоретична модель	Основні положення
Монетарна модель зростання Дж. Тобіна [1]	Визначає негативний вплив більш високої реальної прибутковості грошей, які є альтернативними капіталу активом, на попит на капітал в середньостроковій перспективі.
Неокласична теорія інвестицій Т. Хааелмо [2] і Д. Джоргенсона [3] Неокейнсіанські моделі М. Вікенс [4]	Пояснює негативний зв'язок між ставкою відсотка і виробництвом, негативним впливом реальної ставки відсотка на витрати фірм, пов'язаних із залученням капіталу.
Теорія реального ділового циклу, Ф. Кідленда і Е. Прескотта [5], Г. Хансена [6] Моделі готівкової оплати Т. Фуерста [7] і Ф. Альварез, А. Аتكесона і П. Кехое [8]	Визначають, що зростання ставки відсотка в результаті технологічного шоку призводить до зниження пропозиції праці, що негативно позначається на випуску.
Теорія нереверсивних інвестицій К. Ерроу [9], Г. Бертола і Р. Кабаллеро [10]	Зростання ставки відсотка, з одного боку, негативно впливає на випуск за рахунок зростання витрат запозичень, а з іншого боку, позитивно впливає на випуск за рахунок нарощування інвестицій в поточному періоді в ситуації очікування агентами подальшого зростання процентних ставок і, як наслідок, зростання витрат, пов'язаних з відкладанням рішення про інвестування.
Модель відкритої економіки [4]	Зростання ставки відсотка призводить до подорожчання національної валюти, що, з одного боку, збільшує обсяги імпорту проміжної продукції і призводить до зростання випуску, а з іншого боку, знижує конкурентоспроможність вітчизняних товарів і, як наслідок, чистий експорт і випуск.

Таким чином, аналіз теоретичних моделей вказує на можливість існування як негативною, так і позитивною зв'язку між ставками відсотка і темпами зростання економіки. Кінцевий результат буде визначатися передумовами, що лежать в основі конкретних концепцій.

Ще одним із невирішених питань є які процентні ставки слід

використовувати при аналізі зв'язку між процентною ставкою і економічним зростанням: реальні чи номінальні.

Найбільшого поширення серед теорій, присвячених питанню формування рівня позичкового відсотка, отримали класична теорія позичкових капіталів і кейнсіанська теорія переваги ліквідності. Згідно реальним теоріям, відсоток виступає, перш за все, як продукт капіталу. Прихильниками грошових теорій відсоток розглядався одночасно як ціна грошей і «нагорода» за відмову від ліквідності.

Прихильники класичної економічної теорії розглядали ставку відсотка як категорію реальної економіки. З їх точки зору ставка відсотка визначається продуктивністю (попит на засоби для інвестицій) і ощадливістю (пропозиція заощаджень). Точка перетину кривих заощаджень і попиту на інвестиції визначає, ставку відсотка, яку можна розглядати як реальне явище. Таким чином, в класичній системі норми прибутку від фізичних і фінансових активів прагнуть до зрівнювання, утворюючи тим самим єдину ринкову ставку відсотка.

На відміну від прихильників класичного підходу, прихильники кейнсіанської теорії стверджували, що ставка відсотка – це грошовий феномен, що відображає стан пропозиції грошей і попиту на них. Економічні теорії до кейнсіанського періоду пояснювали високе безробіття надмірною реальною заробітною платою і високою ставкою відсотка. Відповідно до даного підходу, якщо заробітна плата зменшиться і, відповідно, впаде попит, то зайнятість зростатиме, так як підприємства будуть використовувати більше праці за більш низьку ціну, і збільшені заощадження будуть сприяти збільшенню інвестування.

Кейнсіанцям, навпаки, вдалося довести, що зниження заробітної плати не збільшить зайнятість, а зменшить попит і призведе до зростання безробіття. При цьому зниження ставки відсотка має незначний вплив на рівень інвестицій, особливо під час депресії. Відповідно до більш раннім теоріям, інвестиції повинні автоматично призводити до повної зайнятості через ставку відсотка. Ставка відсотка розглядалася як ціна кредитних ресурсів, як і будь-яка інша ціна, вона прагне врівноважити попит і пропозицію. Практично це означало вирівнювання заощаджень (пропозиція кредитних ресурсів) і інвестицій (попит на них).

Дж. М. Кейнс довів, що рівень інвестицій визначається самостійними факторами, перш за все, співвідношенням між очікуваним граничним доходом від активів і граничними витратами виробництва. Ставка відсотка, з точки зору Дж. М. Кейнса, відіграє другорядну роль у формуванні стимулів до інвестування, а рівність заощаджень та інвестицій досягається шляхом зміни рівня сукупного доходу, а не ставки відсотка. Для Дж. М. Кейнса ставка відсотка являє собою, перш за все, монетарне явище, яке визначається попитом на фінансові активи і гроші та їх пропозицією.

Відповідно до Дж. М. Кейнса існують три мотиви попиту на гроші:

- індивідам потрібні гроші для фінансування повсякденного придбання товарів і послуг (транзакційний мотив);

- індивідам потрібні гроші на непередбачені і непрогнозовані витрати (мотив накопичення на непередбачені витрати);
- індивіди прагнуть володіти грошима для збереження багатства (спекулятивний мотив).

При цьому Дж. М. Кейнс стверджував, що пропозиція грошей визначається екзогенно, тоді як попит на гроші є відображенням спекулятивних потреб. У цих умовах, з точки зору Кейнса, спекуляції на ринку облігацій можуть привести до стабілізації ставки відсотка, і в результаті, стале її значення буде відрізнятися від норми прибутку на фізичні активи. Це, в свою чергу, може привести до зниження інвестицій і падіння сукупного попиту.

Таким чином, Дж. М. Кейнс, на відміну від класичної доктрини, об'єднував виробничий і фінансовий сектори економіки. Норма доходу за всіма фінансовими активами прагне до вирівнювання, а єдина ставка являє собою ринкову ставку відсотка. В результаті в кейнсіанській системі, де гроші розглядаються тільки як субститут фінансових активів, попит на грошові кошти залежить від норми прибутку для фінансових активів, тобто від ставки відсотка.

Отже, при сформованому рівні доходу на інвестиції норма відсотка на ринку капіталу формується співвідношенням попиту і пропозиції грошових коштів.

Одночасно при незмінній нормі відсотка рівень доходу в реальному секторі економіки визначається обсягом заощаджень та інвестицій. Грошова сфера і реальний сектор економіки тісно взаємопов'язані. Зміни в співвідношенні попиту та пропозиції грошових коштів ведуть до коливання відсотка, який, в свою чергу, діє на формування попиту на інвестиції та, в кінцевому підсумку, на рівень доходу.

Останнім часом все частіше стали звучати песимістичні прогнози економістів і аналітиків про неминучий крах сучасної фінансової системи.

Економісти вже давно вивчають можливості створення грошової системи, заснованої на нелихварських принципах. Все більше їх число починає дотримуватися думки, що позичковий відсоток і використання грошей як засобу накопичення капіталу призводить до дисбалансу в економіці: перерозподіл національного багатства на користь кредиторів; неефективність розподілу виробничих ресурсів; регулярні економічні та фінансові кризи.

На зміну старій економічній парадигмі починає приходити нова – концепція «безпроцентних» грошей, що підтверджується наступними процесами:

- обмеження обігу готівки, вилучення з обігу купюр великого номіналу, збільшення частки безготівкових розрахунків;
- зниження величини процентних ставок практично до 0%;
- поява на ринку фінансових інструментів з негативною прибутковістю.

Всі ці процеси ми вже сьогодні спостерігаємо в країнах Європейського союзу. З 2016 року Європейським центральним банком припинено випуск купюр номіналом 500 євро. У 2018 року вони повністю будуть вилучені з обігу. Від'ємні процентні ставки по депозитах вже пропонуються в банках Швейцарії, Швеції та Данії. З 2016 ключова ставка ЄЦБ становить 0%. Облікова ставка

ФРС США з 2010 року не перевищує 1-1,5%. Останнє засідання відбулося 21 березня 2018, поточна процентна ставка становить 1,75%.

Таким чином, переформатування світової фінансової системи в напрямку відмови від принципів процентного доходу йде повним ходом. У зв'язку з цим дослідження теми безпроцентних грошей представляє величезний інтерес.

Грошовій системі, успадкованій нами від наших предків, більше 2000 років. Німецьке слово "гроші" (Geld) походить від слова "золото" (Gold). Золото – метал непридатний ні для чого іншого, крім як матеріалу для прикрас та виробів, стало близько 700 року до н. е. кращим засобом обміну в Римській імперії. Спочатку гроші були рівноцінні монетам. Дана концепція була включена до Конституції США. Золоті та срібні монети (або їх депоноване покриття) ще до 1934 року були в США єдиним легальним засобом оплати. До сьогоднішнього дня багато людей хотіли б повернутися до золотого стандарту, так як поверхнєве сприйняття створює враження більшої надійності, ніж практично необмежене друкування паперових грошей.

Три чверті книги Сільвіо Гезеля «Природний економічний порядок» відведені питання золотого стандарту (Silvio Gesell, *Die Nat?rliche Wirtschaftsordnung*, Rudolf Zitzmann Verlag, Nuremberg, 1904, (IXth. edition 1949)). На відміну від всіх признань вчених-економістів свого часу, С. Гезель намагався довести теоретично із залученням багатьох практичних прикладів, що золотий стандарт не тільки марний, але й шкідливий для добре налагодженої грошової системи на базі безпроцентних грошей.

Головна заслуга С. Гезеля полягає в тому, що він сформулював воістину революційну ідею «природного економічного порядку». На його думку, причина економічних криз і соціальної нерівності криється в неправильній системі грошового обігу. С. Гезель стверджував, що зростання реального капіталу гальмується грошовою нормою відсотка. Ще в 1918 році, після закінчення Першої світової війни, С. Гезель написав видавцеві берлінської газети «*Zeitung am Mettag, Berlin, 1918*» лист: «Всупереч всім надіям на краще майбутнє я повинен сказати: якщо нинішня грошова система збереже процентне господарство, то я наважуся стверджувати вже сьогодні, що не мине й 25 років, і ми будемо стояти перед лицем нової, ще більш руйнівної війни. Я дуже чітко бачу розвиток подій. Сьогоднішній рівень техніки дозволить економіці швидко досягти найвищої продуктивності. Незважаючи на значні втрати у війні, буде відбуватися швидке утворення капіталів, які внаслідок надмірності пропозиції знизять відсотки. Тоді гроші будуть вилучені з обігу. Це призведе до скорочення промислового виробництва, на вулицю будуть викинуті армії безробітних ... У незадоволених масах пробудяться дикі, революційні настрої, знову проб'ються отруйні паростки наднаціоналізму. Жодна країна не зможе більше зрозуміти іншу, і фіналом може стати тільки війна».¹

С. Гезель відзначав суперечливу, двоїсту роль сучасних грошей. З одного боку, це незамінний засіб розрахунків для забезпечення економічної діяльності,

¹ Маргрит Кеннеді. Гроші без відсотків і інфляції // <http://rusotechstvo.narod.ru/finansy/kennedy.html>

з іншого боку – зняряддя влади, що надає можливість домінування на ринку. Отже, необхідно подолати властивість грошей як лихварського інструменту влади, зберігши при цьому їх позитивну якість як нейтрального засобу розрахунків. Для цього треба, щоб гроші стали «всього лише засобом обміну і нічим більше. Їх функція – сприяти обміну товарами ... Бартер був ненадійний, дорогий, пов'язаний з труднощами і дуже часто припинявся взагалі. Гроші, які замінюють бартер, надають надійність, збільшують і здешевлюють обмін товарами. Ось, власне, і все, що нам потрібно від грошей. Певний рівень надійності, швидкості і дешевизни, з якої товар обмінюється - все це є перевіркою корисності грошей.»²

Хоча ця ідея звучить дивно, якщо не сказати радикально, її підтримав сам Джон Мейнард Кейнс: «Я убежден, что будущее научится больше у Гезелля, чем у Маркса»³

Також заслуговує на увагу концепція демереджа.⁴

Демередж – економічна концепція, згідно з якою гроші повинні поступово втрачати свою цінність. Демередж визначає гроші як засіб обігу та платежу, і не передбачає виконання ними функцій засобу накопичення.

У світі цілком можуть існувати грошові системи, побудовані не на принципах процентного доходу. Перші версії таких систем вже існували, щонайменше, сотню років тому. Однак, в силу того, що вони суперечать основам сучасної економіки, вони зазвичай виставляються в невігідному світлі в якості задумок маргіналів. Разом з тим, ряд ідей щодо розвитку економіки нового типу, був викладений, наприклад, в книзі Пола Хокіна «Екологія торгівлі» (2010), а також в працях таких новаторів як Е.Ф. Шумахер, Г. Дейлі, М. Кеннеді і ряду інших.

Згідно з цими авторам, нові грошові системи дозволять оживити економічну активність місцевих громад, а також сприятимуть створенню умов, при яких економічне зростання буде безпосередньо пов'язане з підвищенням добробуту людей і збереженням екології планети. Головним принципом цих альтернативних систем є відмова від виконання грошовими одиницями функцій засобу накопичення.

Саме таке радикальне рішення ще на початку минулого століття було запропоновано економістом Сільвіо Гезель в своїй книзі «Природний економічний порядок». «Вільні гроші» С. Гезеля, мали на увазі негативну вартість володіння, відому як демередж. Щотижня на купюру повинен бути приклеєний купон, який має вартість, наприклад, 0,1% від її номіналу. По суті, цей купон є платою за використання грошей, іншими словами – гроші починають знецінюватися з плином часу.

Демередж має ряд важливих економічних і соціальних ефектів. Спочатку він покликаний «зрівняти в правах» матеріальні товари, що втрачають цінність

² Сільвіо Гезель. Природний економічний порядок // <http://knigosite.ru/library/read/5485>

³ Цит. по Голубицкий С. Freigeld. Бизнес-журнал №18, 2 Октября 2007 г.

⁴ Демередж (англ. demurrage, букв. – простій) – штраф, неустойка, що сплачується судновласникові фрахтувателем (вантажовласником) за простій судна в портах навантаження і розвантаження понад нормативне встановлений у договорі час на проведення вантажно-розвантажувальних робіт.

в результаті природної амортизації, і гроші, цінність яких збільшується з часом. Валюта на основі демереджа заснована на тому, що до грошей застосовуються ті ж закони, що і до будь-яких інших товарів, для збереження яких потрібні спеціальні зусилля.

С. Гезель писав: «Товари в цілому, такі як корми, паливо, добрива і т.д. можуть надходити в ринковий оборот лише за умови, що для учасників торгівлі байдуже, чим вони володіють – грошима або товарами. І це можливо тільки за тієї умови, що гроші мають такі ж властивості і недоліками, як і товари. Товари гниють, псуються і іржавіють. Тому гроші зможуть швидко і ефективно виконувати функцію засобу обігу і платежу, тільки тоді, коли вони набудуть таких же властивості і зажадають витрат для збереження своєї вартості. Такі гроші ніколи не будуть кращими по відношенню до товарів».

У своїй книзі «Гроші без відсотків і інфляції» Маргрит Кеннеді наводить цікавий історичний приклад. З XII по XV століття в Європі в ходу були гроші, які називали брактеатами. Вони випускалися містами, єпископствами і окремими феодалами. При цьому вони служили не тільки для обміну товарів і послуг, але і були засобом справляння податків. Тонкі золоті або срібні гроші «знецінювались» один раз на рік, тобто вилучалися з обігу і замінювались знову викарбуваними. При цьому вони девальвували на 25%, ця частина утримувалася в якості «збору за чеканку» або «податку на чеканку». Це спонукало власника грошей якомога швидше позбавитись старих грошей. Виходом з даної ситуації було вкладання грошей у виробництво, дома, меблі, засоби мистецтва тощо.

Якщо гроші емітуються державою, то демередж стає свого роду податком. Незалежно від того, чи випускаються гроші державою або місцевою громадою, демередж може виступати в якості засобу перерозподілу суспільних благ і купівельної спроможності. Він призводить до скорочення кількості грошей в обороті, що зазвичай супроводжується дефляцією. Крім того, під час відсутності необхідності виплачувати відсотки по позиках підприємці і компанії перестануть перекладати цей тягар на плечі споживачів (за оцінками М. Кеннеді, в європейських країнах частка процентних витрат досягає 30% від вартості будь-якого товару або послуги). Таким чином, демередж стимулює споживання і стримує накопичення грошей⁵.

Інфляція, навпаки, викликає підвищення цін в силу знецінення валюти – зниження її купівельної спроможності. Інфляція призводить до перерозподілу купівельної спроможності від населення до емітента грошей. Вона стимулює заощадження і стримує споживання.

У той час як поняття відсотка пов'язано з дисконтуванням майбутніх платежів, демередж не виділяє теперішні і майбутні грошові потоки.

Процентний дохід сприяє концентрації капіталу, в той час як демередж стимулює його перерозподіл. Процентний дохід, як і демередж, являють собою плату за використання грошей. Однак ключова відмінність між ними в тому, що в першому випадку, ця плата йде на користь власників фінансового капіталу. У

---

⁵ Маргрит Кеннеді. Гроші без відсотків і інфляції // <http://rusotechstvo.narod.ru/finansy/kennedy.html>

другому випадку, цей збір сплачують власники грошей, сприяючи більш справедливому розподілу національного багатства.

С. Гезель писав: «Всупереч прогнозам «вільні» гроші спростували всі негативні прогнози критиків. Вони стверджували, що не буде можливостей для заощаджень, що сума на депозиті буде зменшуватися з часом під дією ставки демереджа. Але це не так. Тепер я можу отримати набагато більше, ніж раніше. Так, я більше не отримую відсотків за вкладом. Але це навіть на краще, оскільки з'являються значно більші можливості збільшити мої заощадження»⁶.

Сьогодні ми відкладаємо гроші, які у нас залишаються після прямої і непрямой оплати значної частки процентних витрат. Адже в сучасній економіці, заснованій на відсотку, витрати на обслуговування боргів включені у вартість товарів і послуг усіх державних і муніципальних організацій, а також приватних компаній.

Отже, як писав С. Гезель: «Рантє, швидше за все, не сподобається зниження процентної ставки, але ми, трудящі, будемо вітати цей крок. Ми ніколи не зможемо накопичити достатньо капіталу, щоб жити на процентний дохід з нього. Але ми зможемо комфортно існувати на свої заощадження. Ми не залишимо нащадкам грошовий капітал як постійно збільшується джерело доходу. Але хіба передача їм економічних умов, в яких праця людей буде оцінений по справедливості, не є більш ніж справедливою заміною?»

Список використаних джерел

1. Tobin J. Money and economic growth // *Econometric: Journal of the Econometric Society*. 1965. Vol. 33. № 4. P. 671-684.
2. Haavelmo T. *A Study in the Theory of Investment*. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.
3. Jorgenson D. *Papers and Proceedings of the Seventy-Fifth* // *American Economic Review*. 1963. Vol. 53. № 2. P. 247-259.
4. Wickens M. *Macroeconomic Theory: A Dynamic General Equilibrium Approach*. Princeton University Press, 2008.
5. Kydland F.E., Prescott E.C. Time to build and aggregate fluctuations // *Econometric: Journal of the Econometric Society*. 1982. P. 1345-1370.
6. Hansen G. Invisible Labor and the Business Cycle // *Journal of Monetary Economics*. 1985. Nov. № 16. P 309-327.
7. Fuerst T.S. Monetary and Financial Interactions in the Business Cycle // *Journal of Money, Credit, and Banking*. 1992. Vol. 27. №. 4. P. 1321-1338.
8. Alvarez F., Atkeson A., Kehoe P. J. Money, Interest Rates, and Exchange Rates with Endogenously Segmented Markets // *Journal of Political Economy*. 2002. Vol. 110. № 1. P. 73-112.
9. Arrow K.J. Optimal Capital Policy with Irreversible Investment // *Capital and Growth, Papers in Honour of Sir John Hicks*, 1968. P. 1-19.
10. Bertola G, Caballero R.J. Irreversibility and aggregate investment // *The Review of Economic Studies*. 1994. Vol. 61. № 2. P. 223-246.

⁶ Сільвіо Гезель. Природний економічний порядок // <http://knigosite.ru/library/read/5485>

О. Л. Пластун, д-р.екон.наук, професор
професор кафедри міжнародної економіки
Сумський державний університет

Дослідження ефекту дня тижня на ринку криптовалют⁷

Існує величезна кількість літератури, що присвячена аналізу календарних аномалій (мова йдеться про так звані «Ефект дня тижня», «Ефект кінця місяця», «Ефект місяця року», «Ефект січня», «Ефект вихідних днів», «Ефект Хеллоуїна» тощо) та чи може вона розглядатися як доказ проти Гіпотези Ефективного Ринку (ГЕР) [0,0,0]. Тим не менш, за єдиним винятком [0] на сьогоднішній день у жодному дослідженні не були проаналізовані такі питання в контексті ринку криптовалют. В той же час такі дослідження є вельми цікавими, оскільки цей ринок є новоствореним, він може бути відносно неефективним, що може спричинити появу більшої кількості можливостей для отримання надприбутку шляхом застосування торгових стратегій, що базуються на календарних аномаліях.

У даному дослідженні ми зосередимось на ефекті дня тижня, а для надійності результатів застосовуємо різні статистичні методи (аналіз середніх, параметричні тести - t-критерій Стьюдента, ANOVA та непараметричні - тест Крускала-Уолліса, а також регресійний аналіз з фіктивними змінними). В якості додаткового інструменту виступатиме автоматизований трейдинговий метод, який відтворює дії торговців, щоб виявити, чи призводить така аномалія до появи можливостей отримання прибутку.

Ефект дня тижня (стосується статистично значущих відмінностей між ціновими коливаннями в різні дні тижня) був однією з перших досліджуваних календарних аномалій. Fields ще у далекому 1931 році показав, що найкращим торговим днем тижня є субота [0]. Cross у 1973 році надав докази статистичних відмінностей даних п'ятниці-понеділка на американському фондовому ринку від інших днів тижня [0]. French повідомив про збитки по понеділках [0]. Подальші дослідження виявили докази схеми позитивної п'ятниці / негативного понеділка (на прикладі фондових ринків див. роботи Gibbons та Hess [0], Rogalski [0], Sias та Starks [0], Hsaio та Solt [0] і Caporale та ін. [0], в той час як сировинні ринки були проаналізовані Singal і Tayal [0], а FOREX - Caporale та ін. [0]). Ariel [0], Fortune [0] та Schwert [0] надали докази проти ефекту понеділка на розвинених ринках, однак ця аномалія, як і раніше, існує на багатьох ринках, що розвиваються (Caporale and Plastun [0]).

Ринок криптовалют є дуже молодим, але наразі доступним є достатній обсяг даних для вивчення його властивостей. Dwyer [0], Cheung та інші. [0] та Carrick [0] показують, що він набагато нестабільніший за інші ринки. Brown [0] наводить підтвердження короткострокової передбачуваності цін на BitCoin. Неефективність ринку BitCoin також задокументована Urquhart [0], а Bartos [0]

---

⁷ Матеріал підготовлено в рамках НДР «Моделювання та прогнозування поведінки фінансових ринків як інформаційний базис забезпечення фінансової стійкості та безпеки держави» № державної реєстрації 0117U003936

повідомляє, що цей ринок миттєво реагує на нову інформацію, і тому може характеризуватися як ефективний. Halaburda і Gandal [0] аналізують взаємозв'язки у щоденних цінах на ринку криптовалют.

Проте, поки що єдине дослідження, яке вивчає аномалії на цьому ринку, належить Kurihara та Fukushima [0], які зосереджені виключно на Bitcoin, що не обов'язково репрезентує увесь ринок криптовалют.

Це дослідження має на меті заповнити існуючу прогалину в літературі, надаючи набагато більше обґрунтованих даних про ефект дня тижня на ринку криптовалют.

В якості об'єкту аналізу виступатимуть щоденні дані для 4 криптовалют: Bitcoin, Litecoin, Ripple та Dash. В якості критеріїв при виборі даного переліку криптовалют виступали зокрема ринкова капіталізація та найбільший діапазон даних (2013-2017 рр.). Джерелом даних є CoinMarketCap (<https://coinmarketcap.com/coins/>). Більш детальна інформація про ринок криптовалют представлена в таблиці 1.

Таблиця 1
Капіталізація ринку криптовалют (станом на 25.09.2017)*

№	Назва криптовалюти	Ринкова капіталізація	Ціна	Обсяг пропозиції	Старт обігу
1	Bitcoin	\$61,661,715,957	\$3717.96	16,584,825 BTC	28 квітня 2013
2	Ethereum	\$27,047,930,739	\$285.32	94,798,247 ETH	07 серпня 2015
3	Bitcoin Cash	\$7,048,650,600	\$424.34	16,611,013 BCH	23 липня 2017
4	Ripple	\$6,743,378,097	\$0.175866	38,343,841,883 XRP	04 серпня 2013
5	Dash	\$2,662,327,218	\$351.38	7,576,753 DASH	14 лютого 2014
6	Litecoin	\$2,546,042,771	\$47.97	53,077,832 LTC	28 квітня 2013
7	NEM	\$1,978,722,000	\$0.219858	8,999,999,999 XEM	01 квітня 2015
8	IOTA	\$1,449,700,153	\$0.521563	2,779,530,283 MIOTA	13 червня 2017
9	Monero	\$1,360,521,393	\$89.94	15,127,056 XMR	21 травня 2014
10	Ethereum Classic	\$1,004,178,222	\$10.48	95,822,190 ETC	24 червня 2016

* Джерело: складено за даними CoinMarketCap.
Режим доступу: <https://coinmarketcap.com/coins/>

Доходність обчислюється наступним чином:

$$R_i = \left(\frac{Close_i}{Close_{i-1}} - 1 \right) \times 100\% \quad (1)$$

де R_i – доходність у i -й день у %;

$Open_i$ – ціна відкриття у i -й день;

$Close_i$ – ціна закриття у i -й день.

Що стосується методології, яка була використана, то аналіз середніх забезпечує попереднє підтвердження існування відмінності між доходностями у різні дні тижня. Параметричні та непараметричні тести дозволяють зафіксувати статистично значимі відмінності між доходностями в різні дні тижня. Нульова гіпотеза (H_0) у кожному випадку полягає в тому, що дані належать до однієї і тієї ж сукупності, а відмінність від нуля припускає наявність аномалії.

У дослідженні будуть застосовані t-критерій Стьюдента, ANOVA, тест Крускала-Уолліса для всієї вибірки, а також для підвбірок, щоб порівняти періоди, які можуть характеризуватися аномалією та іншими не аномальними періодами. Крім того буде використано метод множинної регресії, на базі фіктивних змінних для ідентифікації ефекту дня тижня:

$$Y_t = a_0 + a_1 D_{1t} + a_2 D_{2t} + \dots + a_n D_{nt} + \varepsilon_t \quad (2)$$

де Y_t – доходність у період t ;

a_n – середня доходність у n -й день тижня;

D_{nt} – фіктивна змінна для n дня тижня, що дорівнює 1 для спостережень того дня, що перевіряється на аномальність, а 0 – для інших днів;

ε_t – величина похибки для періоду t .

Розмір, знак та статистична значимість коефіцієнтів при фіктивних змінних інформують про можливі аномалії.

Якщо виявлено аномалію, буде застосовано додатковий підхід - автоматизований трейдинговий метод, який імітує дії трейдера відповідно до алгоритму (торговельна стратегія) з метою з'ясування того, чи може ця аномалія створювати можливості для отримання прибутку, що може розглядатися як доказ проти ефективності ринку. Це програма на базі MetaTrader, розроблена в MetaQuotes Language 4 (MQL4) і використовується для автоматизації аналітичних та торговельних процесів. Торгові роботи (називаються експертами в MetaTrader) дозволяють аналізувати дані про ціни та управляти торговельною діяльністю на основі отриманих сигналів.

Якщо стратегія призводить до того, що кількість прибуткових торгів $> 50\%$ та / або загальний прибуток від торгівлі $\epsilon > 0$, то робиться висновок, що існує ринкова аномалія. Приклади результату представлені у "Звіті" у Додатку А. Найважливішими показниками, наведеними в "Звіті", є:

- Загальний чистий прибуток – фінансовий результат всіх торгів. Цей параметр відображає різницю між "валовим прибутком" та "валовим збитком";
- Очікуваний виграш – математичне очікування перемоги. Цей параметр відображає середній прибуток / збиток для однієї торгівлі. Він також показує очікувану рентабельність / збитковість наступної торгівлі;
- Всього торгів – загальна кількість торгових угод;
- Бари в тестуванні – кількість спостережень, що використовуються для тестування.

Висновки узагальнені у "Графіку" розділу "Звіт": вони відображають баланс рахунку та загальний статус рахунку з урахуванням відкритих позицій. У звіті також міститься повна інформація про всі проведені операції та їх фінансові результати.

Щоб переконатися, що результати, які ми отримали, статистично відрізняються від випадкових, будуть проведені t-тести. Цей підхід обрано замість проведення z-тестів, оскільки розмір вибірки менше 100. T-тест порівнює значення з двох вибірок, щоб виявити, чи походять вони з однієї і тієї ж сукупності. У даному випадку до першої належить показник середнього прибутку / збитку для однієї угоди за результатами використання торгової стратегії, а друга дорівнює нулю, оскільки випадкова торгівля (без транзакційних витрат) повинна генерувати нульовий прибуток.

Нульова гіпотеза (H_0) полягає в тому, що середнє значення в обох вибірках однакове, а у альтернативному випадку (H_1) - ні. Обчислені значення t-тесту порівнюються з критичним (при 95%-ій значимості). Неможливість спростувати H_0 означає відсутність переваг від використання розглянутої торгової стратегії, тоді як спростування передбачає, що торгова стратегія може призвести до отримання надприбутків.

Приклад t-тесту представлений у таблиці 2.

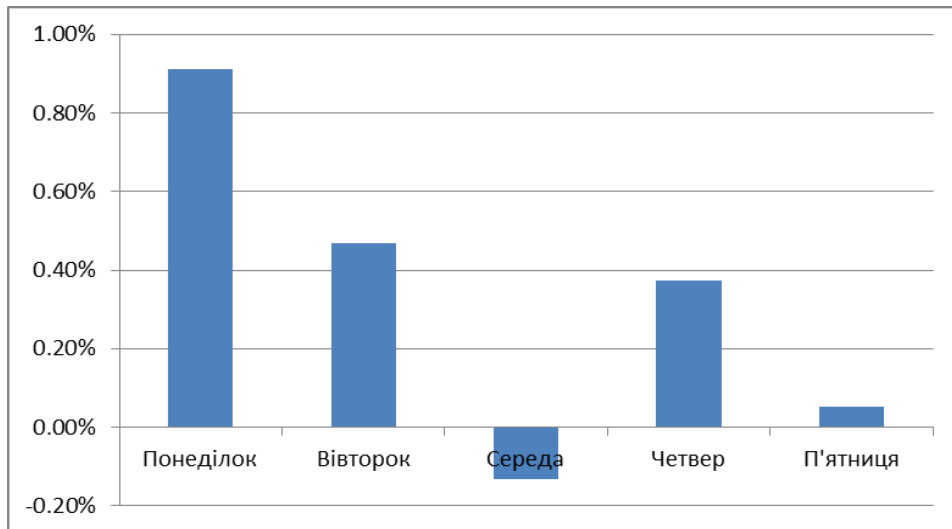
Таблиця 2

**Приклад t-тесту для оцінки ефективності торговельної стратегії:
тестування BitCoin в 2016 році**

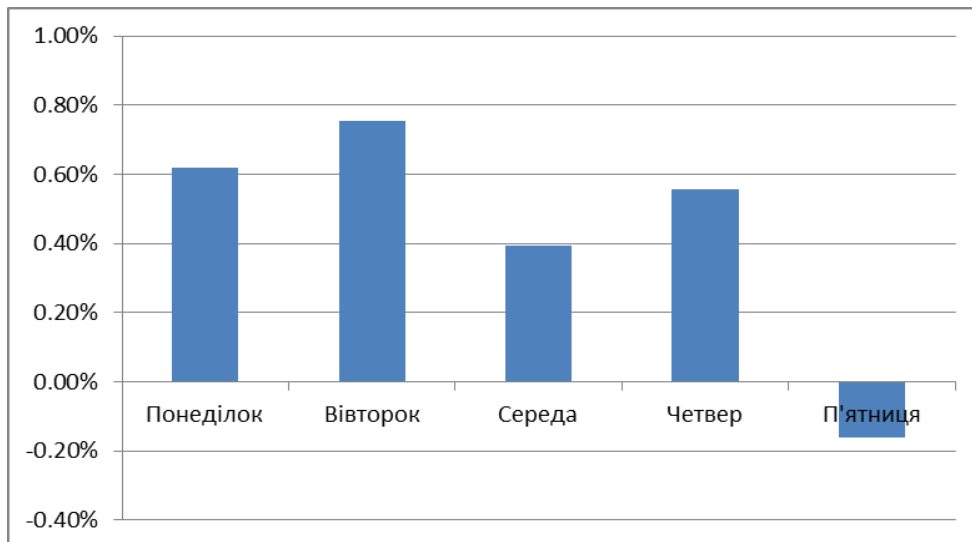
Параметр	Значення
Кількість угод	51
Прибуток	837
Середній прибуток на угоду	59
Стандартне відхилення	16
t-статистика	1,07
t критичне (0,95)	1,23
Нульова гіпотеза	прийнята

Як можна помітити, немає доказів статистично значущої різниці по відношенню до загального чистого прибутку від випадкової торгівлі, і тому неефективності ринку не виявлено.

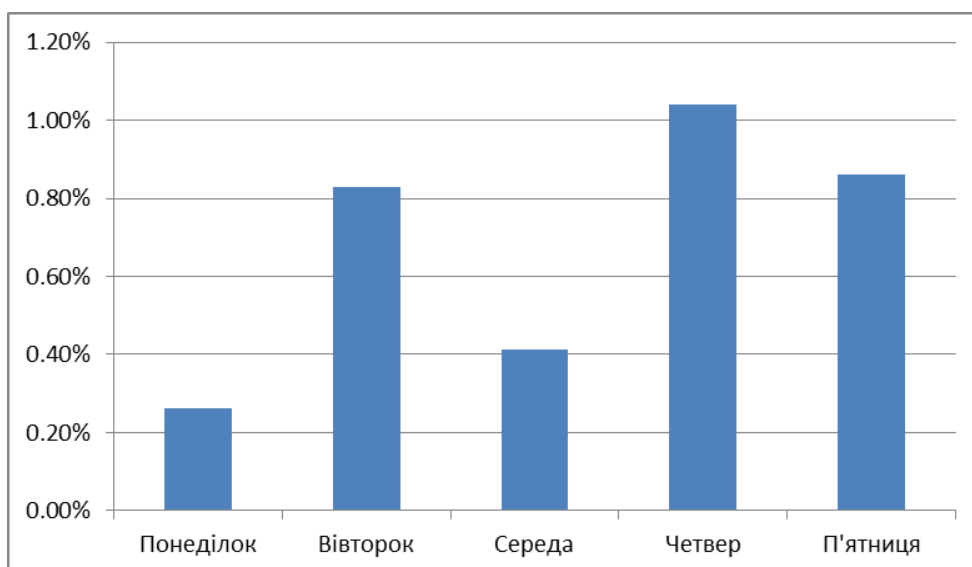
Результати аналізу середніх наведено на рисунках 1-4. За його підсумками отримано попередні докази на користь аномалії дня тижня в динаміці BitCoin і LiteCoin, тоді як у випадках Ripple and Dashit незрозуміло, чи наявна ця аномалія.

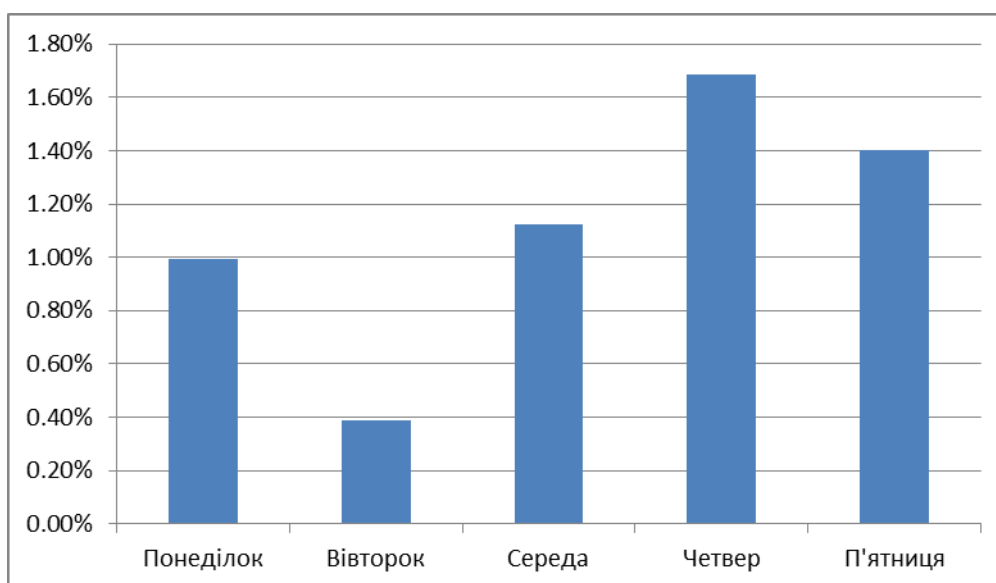
Рис. 1. Результати аналізу середніх для BitCoin

Рис. 2. Результати аналізу середніх для LiteCoin

Рис. 3. Результати аналізу середніх для Ripple

Рис. 4. Результати аналізу середніх для Dash

Результати параметричних та непараметричних тестів узагальнено в табл. 3. Знак «+» означає, що аномалія була підтверджена, знак «-» свідчить про відсутність аномалії.

Таблиця 3

Огляд результатів ринку криптовалюти

Криптовалюта/ Методологія	Аналіз середніх	t-test Стьюдента	ANOVA	Kruskal - Wallis тест	Регресійний аналіз з фіктивними змінними
BitCoin	+	+	+	+	+
LiteCoin	+	-	-	-	-
Ripple	-	-	-	-	-
Dash	-	-	-	+	-

Як видно з таблиці 3, чіткий статистичний доказ аномалії існує лише у випадку з BitCoin. Наступним кроком є застосування методу торгового моделювання для BitCoin. Спочатку необхідно розробити правила торгівлі: коли довгі або короткі позиції відповідно повинні бути відкритими (докладніше див. таблицю 4).

Таблиця 4

Аналіз аномалії для BitCoin

День тижня	Аналіз середніх	t-test Стьюдента	ANOVA	Kruskal -Wallis тест	Регресійний аналіз з фіктивними змінними	Разом
Понеділок	+	+	+	+	+	5
Вівторок	-	-	-	-	-	0
Середа	+	-	-	-	+	2
Четвер	-	-	-	-	-	0
П'ятниця	-	-	-	-	+	1

Оскільки аномалія присутня по понеділках (коли доходність значно вища, ніж в інші дні тижня), стратегія торгівлі буде такою: відкрити довгі позиції в

понеділок і закрити їх наприкінці цього дня. Результати торгівельного моделювання представлені у Таблиці 5.

Таблиця 5

Результати торгівельного моделювання

Параметр	Разом	2013	2014	2015	2016	2017
Прибуткові угоди (% від загалу)	60	75	39	60	59	71
Кількість угод	245	52	52	52	51	38
Прибуток	16990	3730	-315	1076	837	11662
Середній прибуток на угоду	69	72	-6	21	16	307
Стандартне відхилення	555	341	228	84	107	1288
t-статистика	2.01	1.56	-0.13	1.96	1.23	1.48
t критичне (0,95)	1.78	1.78	1.78	1.78	1.78	1.78
Нульова гіпотеза	відхилена	підтверджена	підтверджена	відхилена	підтверджена	підтверджена

Загалом, ця стратегія є прибутковою, як для повної вибірки, так і для окремих років, але в більшості випадків результати статистично не відрізняються від випадкової торгівлі, і тому вони не можуть бути свідченням неефективності ринку.

Підводячи підсумки зазначимо, що в даному дослідженні розглядався ефект дня тижня на ринку криптовалют. В якості об'єктів дослідження виступили такі криптовалюти: BitCoin, LiteCoin, Ripple та Dash. Застосовуючи як параметричні, так і непараметричні методи, були знайдені докази аномалії (надходність по понеділках) лише у випадку з BitCoin. Далі, використовуючи метод імітації дій трейдера, було показано, що торгова стратегія на основі цієї аномалії є вигідною для всієї вибірки (2013-2017 рр.): вона генерує чистий прибуток з ймовірністю 60%, і ці результати суттєво відрізняються від випадкових. Однак у випадку окремих років досягаються протилежні результати. Немає жодних доказів того, що ринок криптовалюти є неефективним.

Список використаних джерел

1. Ariel, R. (1990), High Stock Returns Before Holidays: Existence and Evidence on Possible Causes, *Journal of Finance*, December, 1611-1626.
2. Bartos, J. (2015), Does Bitcoin follow the hypothesis of efficient market?. *International Journal of Economic Sciences*, Vol. IV(2), pp. 10-23.
3. Brown, W.L. (2014), An Analysis of Bitcoin Market Efficiency Through Measures of Short-Horizon Return Predictability and Market Liquidity. *CMC Senior Theses*. Paper 864. http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/864.
4. Caporale G.M. and A. Plastun (2017), Calendar anomalies in the Ukrainian stock market. *Investment Management and Financial Innovations; International Research Journal*, Vol. 14, Iss: 1, 104-114.
5. Caporale G.M., Gil-Alana, L., Plastun, A. and I. Makarenko (2017), The Weekend Effect: A Trading Robot and Fractional Integration Analysis, *International Journal of Bonds and Derivatives*, Vol. 3, No. 2, 114-131.

6. Caporale, G.M., Gil-Alana, L. and A Plastun (2016), The weekend effect: an exploitable anomaly in the Ukrainian stock market? *Journal of Economic Studies*, Vol. 43 Iss: 6, 954 – 965 <http://dx.doi.org/10.1108/JES-09-2015-0167>.
7. Carrick, J. (2016), Bitcoin as a Complement to Emerging Market Currencies, *Emerging Markets Finance and Trade*, vol. 52, 2016, pp. 2321-2334.
8. Cheung, A., E. Roca and J.-J. Su (2015), Crypto-Currency Bubbles: An Application of the Phillips-Shi-Yu (2013) Methodology on Mt. Gox Bitcoin Prices, *Applied Economics*, vol. 47, 2348-2358.
9. Cross, F. (1973), The Behavior of Stock Prices on Fridays and Mondays. *Financial Analysts Journal*, November - December, 67-69.
10. Dwyer, G. P. (2014), The Economics of Bitcoin and Similar Private Digital Currencies, *Journal of Financial Stability*. vol. 17, 2014, pp. 81-91.
11. Fama, E. (1965), The Behavior of Stock-Market Prices. *Journal of Business*. 38:1, 34–105.
12. Fields, M. (1931), Stock Prices: A Problem in Verification. *Journal of Business*, October. 415-418.
13. Fortune, P. (1998), Weekends Can Be Rough : Revisiting the Weekend Effect in Stock Prices. Federal Reserve Bank of Boston. Working Paper No. 98-6.
14. French, K. (1980), Stock Returns and the Weekend Effect, *Journal of Financial Economics*, 8, 1, 55-69.
15. Gibbons, M. and P. Hess (1981), Day Effects and Asset Returns, *Journal of Business*, 54, no, 4, 579-596.
16. Halaburda, H. and N. Gandal (2014), Competition in the Cryptocurrency Market. NET Institute Working Paper No. 14-17. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2506463> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2506463>
17. Hsaio, P. and M. Solt (2004), Is the Weekend Effect Exploitable? *Investment Management and Financial Innovations*, 1, 53.
18. Jensen, M. (1978), Some Anomalous Evidence Regarding Market Efficiency, *Journal of Financial Economics*, 6:2/ 3, 95– 101.
19. Kurihara, Y. and A. Fukushima (2017), The Market Efficiency of Bitcoin: A Weekly Anomaly, *Perspective Journal of Applied Finance & Banking*, vol. 7, no. 3, 57-64.
20. Samuelson, P. (1965), Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly, *Industrial Management Review*, 6:2, 41– 49.
21. Rogalski, R. J. (1984), New Findings Regarding Day-of-the-Week Returns over Trading and Non-Trading Periods: A Note, *Journal of Finance*, Vol. 39, (December), 1603-1614.
22. Schwert, G. W. (2003), Anomalies and Market Efficiency. *Handbook of the Economics of Finance*. Elsevier Science B.V., Ch.5, 937-972.
23. Sias, R. W., Starks, L. T. (1995), The day-of-the week anomaly: the role of institutional investors, *Financial Analysts Journal*. May – June. 58-67.
24. Singal, V. and Tayal, J. (2014), Does Unconstrained Short Selling Result in Unbiased Security Prices? Evidence from the Weekend Effect in Futures Markets (May 5, 2014). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2433233>
25. Smirlock, M. and Starks, L. (1986), Day-of-the-Week and Intraday Effects in Stock Returns, *Journal of Financial Economics*, Vol. 17, 197-210.
26. Urquhart, A. (2016), The Inefficiency of Bitcoin, *Economics Letters*, Vol. 148, 80-82.

Н. Л. Ющенко,

канд. екон. наук, доцент

К. В. Гнедіна

канд. екон. наук, доцент

кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЗРОСТАННЯ ВИМОГ ДО ОБГРУНТОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНИХ РІШЕНЬ

Поступове підвищення глобальної ефективності використання ресурсів у системах споживання і виробництва та прагнення, щоб економічне зростання не супроводжувалося погіршенням стану навколишнього середовища, як це передбачається Десятирічною стратегією дій з переходу до використання раціональних моделей споживання і виробництва, разом із підвищенням продуктивності в економіці шляхом диверсифікації, технічної модернізації та інноваційної діяльності, в тому числі шляхом приділення особливої уваги секторам з високою доданою вартістю і працемістким секторам, просуванням проведення орієнтованої на розвиток політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню гідних робочих місць, підприємництву, творчості й інноваційній діяльності, забезпеченням зростання валового внутрішнього продукту на рівні не менше 7 % на рік у найменш розвинених країнах, передбачені ціллю 8 – однією з 17 глобальних цілей сталого розвитку, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН „Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року”, схваленої 25 вересня 2015 року (A/RES/70/1) [1]. За визначенням, сформульованим Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку (the Brundtland Commission) у доповіді „Наше спільне майбутнє”, сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Сталий розвиток має три компоненти: економічний розвиток, соціальний розвиток та захист навколишнього середовища, що повинні бути інтегровані у процеси прийняття рішень, планування та впровадження таким чином, щоб розвиток слугував теперішнім та майбутнім поколінням [2, с. 3-4]. Основою сталого розвитку є невід’ємні права людини на життя та повноцінний розвиток.

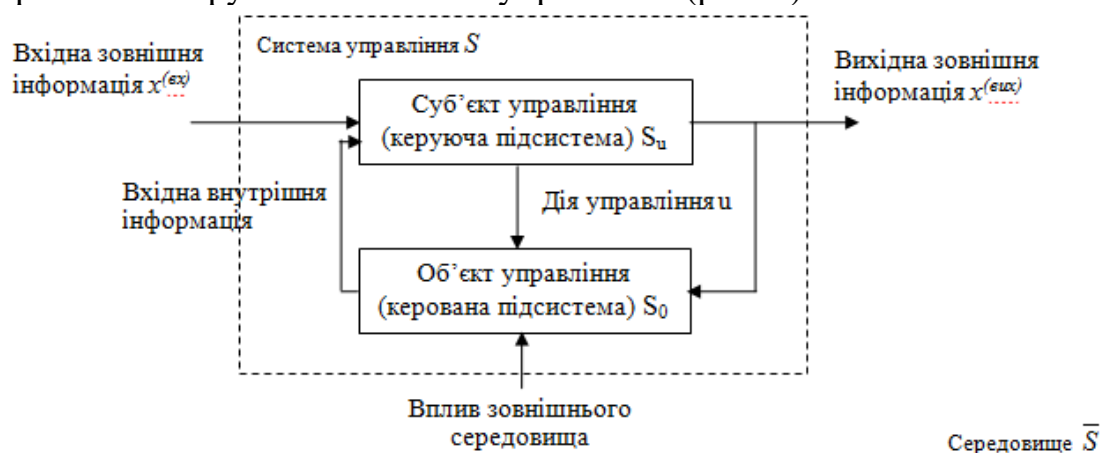
Отже, сучасна система управлінських заходів має бути взаємоузгодженою за економічним, соціальним та екологічним (природоохоронним) вимірами і спрямованою на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь, безпечного навколишнього середовища. Має забезпечуватися інтеграція зусиль щодо економічного зростання, прагнення до соціальної справедливості і раціонального природокористування, що потребує

глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нових підходів до можливостей глобального партнерства.

Економіка України у 2016 році зросла на 2,3 %, однак, таке зростання є досить помірним на фоні 16% кумулятивного падіння протягом попередніх двох років. Інвестиції в основний капітал зросли на 20 % у 2016 році, вказуючи на покращення інвестиційних настроїв, а рекордний врожай допоміг прискорити темпи економічного зростання до 4,8 % у четвертому кварталі [3]. Темпи економічного зростання залишаються у 2017 невисокими на рівні 2 %, реформи є необхідними для прискорення відновлення економіки до 4 % у 2018-2019 рр. та подолання наявних структурних дисбалансів, з огляду на те, що виклики, пов'язані з вразливою кон'юнктурою зовнішніх ринків та конфліктом на сході країни, ростуть.

Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та середньострокові завдання. Передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління.

Основними суб'єктами діяльності в сучасній економіці виступають домогосподарство, підприємство, держава, економічний союз [4, с. 11]. Діяльність кожного економічного суб'єкта здійснюється в конкретних умовах з урахуванням відповідних норм, законів, правил, стандартів, традицій тощо та у взаємозв'язку з іншими суб'єктами господарювання. Ця діяльність є свідомою, цілеспрямованою і самокерованою. Таким чином, кожний суб'єкт господарювання є не тільки елементом світової економічної системи, а і одночасно він, як її підсистема, являє собою певну систему управління та складається з об'єкта управління та суб'єкта управління, який здійснює цілеспрямоване керування об'єктом управління (рис. 1).

Рис. 1. Соціально-економічна система (організація) як відкрита система
[5, с. 13]

Перед суб'єктом управління постійно виникає проблемна ситуація: як (проблема) виходячи з конкретних умов та з урахуванням впливу зовнішнього середовища (ситуація) здійснювати керування об'єктом управління, щоб у найкращий спосіб досягти визначених ним цілей.

Суть ринкової економіки полягає в тому, що всі суб'єкти господарювання є вільними в своїй економічній діяльності і можуть діяти на свій розсуд, орієнтуючись на існуючі умови, встановлені правила та ринкові регулятори. З розвитком суспільства, економіки і ринкових відносин посилюється відповідальність суб'єкта управління за визначення управлінських рішень щодо належного керування об'єктом управління – суб'єктом економічної діяльності.

Для успіху в сучасному економічному середовищі учасники процесу прийняття управлінських рішень повинні поєднувати когнітивні навички (такі як грамотність та математичні здібності), соціально-емоційні навички (такі як відповідальність та творчий підхід); технічні вміння та навички, потрібні для певного виду діяльності [6].

У ході прийняття рішень аналізована ситуація зазвичай слабоструктурована, тобто можна формалізувати лише окремі фрагменти проблеми. Первинна інформація найчастіше неповна чи суперечлива, бо для її збирання використовують не лише об'єктивні вимірювання, але й оцінки експертів; для коректного прийняття рішень потрібно прямо чи побічно додатково структурувати проблему, поповнювати наявну інформацію й усунути (хоча б частково) наявні суперечності. Завдяки такому опрацюванню первинна проблема виявляється редукованою до певної добре структурованої проблеми, яка в певному розумінні досить близька до первісної та належить до певного класу, вибір якого залежить від постановки задачі прийняття рішення. Структурні елементи ситуацій, у яких відбувається вибір рішень, зведені в табл. 1.

Таблиця 1

Складові проблем, що потребують вирішення, за Катренко А. В.

[7, с. 24-31]

Структурний елемент	Узагальнена характеристика
Проблемна ситуація	Її виникнення – стимулятор-рушій процесу прийняття рішення. Проблемна ситуація спонукає на пошуки способів її вирішення
Децидент	Це особа чи група осіб, які приймають (ухвалюють) рішення та впроваджують його. Якщо йдеться про одну особу-децидента, вживається термін „прийняти рішення”; якщо ж децидентів декілька (особливо, коли застосовують процедуру голосування), прийнятніший термін „ухвалити рішення”. Децидент відповідає за реалізацію прийнятого рішення, тому в нього мають бути навички організаційного управління
Мета	Проблема прийняття рішення ґрунтується на телеологічному підході, тобто має бути головною метою системи. Рішення, яке ухвалюють або приймають має бути скероване на досягнення поставленої мети. Якщо мети немає, то не виникає й потреби ухвалювати рішення
Керування	Надзвичайно важливо, чи може децидент впливати на певний процес, у перебігу якого він зацікавлений. Якщо децидент відчуває проблемність ситуації та може ідентифікувати її, але не має важелів впливу на неї, то проблеми прийняття рішення немає, і децидент по суті перетворюється на пасивну сторону, яка лише спостерігає за тим, що відбувається

Структурний елемент	Узагальнена характеристика
Варіанти рішень	Цей структурний елемент є похідним від керованості: якщо є керованість, то існує й проблема вибору між кількома варіантами дій децидента з більш-менш передбачуваними наслідками. Рішення приймають тоді, коли існує більше ніж один спосіб досягнення поставленої мети. Кожен зі способів можна характеризувати різною ймовірністю досягнення мети й витратами
Обмеження	Наявність обмежувальних чинників природна для ситуацій прийняття рішення. Децидент ніколи не може мати необмежених ресурсів для впливу на ситуацію, що склалася, чи перебіг певного процесу. Природно, що можливості децидента обмежені

Мета відображає призначення системи, що може розвиватися в часі, і не обов'язково єдиним способом. Мета конкретизується за допомогою аспектів і цілей. Цілі в часовому аспекті поділяють на тактичні (objectives) – це бажані результати, досягнення яких відбувається за певний порівняно короткий період часу, макроцілі (goals), для досягнення яких потрібно більше часу, а також досягнення хоча б однієї тактичної цілі, та ідеали (ideals) – цілі, яких ніколи не досягають, але до яких система прагне наблизитися, реалізуючи деякі тактичні цілі та макроцілі.

Мета відображає те, що може чи має виникнути, прообраз майбутнього, стан, якого бажано досягнути. Мета має кілька аспектів: пізнавальний аспект мети відповідає прогнозу майбутнього, а конструктивний – можливим способам переходу до бажаного майбутнього чи плану дій.

Коли мета відносно проста, її усвідомлення містить і спосіб досягнення. Для складної ж мети самостійного значення набуває план як елемент постановки мети. У ньому задають послідовність етапів досягнення мети, визначають засоби та методи, терміни дій. Отже, мета виражається за допомогою множини аспектів: потреба, закон, що визначає спосіб і характер дій, динамічна цілісність, план, прогноз, відображення майбутнього, засіб, ідеальний образ.

За наявністю інформації про способи досягнення цілей їх поділяють на функціональні цілі, цілі-аналоги та цілі розвитку. Функціональна мета характеризується тим, що спосіб її досягнення відомий системі, яка вже досягала її. Функціональні цілі повторюються в часі та просторі. Їх приклади – результати виконання періодично повторюваних, виробничих операцій, стандартні функції управління та ін. Мета-аналог – це образ, отриманий унаслідок дії іншої системи, якого жодного разу не досягала аналізована система, а якщо й досягала, то за інших умов зовнішнього середовища.

Мета розвитку або нова ціль – це така, яку ніколи й ніхто раніше не досягав. Вона по суті пов'язана з утворенням нових систем. Ці типи цілей взаємопов'язані. Мета розвитку за умови її успішного досягнення однією із систем перетворюється на ціль-аналог для решти систем, а для даної системи – функціональною за умови незмінних зовнішніх умов і метою-аналогом, якщо ці умови змінилися. Мета уособлює бажаний і остаточний результат діяльності. У

ній виділяється ядро й основні характеристики проблемної ситуації, а також описується новий стійкий стан керованого процесу.

Цілі визначають на основі комплексного аналізу проблемної ситуації, дослідження її внутрішньої структури та зв'язків із зовнішнім середовищем. Залежно від складності та багатогранності розв'язуваної проблеми мету також можна розглядати як більш або менш складну систему уявлень про бажані результати дій. Мета впливає з аналізу реальної діяльності, а не з формальних теоретичних побудов.

Питання формального опису чи хоча б уточнення цілей виникають не лише під час прийняття рішень. Це складова частина системного аналізу.

Основні типи цілей і способи їх формалізації щодо прийняття рішення наступні.

Якісна мета характеризується тим, що будь-який можливий результат або повністю відповідає їй, або зовсім не відповідає. При цьому результати, що відповідають меті, майже не різняться за ступенем її реалізації, так само нерозрізненні між собою результати, що їй не відповідають. За наявності якісної мети не мають сенсу твердження на кшталт „мету реалізовано наполовину” чи „мету досягнуто на 99%”. Якісна мета може бути цілком досягнута чи зовсім не реалізована; вона відповідає принципу „все чи нічого” [7, с. 27].

Зазвичай у математичних моделях ухвалення рішень мету ототожнюють із максимізацією (чи мінімізацією) якоїсь функції (критерію якості, корисності), що задана на множині всіх результатів і має дійсні значення, яку називають цільовою. Очевидно, що мінімізація функції рівнозначна її максимізації з протилежним знаком, тому надалі говоритимемо лише про максимізацію цільової функції. Довільну якісну мету формально можна звести із втратами до максимізації певної цільової функції.

У багатьох випадках результати діяльності можна характеризувати набором критеріїв ефективності. При цьому мета полягає в максимізації (збільшенні) значень усіх цих критеріїв. Таку багатовимірну мету зазвичай прагнуть звести до одновимірної за допомогою агрегування показників ефективності в один.

Усі критерії, що відображають мету, поділяють на такі основні типи: технічні, техніко-економічні, соціологічні, психологічні, естетичні, соціальні. Значення лише технічних і техніко-економічних критеріїв найчастіше можна виміряти числами, що мають зміст, тобто критерії цих двох груп зазвичай кількісні. Інші ж групи критеріїв по суті якісні. Актуальною нині є тенденція до впровадження числових оцінок у різних сферах, де раніше застосовувалися лише якісні, словесні оцінки (заміни емоційних оцінок рейтингами, індексами популярності тощо). Однак математичні дії з такими оцінками слід виконувати обережно. При цьому слід спиратися на результати, отримані в теорії вимірювань, у якій визначено класи припустимих перетворень. За наявності суб'єктивних і об'єктивних чинників інформацію, яку одержує децидент, ніколи не можна вважати абсолютно достовірною та повною. Часто децидент

прагне підвищити ступінь її вірогідності й повноти, але нагромадження інформації потребує часу й витрат.

Маючи мету, задану за допомогою функції-критерію, можна визначити пов'язану з нею перевагу результатів: із двох результатів кращий той, якому відповідає більше значення критерію (за рівних значень говорять про еквівалентність результатів). Проте можна говорити про перевагу й без такої функції – наприклад, зазначаючи множину всіх тих пар результатів, для яких перший результат у парі переважає другий, тобто визначаючи відношення переваги.

Загальне поняття переваги істотно ширше, ніж те, що пов'язане з функцією мети. Тому, формалізуючи мету чи перевагу не варто прагнути неодмінно подати їх у вигляді функції. Звичайно, якщо мета полягає в максимізації заданої функції (чи такої, яку можна побудувати природним способом), то замінювати її пов'язаною з нею перевагою недоцільно, оскільки в такому разі втрачається частина інформації про мету й аналіз завдання стає не таким глибоким і повним. І навпаки, якщо із самого початку зі структурою, що характеризує мету, пов'язана перевага, слід намагатися подати цю мету у вигляді функції.

Всі обмежувальні чинники належать до однієї з таких груп: економічні обмеження – кошти, виробничі ресурси, ресурси праці тощо; час – в багатьох випадках надзвичайно важливо оперативно реагувати на ситуацію, що складається, тому що навіть найкраще рішення, отримане для статичної ситуації, може виявитися абсолютно непридатним через суттєву зміну умов прийняття рішення. Інколи час можна подати як втрати, і тоді він близький до економічних чинників. Проте в багатьох ситуаціях зробити це неможливо; інформаційні чинники – обмеження на отримання непотрібної інформації із суб'єктивних чи об'єктивних причин; технічні чинники – габарити, маса, споживання енергії, надійність, точність і т. ін.; соціальні чинники, – пов'язані з вимогами людської етики та моралі.

Щодо інформаційних обмежень та можливих способів їх подолання, то у процесі прийняття рішення дециденту доводиться оперувати чималими обсягами інформації. Для сучасного менеджера є важливими такі складові інформаційної культури як вміння знаходити необхідну інформацію з різних джерел, володіння основами аналітичної обробки інформації, здатність використовувати комп'ютерні інформаційні технології, базовими складовими яких є численні програмні продукти [8, с. 15]. Через обмежену здатність особи, яка приймає рішення, опрацьовувати в кожному окремому процесі інформацію, потрібно певним чином відбирати дані під час збирання інформації. Тому виконується фільтрація даних стосовно кожного окремого процесу прийняття рішення чи класу процесів. Вирізняють три види фільтрів [7, с. 29-30]: відтинання непотрібних або недостовірних даних, агрегування даних і їх типологічну вибірку. Виділення класифікаційних ознак відтинання, агрегування та вибірки пов'язане зі складними процесами мовного перетворення інформації, що надходить, тому що дані від реальних об'єктів відображено предметними мовами опису цих об'єктів. Інтереси індивіда трансформують його функціональні потреби та проблеми, що постають перед ним, у його загальну

цільову орієнтацію в процесі прийняття рішення. Вона може зумовити потребу в інших перетинах і групуваннях, ознак в іншій системі показників і характеристик, а не в тих, у яких надходять дані із зовнішнього середовища. Дециденту доводиться самому формувати уявлення про середовище відповідно до цього: зіставляти різномірні дані, перегруповувати дані, одержувати похідні показники та ін.

Отже, на етапі фільтрації даних діє складний комплекс фільтрів-перетворювачів. Узагальнено їх можна подати як мовні фільтри-перетворювачі трьох типів. Виходячи з цього, децидент виявляє певні ситуації, ставить проблеми. Аналіз даних породжує множину ситуацій і проблем. Одні з них виходять на перший план, а інші доводиться відкладати на більш-менш тривалий термін. Індивід починає зіставляти ситуації, що перебувають у фокусі уваги, і проблеми. При цьому доводиться уточнювати окремі ситуації та проблеми багато разів, що зазвичай потребує розширення чи звуження погоджуваних ситуацій або проблем, переформулювання, ієрархічного розбиття на підпроблеми тощо. Так можна виявити проблемні ситуації.

Ухвалюючи рішення, у разі потреби слід брати до уваги ризик, що виникає внаслідок невизначеності, з якою можна прогнозувати результат. У процесі оцінювання альтернатив і прийняття рішень децидент має прогнозувати можливі результати за різних обставин. По суті, він приймає рішення залежно від таких обставин стосовно ризику.

Рішення ухвалюють в умовах визначеності, якщо децидент точно знає результат кожного з альтернативних варіантів вибору. Він може хоча б на найближчу перспективу точно задати значення параметрів рішення (наприклад, якими будуть витрати виробництва, якщо відомі орендна плата, вартість матеріалів і робочої сили) або ж їх можна обчислити з високою точністю. Порівняно небагато організаційних або персональних рішень ухвалюють в умовах визначеності, проте вони існують.

До рішень, які доводиться приймати в умовах ризику, належать такі, результати яких невизначені, і відома лише об'єктивна чи суб'єктивна ймовірність кожного результату. У разі ухвалення рішень в умовах ризику найпершим рішенням має стати дія, скерована на пошук способів його зменшення. Це може бути збирання додаткової інформації, що належить до проблеми (зокрема, твердження експертів). Корисними можуть виявитися також різноманітні математичні методи та моделі, що дають змогу оцінити рівень ризику та спрогнозувати ймовірність певних подій [9], [10].

Комунікації та операції в мережах та через комп'ютери – характерні риси сучасного бізнес-середовища. Процеси бізнесу часто пов'язані з взаємодією з дистанційним комп'ютером, застосуванням комп'ютерних мереж чи електронним обміном даними. Застосування Інтернету для е-комерції – електронна торгівля через Інтернет між юридичними та фізичними особами, торгівля через Інтернет між юридичними особами, маркетинг у державному секторі та надання послуг або продуктів працівникам компанії – вводить нові елементи ризику, які слід враховувати суб'єкту господарювання та розглядати аудиторю при плануванні й виконанні аудиту фінансової звітності.

Рішення доводиться ухвалювати в умовах невизначеності, якщо неможливо оцінити ймовірність потенційних результатів. Така ситуація виникає, коли чинники, які слід брати до уваги, нові чи складні, і про них неможливо одержати достатньо інформації. У такому випадку неможливо достатньо достовірно передбачити ймовірність певного результату. Невизначеність властива деяким рішенням, які доводиться приймати за динамічних обставин, що стосується соціокультурного, політичного та наукоємного середовища.

Зустрічаючись із невизначеністю, децидент може використовувати наступні можливості. Можна спробувати одержати додаткову інформацію та ще раз проаналізувати проблему. Інший варіант – діяти відповідно до минулого досвіду, думок або інтуїції та зробити припущення про ймовірність подій. Це доцільно тоді, коли бракує часу на збирання додаткової інформації чи витрати на неї занадто високі. Обмеження в часі й інформаційні обмеження найважливіші в ході ухвалення управлінських рішень, позаяк їх порушення в майбутньому має тенденцію трансформуватись у фінансові втрати (порушення договірних термінів виконання замовлень може призвести до штрафних санкцій з боку замовника).

Плин часу зазвичай зумовлює зміни ситуації. Якщо вони значні, то критерії для ухвалення рішення стануть неактуальними. Тому слід приймати та впроваджувати рішення, доки інформація та припущення, на яких вони ґрунтуються, залишаються точними. Часто це складно реалізувати, оскільки час між ухваленням рішення та початком дії може бути доволі тривалим. Рішення слід ухвалювати достатньо швидко, щоб бажана дія зберегла своє значення. Тому чинник часу іноді примушує децидента спиратися на міркування, думки чи навіть на інтуїцію, тоді як за нормальних обставинах він віддавав би перевагу раціональному аналізу.

В багатьох випадках ухвалення управлінських рішень – це мистецтво знаходження ефективного компромісу. Виграш в одному майже завжди зумовлює збитки в іншому. Рішення на користь якіснішої продукції спричиняє зростання витрат; деякі споживачі будуть задоволені, інші перейдуть на дешевший аналог і т. ін. Ухвалюючи рішення, не слід зважати на подібні негативні наслідки. Проблема ухвалення рішень полягає в зіставленні переваг і недоліків, щоб отримати найбільший загальний виграш (не тільки у вартісному вимірі). У багатьох випадках децидентові доводиться формулювати суб'єктивну думку про те, які негативні побічні ефекти припустимі за умови досягнення бажаного кінцевого результату. Деякі негативні наслідки абсолютно не прийнятні для керівників організації (порушення законів, етичних норм).

В соціально-економічній системі (організації) всі рішення певним способом взаємопов'язані. Одиначне важливе рішення може спричинити появу сотні не таких значних рішень. Великі рішення мають наслідки для організації загалом, а не тільки для сегмента, безпосередньо пов'язаного з певним рішенням. Для прикладу, рішення стосовно придбання продуктивнішого устаткування, безперечно, відіб'ється не лише на виробничому відділі, але й на відділі збуту та маркетингу, які мають знайти спосіб збільшити збут продукції.

Процес ухвалення рішення з інформаційного погляду – це перетворення початкової інформації (інформації про стан) на вихідну (інформацію про потрібні керівні дії). Розв’язок може бути формально-логічним, якщо перетворення інформації виконано за допомогою математичних моделей, і творчим, якщо він виник унаслідок роботи інтелекту децидента. Такий поділ достатньо умовний, оскільки якщо розв’язок формується за допомогою математичної моделі, то знання та досвід особи (елементи творчості) використовуються в ході її створення, а інтуїція (теж момент творчості) – у мить, коли децидент визначає певні значення параметрів початкової інформації чи обирає один розв’язок із множини варіантів, одержаних за допомогою математичної моделі. Основний інструмент вироблення рішення – це інтелект людини і в її знаннях та досвіді неявно застосовуються формальні методи, носій яких – практично вся наука.

Список використаних джерел

1. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
2. Аналіз критеріїв сталого розвитку біоенергетики. Аналітична записка №17 Біоенергетичної асоціації України / Гелетуха Г. Г., Железна Т. А., Трибой О. В., Баштовий А. І. – 16 червня, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uabio.org/materials/analytics>
3. Економіка поступово відновлюється попри суттєві виклики : прес-реліз 4 квітня, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2017/04/04/ukraine-economic-update-spring-2017>
4. Кігель В. Р. Математичні методи ринкової економіки : навч. посіб. / Кігель В. Р. – К. : Кондор, 2003. – 158 с.
5. Ющенко Н. Л. Економіко-математичні моделі в управлінні та економіці : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. Л. Ющенко. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2016. – 278 с.
6. Краща кваліфікація працівників важлива для розвитку економіки України : прес-реліз 8 червня, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2017/06/08/a-better-skilled-workforce-is-essential-to-boosting-ukraines-economy>
7. Катренко А. В. Теорія прийняття рішень : підруч. / Катренко А. В., Пасічник В. В., Пасько В. П. – К. : Видавнича група ВНУ, 2009. – 448 с.
8. Інформаційні системи в менеджменті : підруч. / В. О. Новак, Ю. Г. Симоненко, В. П. Бондар, В. В. Матвеев. – К. : Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 616 с.
9. Ющенко Н. Л. Економіко-математичний інструментарій прийняття рішень в умовах невизначеності та/або ризику / Ющенко Н. Л. // Вісник Хмельницького національного університету. Серія „Економічні науки” : науковий журнал / Хмельн. нац. ун-т. – Хмельницький: Хмельн. нац. ун-т. – 2017. – №5(251). – С. 99-107.
10. Ющенко Н. Л. Інформаційні технології прийняття рішень за недетермінованих умов / Ющенко Н. Л. // Облік, оподаткування і контроль : теорія та методологія [Електронний ресурс] : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. [м. Тернопіль, 30 черв. 2017 р.] / редкол. : Bartosiewicz Sławomir, Henning Dräger, Korzeb Zbigniew [та ін.]. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – С. 312-315. Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/21894>.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ І АУДИТУ

О. Ю. Акименко, канд. екон. наук, доцент
М. Б. Жолобецька, аспірант
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
В. С. Парминська, магістр
Чернігівський національний технологічний університет

ТРАКТУВАННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ЗОБОВ'ЯЗАННЯ», «ЗАБОРГОВАНІСТЬ» ТА «РОЗРАХУНКИ». ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Постановка проблеми. Термін «розрахунки» тісно пов'язаний із термінами «зобов'язання» та «заборгованість». Очевидно, що розрахунки між контрагентами здійснюються останніми після виникнення зобов'язань та заборгованості. Поняття «розрахунки» та «заборгованість» здебільшого містять посилення на «зобов'язання». Однак, одні вчені стверджують, що розрахунки виникають за зобов'язаннями, інші, що зобов'язання випливають із розрахунків, відповідно, заборгованість – це зобов'язання або навпаки. Проте, вивчення розмежування даних понять потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем обліку зобов'язань, заборгованості та розрахунків, зокрема визначенню їх сутності, оцінки, організації, методики бухгалтерського обліку присвячено багато робіт зарубіжних та вітчизняних вчених: Я. В. Соколова, Ф. Ф. Бутинця, Н. І. Верхоглядової, С. Б. Ільїної, О. В. Лишиленка, А. М. Поддєрьогіна, І. В. Орлова та інших. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, питання формування єдиного підходу до дослідження сутності, причин виникнення, форм прояву і особливостей зобов'язань, заборгованості та розрахунків залишаються відкритими.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є розмежування специфічних категорій: «зобов'язання», «заборгованість», «розрахунки» та визначення умов їх виникнення та взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що структурними елементами будь-якої науки є специфічні категорії, терміни, поняття. Бухгалтерський облік не є виключенням. Побудова достатньо повної, розгорнутої системи категорій бухгалтерського обліку - актуальний процес, що потребує удосконалення і вирішення.

Проф. Малюга Н. М. зазначає, що: категорії – це найзагальніші філософські поняття науки, що відображають особливості її предмету, змісту і методу; поняття – це форма узагальнення предметів та явищ, поняттям називають також думку, яка є узагальненням предметів певного класу за їх специфічними ознаками; термін – слово або словосполучення, яке фіксує певне поняття науки, він є елементом мови науки, застосування якого зумовлене

необхідністю точного та однозначного позначення даних науки, особливо тих, для яких у повсякденній мові немає відповідної назви [25, с. 30].

Розрахункові відносини займають значне місце у системі бухгалтерського обліку. Економічна сутність взаєморозрахунків підприємства залишається поза увагою не лише в економічних дослідженнях, але і в нормативних актах. Зокрема, незважаючи на те, що діючим планом рахунків передбачено значну кількість рахунків, які мають назву «Розрахунки з...» та розташовані у класах «Кошти, розрахунки та інші активи» та «Поточні зобов'язання», визначення поняття «Розрахунки» не наведено ні в «Законі про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», ні у відповідних НП(С)БО (№10 «Дебіторська заборгованість», №11 «Зобов'язання», де за логікою вони мали б бути) [19].

Спочатку наведемо декілька визначень, що таке «зобов'язання» і «заборгованість» і з'ясуємо, яка між ними різниця. Міщук С. В. і Товпаш Ю. П. зазначають, що існує проблема щодо використання взаємозв'язку між категоріями «розрахунки», «зобов'язання» та «заборгованість» і зазначають, що поняття «розрахунки» та «зобов'язання» в переважній більшості містять посилання на «заборгованість» [26].

Орлов І. В. вказує на взаємозв'язок даних понять, що обумовлені наявністю постійних взаємовідносин з контрагентами, як невід'ємною складовою господарської діяльності підприємства, та розуміє під зобов'язаннями розрахункові взаємовідносини між підприємствами у процесі господарської діяльності та необхідності виникнення незакінчених розрахунків [28, С. 191].

Ряд авторів (Бутинець Ф. Ф., Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О., Пантелєєв В.П. та Сніжко О.С.) трактують зобов'язання як заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [13, 22, 29].

Агеєва А. Б., Агеєва Ю. Б., Мочерний С. В. та Шемшучено Ю. С. дотримуються думки, що зобов'язання – це правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язань [11, 21, 36].

Відповідно до трактування Власової І. О. зобов'язання – це взаємовідносини між двома або більше сторонами з приводу здійснення діяльності, яка має економічну доцільність [16].

Як бачимо, єдиної думки щодо трактування поняття у вчених немає: одні вважають зобов'язання виключно як договір, інші – заборгованість, яка виникла внаслідок минулих подій, треті – як розрахункові взаємовідносини.

Вважаємо за необхідне навести основні нормативні документи, якими регулюють зобов'язання в Україні: Господарський кодекс України; Цивільний кодекс України; Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; П(С)БО 11 «Зобов'язання»; П(С)БО 13 «Фінансові інструменти»; П(С)БО 14 «Оренда»; П(С)БО 17 «Податок на прибуток»;

П(С)БО 26 «Виплати працівникам»; МСБО 1 «Подання фінансових звітів»; МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації»; МСБО 12 «Податки на прибуток»; МСБО 17 «Оренда»; МСБО 19 «Виплати працівникам»; МСБО 32 «Фінансові інструменти: визнання та подання»; МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи»; МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [1, 2, 4, 7, 8, 9].

Розглядаючи зобов'язання, як складну категорію, що суміщає в собі юридичну, економічну та облікову складові, наведемо їх в табл. 1 трактування.

Традиційно в юриспруденції виділяють три джерела виникнення зобов'язань: договір, закон і делікт, тобто заподіяння шкоди. Під «бухгалтерським» зобов'язанням розуміють заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди (ст. 1 Закону № 996) [4].

Згідно МСБО 37, зобов'язання – це теперішня заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди. [8]

Різниця категорії зобов'язання з бухгалтерської та юридичної точки зору полягає в тому, що «бухгалтерські» зобов'язання характеризується основними рисами:

- 1) це заборгованість, відображення наявного боргу, а не того боргу, який може виникнути в майбутньому;
- 2) підстава виникнення зобов'язань - минулі події, слід зазначити, що договір є підставою для виникнення майбутніх подій;
- 3) погашення такої заборгованості призводить до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Грунтовно сутність зобов'язань розкриває Б. Райан у своїх теоремах про зобов'язання:

- передача економічної цінності відбувається в той момент, коли організація бере на себе зв'язане договором зобов'язання;
- зобов'язання можуть бути простими чи складними;
- зобов'язання вважається виконаним, якщо у сторін договору немає жодних вимог (претензій); будь-яке підприємство постійно має набір ще не виконаних чи не припинених зобов'язань;
- зобов'язання володіють виконавчою вартістю;
- зобов'язання можна поділити на зобов'язання за витратами (ресурсами) і зобов'язання за доходами;
- зобов'язання, яке не виконується з вини однієї із сторін, передає право вибору іншій стороні;
- зобов'язання або обмежені в часі, або безстрокові;
- організацію можна подати як сукупність зобов'язань;
- зобов'язання можна співставляти або за рішеннями, або за часом;
- зобов'язання оцінюється з точки зору зміни готівки підприємства в результаті прийняття цього зобов'язання [31].

Таблиця 1

Трактовка категорії зобов'язання

Поняття зобов'язання з точки зору		
Юридичної	Економічної	Бухгалтерської
1	2	3
Правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії. А кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.	Майбутні потоки коштів, зумовлені кредитами, наданими (дебіторська заборгованість) і отриманими (кредиторська заборгованість) господарюючими суб'єктами.	Зобов'язання - заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [4]. Зобов'язання є похідним від заборгованості, тобто боргу, який розуміють як обов'язок повернути гроші, майно тощо.
Причини виникнення:		
1) договори та інші правочини;	1) договір; 2) закон;	1) є теперішньою заборгованістю
2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; 4) інші юридичні факти; 5) безпосередньо акти цивільного законодавства; 6) безпосередньо акти органів державної влади, або органів місцевого самоврядування (у випадках, встановлених актами цивільного законодавства); 7) рішення суду (у випадках, встановлених актами цивільного законодавства); настання або ненастання певної події (у випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором).	3) делікат; 4) рішення суду	підприємства перед іншими суб'єктами господарювання; 2) погашення існуючого зобов'язання в майбутньому призведе до вибуття ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди; 3) є результатом минулих операцій чи подій.

Джерело: узагальнено автором

Вищенаведене дає підстави для висновку, що в обліку зобов'язання – це джерело формування фінансових ресурсів для фінансування операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. У майбутньому заборгованість за зобов'язаннями має бути погашена шляхом передачі певних активів або послуг. Таким чином, зобов'язання – це вимоги кредиторів стосовно активів підприємства, при цьому наявність зобов'язань (боргів) зменшує економічні вимоги підприємства і його капітал. Зобов'язання визнається в балансі, коли ймовірно, що в результаті погашення існуючого зобов'язання відбудеться вибуття ресурсів, які містять економічні вигоди, і суму, за якою буде погашено зобов'язання, можна достовірно визначити.

Слід звернути увагу, що за міжнародними стандартами зобов'язання можуть виникати не тільки з договорів або законів, але й у результаті

добровільного прийняття на себе зобов'язань з метою підтримання добрих ділових стосунків з партнерами або намагання вчинити за справедливістю.

Дуже часто поняття «зобов'язання» ототожнюють з поняттям «кредиторська заборгованість». Дослідження поняття кредиторська заборгованість показало, що в нормативно-правових актах відсутнє визначення поняття «кредиторів», П(С)БО не надають визначення поняттям кредиторської заборгованості.

Натомість, Мочерний С. В. наводить наступне визначення – кредитор (англ. creditor) – юридична або фізична особа, держава, перед якою ця особа має заборгованість, відображену в балансі (у бухгалтерському обліку); кредитор (віритель) – це сторона в зобов'язаннях, яка має право вимагати від другої сторони (дебітора, боржника) виконання зобов'язання, здійснення визначених дій або утриматись від таких дій (у юриспруденції) [21, с. 856]

Сутність дебіторської заборгованості встановлено вітчизняним П(С)БО 10: дебітори – юридичні і фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували суб'єкту господарювання певні суми коштів, їхніх еквівалентів чи інших активів; дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на визначену дату [6].

Слід зазначити, що сума дебіторської заборгованості, яка відображається в бухгалтерському обліку, фактично показує величину коштів, які вилучених з обороту підприємства і повинна розглядатись як стаття витрат. Сума кредиторської заборгованості, яка відображається в бухгалтерському балансі, показує величину кредиту, отриманого підприємством, і повинна розглядатися як стаття його доходів.

Згідно з П(С)БО 11 «Зобов'язання» передбачено такі види зобов'язань: довготермінові, поточні, забезпечення, непередбачені зобов'язання, доходи майбутніх періодів [7]. Крім того, структуру зобов'язань підприємства доповнює П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», в якому зазначено, що фінансове зобов'язання – це контрактне зобов'язання: передати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому підприємству; обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно не вигідних умовах [7]. Відповідно до МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи», зобов'язання залежно від їхньої суті й концепції зобов'язальної події класифікуються на: юридичне зобов'язання (legal obligation); конструктивне зобов'язання (constructive obligation); забезпечення (provision); непередбачені зобов'язання (contingent liability). [8].

Виконання зобов'язань – це фактичне виконання дій, які є предметом зобов'язання або утриматися від певних дій боржником.

Згідно з ч. 1 ст. 202 ГКУ [2] та ст. 599 ЦКУ [1] зобов'язання припиняється його виконанням. При цьому ст. 627 ЦКУ установлює волю договірних відносин, із чого випливає, що сторони за договором на будь-якому етапі його виконання має право змінити будь-які умови договору, у тому числі й форму розрахунків.

Враховуючи вищезазначене, автори вважають за доцільне, зупинитись на такому моменті, що зобов'язання можуть припинитись шляхом: надання

відступного (сплата грошових коштів, передача майна); залік зобов'язань; збіг боржника і кредитора в одній особі (наприклад, викуп власного векселя); новація зобов'язань (наприклад, замість сплати грошових коштів по договору поставки, покупець зобов'язується надати послуги на ту ж суму); прощення боргу; уступка боргу; а також припинення зобов'язання внаслідок неможливості виконання, акту державного органу, рішення суду, смерті громадянина або ліквідації юридичної особи.

Отже, узагальнюючи наведені визначення, розуміємо під зобов'язаннями договірні або бездоговірні (внаслідок заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна) вимоги, добровільне прийняття на себе зобов'язань однією із сторін, а також взаємовідносини між сторонами (юридичними і фізичними особами), які виникають у випадках, встановлених актами законодавства, або рішенням суду, що є результатом минулих подій, згідно до якого боржник повинен вчинити на користь кредитора певну дію – погасити зобов'язання, яке призведе до зменшення ресурсів суб'єкта-боржника, що вимагає здійснення розрахунків.

Узагальнюючи та враховуючи облікові характеристики, під зобов'язанням розуміємо один з основних чинників, що впливає на кредитоспроможність, ліквідність та стійкість суб'єкта господарювання.

Для накопичення інформації про зобов'язання та відображення господарських операцій в Плані рахунків передбачено рахунки класу 4 «Власний капітал та забезпечення зобов'язань» (в частині зобов'язань), класу 5 «Довгострокові зобов'язання», класу 6 «Поточні зобов'язання».

В балансі зобов'язання відображаються: в розділі II «Довгострокові зобов'язання і забезпечення», III «Поточні зобов'язання і забезпечення», IV «Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття».

Раціональна організація обліку зобов'язань сприятиме зміцненню договірної та розрахункової дисципліни, прискоренню оборотності оборотних коштів, отже, поліпшенню фінансового стану підприємства, а правильно розроблена стратегія управління зобов'язаннями сприяє формуванню репутації надійної і відповідальної фірми. [27, С. 130]). Узагальнення поняття «заборгованість» наведено в табл. 2.

Аналізуючи думки науковців, ми не можемо погодитися, що зобов'язання – це лише договір або розрахункові взаємовідносини, вважаємо, що даний термін поєднує усі вищезазначені характеристики.

Першоосною поняття “заборгованість” є категорія “борг”. Борг відмінна категорія від поняття “обов'язок”. Борг виникає на певний момент часу, коли зобов'язання не погашено в строк. Отже, “заборгованість” – невиконане в строк зобов'язання [18, с. 25].

Таблиця 2

Узагальнення поняття «заборгованість» різними авторами

Автор, джерело	Визначення
Бутинець Ф.Ф. [13], Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. [22], Мочерний С.В. [21], Сліпушко О. [32]	Заборгованість – це сума фінансового зобов'язання чи грошового боргу, яка підлягає погашенню (поверненню) протягом певного терміну.
Бутинець Ф.Ф. [14]	Грошові суми, що підлягають оплаті, але ще не оплачені.
Орлов І.В. [28, С. 191]	Заборгованість визначає обсяг фінансового зобов'язання чи грошового боргу, який підлягає погашенню (поверненню) протягом певного терміну й вимагає проведення відповідних розрахунків.
Власова І.О. [16]	Заборгованість – це стан розрахунків за фінансовими зобов'язаннями на будь-який момент часу.

Джерело: узагальнено авторами

Таким чином, заборгованість виникає в результаті розбіжності дати появи зобов'язань з датою платежів.

Аналіз законодавчої бази показує, що поняття «заборгованість» розглядається лише в окремих нормативних документах, які регулюють функціонування певних галузей економіки (паливно-енергетичний комплекс) або розкривають питання про проведення відкритих аукціонів з продажу права вимоги.

Під час проведення аналізу поняття «заборгованість» виявлено подібність поглядів авторів у трактуванні цього поняття. Однак, деякі розглядають поняття «заборгованість» виключно як суми грошових коштів, які підлягають оплаті (Бутинець Ф. Ф., Сліпушко О., Власова І. О.), деякі як частину майна підприємства (Дмитренко О. [20, С. 49-54], Чебанова Н. В. [35]), інші - як зобов'язання, за якими не проведено розрахунки (Орлов І. В., Крамаренко Г. О. та Чорна О. Є. [24, С. 157]). На нашу думку, це не лише суми грошових коштів, дане поняття характеризує стан розрахунків між контрагентами.

Отже, на нашу думку, першоосною виникнення заборгованості є зобов'язання, невиконане у строк, тому можемо навести власне бачення поняття «заборгованість» це - грошовий обсяг зобов'язання, який виникає у момент, коли зобов'язання не погашено у строк, тобто є результатом несвоєчасного його виконання, вимагає проведення відповідних розрахунків, і характеризує стан розрахунків за зобов'язаннями на будь-який момент часу.

Дебіторська та кредиторська заборгованості – наслідок системи розрахунків між суб'єктами господарювання, а також фізичними особами, при якій виникає розрив часу платежу з моментом переходу права власності на товар, продукцію, роботу, послугу. Тобто між пред'явленням платіжних документів до оплати і часом їх фактичної оплати зазвичай проходить деякий час.

На думку авторів при визначенні виду заборгованості, слід визначити причину виникнення.

Враховуючи те, що розрахунки з постачальниками за товари, роботи, послуги належать до поточних зобов'язань підприємства, то, відповідно,

кредиторська заборгованість - це грошовий обсяг поточного зобов'язання перед партнерами по комерційних операціях купівлі-продажу, який виникає у момент, коли зобов'язання не погашено у строк, тобто є результатом несвоєчасного його виконання, вимагає проведення відповідних розрахунків, і характеризує стан розрахунків за зобов'язаннями на будь-який момент часу. Тобто, розрахунки є однією з необхідних складових розподілу суспільного продукту та опосередковують його перехід з товарної форми в грошову та навпаки.

Варто відмітити, що в деяких законодавчих актах зустрічається посилення на дефініцію «розрахунки», але, відсутнє будь-яке трактування сутності. Зокрема, Цивільним кодексом передбачена окрема Глава 74 для регламентації розрахунків, яка не містить конкретного визначення даного терміну. Натомість, в зазначеному нормативному акті надано докладну характеристику форм розрахунків та видів безготівкових розрахунків у вітчизняному господарському обороті [1].

Відповідно до п. 14.1.10 Податкового кодексу України під бартером (товарним обміном) варто розуміти господарську операцію, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у негрошовій формі в межах одного договору [3].

Законом України «Про цінні папери та фондову біржу» визначено, що для здійснення розрахунків можуть бути використані цінні папери [5]. Таким чином, згідно з цим Законом розрахунки можуть бути грошовими та не грошовими.

Але, ні в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», ні в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку не зазначається визначення терміну «розрахунки». Такий стан незрозумілий, адже тільки в Плані рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій налічується більше двадцяти спеціалізованих рахунків «Розрахунки з ...», що розташувалися в двох класах: клас 3 «Кошти, розрахунки та інші активи» та клас 6 «Поточні зобов'язання». З цього випливає, що розрахунки є одним з головних об'єктів бухгалтерського обліку, а тому, на нашу думку, доцільним та необхідним є регламентування як терміну «розрахунки», так і критеріїв щодо їхнього визнання, оцінки та відображення повної, правдивої та неупередженої інформації про них.

Отже, узагальнення сутності терміну «розрахунки», як системи взаємовідносин між суб'єктами господарювання, фізичними особами, які виникають у момент фактичного здійснення платежів, виплат (в тому числі в натуральній формі) та інших підстав припинення зобов'язання за господарськими та іншими операціями, наведено в табл. 3.

Автори вважають, що добре організована, своєчасна і докладна бухгалтерська інформація про виникнення, протікання і припинення

розрахункових відносин суб'єкта господарювання та його структурних підрозділів має важливе значення для досягнення позитивних результатів у використанні всіх його ресурсів, для прискореного обороту коштів, а також для їх ефективного використання

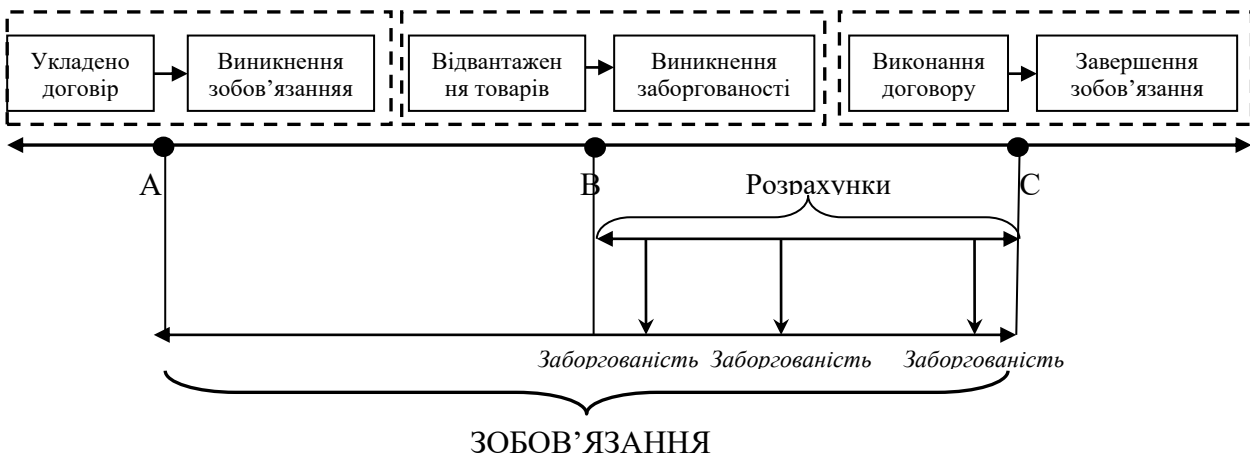
Таблиця 3

Дефініції терміну «розрахунки»

№ з/п	Автор	Визначення
1	Бутинець Ф.Ф. [14]	Розрахунки – грошові взаємовідносини, що виникають між підприємствами за операціями товарного та нетоварного характеру.
2	Мочерний С.В. [21, С. 314] Пантелеєв В.П., Сніжко О.С. [29, С. 160]	Розрахунок – це сплата грошей за зобов'язаннями або документ, складений на основі розрахунку.
3	Мозолін В.П. [17, С. 536]	Під терміном «розрахунки» («розрахункові зобов'язання») розуміє виконання грошових зобов'язань. «розрахункові зобов'язання опосередковують здійснення платежів за передане майно (виконані роботи, послуги) або з інших підстав. Їх мета – належне оформлення передачі грошей з рук боржника в руки кредитора
4	Чацкіс Ю.Д., Лисюк О.М., Михайлова Т.П. [34, С. 117]	Розрахунки – це система взаємовідносин між підприємствами і громадянами, заснована на грошовому погашенні вартості товарно-матеріальних цінностей, робіт, послуг
5	Подцерковний О.П. [30, С. 32]	Розрахунки – грошові відносини, що виникають з приводу повного або часткового погашення боргу грошовими коштами (шляхом платежу) або будь-яким іншим чином – в тому числі послугою за послугу чи товаром за товар
6	Власова І.О. [16, С. 11]	Розрахунки – це система взаємин між юридичними і фізичними особами, що виникають у момент практичного виконання юридично оформлених фінансових зобов'язань при здійсненні товарних і нетоварних операцій.
7	Канцедал Н.А. [23, С. 8]	Розрахунок у підприємницькій діяльності – це погашення зобов'язань одного підприємства перед іншим.
8	Безруких П.С. [15, С. 414]	Розрахунки – це грошові взаємовідносини, що виникають між організаціями по товарних і нетоварних операціях.
9	Білик М.С. [28, С. 8]	Грошові розрахунки (платежі) – процедури пред'явлення та задоволення у грошовій формі вимог та зобов'язань, що виникають під час здійснення господарської діяльності.
10	Філімоменков О.С. [38, С.318-321]	Під розрахунками розуміє систему грошових відносин, пов'язаних з оплатою товарів, послуг та виконанням інших фінансово-кредитних зобов'язань підприємств, організацій, населення.
11	Сухарев А.Я. [12]	Розрахунки – здійснення платежів по грошових зобов'язаннях.

*Джерело: узагальнено авторами

Взаємозв'язок між поняттями «зобов'язання», «заборгованість» та «розрахунки» у разі укладення між сторонами договору наведено на рисунку 1.

Рис. 1. Схема взаємозв'язку понять «зобов'язання», «заборгованість» та «розрахунки» при договірних відносинах*

Джерело: розроблено авторами

На рисунку 1 відрізок AC характеризує тривалість зобов'язань. Точка А характеризує початок виникнення зобов'язань за фактом підписання господарського договору, точка С – завершення зобов'язання за фактом виконання договору.

Відрізок BC характеризує практичне виконання зобов'язання через систему розрахунків.

Будь-яка точка відрізка BC характеризує заборгованість, тобто стан розрахунків за зобов'язанням на певний момент часу .

Висновки та пропозиції.

На основі застосування системного підходу досліджено категорії «зобов'язання», «заборгованість», «розрахунки» та сформульовано їх трактування і зв'язки. Доведено, що першоосновою виникнення заборгованості є зобов'язання.

Узагальнюючи вище наведене, вважаємо за доцільне наступне визначення зобов'язань – це договірні або бездоговірні вимоги (внаслідок заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна), добровільне прийняття на себе зобов'язань однією із сторін, а також взаємовідносини між сторонами (юридичними і фізичними особами), які виникають у випадках, встановлених актами законодавства або рішенням суду, що є результатом минулих подій, згідно до якого боржник повинен вчинити на користь кредитора певну дію (погасити зобов'язання, яке призведе до зменшення ресурсів суб'єкта-боржника, що вимагає здійснення розрахунків).

В свою чергу, під заборгованістю розуміємо грошовий обсяг зобов'язання, який виникає у момент, коли зобов'язання не погашено у строк, тобто є результатом несвоечасного його виконання, вимагає проведення відповідних розрахунків, і характеризує стан розрахунків за зобов'язаннями на будь-який момент часу.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435 - IV [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Господарський кодекс від 16.01.2003 р. №436 - IV [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Податковий кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» від 23.02.2006 №3480- IV [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121 - III [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Положення стандарти бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.buhoblik.org.ua/uchet/organizacziya-buxgalterskogo-ucheta/2653-psbu.html>.
8. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1190-mizhnarodni-standarty-finansovoyi-zvitnosti-msfz-vklyuchayuchy-mizhnarodni-standarty-bukhhalterskoho-obliku-msbo-pereklad-ukrayinskoju-movoyu-zrazka-2016-roku-vid-ministerstva-finansiv-ukrayiny>.
9. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1190-mizhnarodni-standarty-finansovoyi-zvitnosti-msfz-vklyuchayuchy-mizhnarodni-standarty-bukhhalterskoho-obliku-msbo-pereklad-ukrayinskoju-movoyu-zrazka-2016-roku-vid-ministerstva-finansiv-ukrayiny>.
10. Постанова Національного банку «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» № 22 від 21.01.2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Агеева Ю.Б. Экономический словарь (для бухгалтера, аудитора, директора) / Ю.Б. Агеева, А.Б. Агеева. – М.: РедСо-Бератор-Паблшинг, 2006. – С. 118.
12. Бурак І.О. Проблема тлумачення та визнання поняття «розрахунки»// «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 7 (25). Ч. 1. – 2010.
13. Бухгалтерський словник / [за ред.проф. Ф.Ф.Бутинця]. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 224 с.
14. Бухгалтерський фінансовий облік [текст]: підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів [Ф.Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [і з передм.] Ф.Ф. Бутинця. - 8-ме вид., доп. і перероб. -Житомир: ПП "Рута", 2009. – 911 с.
15. Бухгалтерский учет : учеб. / А. С. Бакаев, П. С. Безруких, Н. Д. Врублевский и др.; под ред. П. С. Безруких. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Бухгалтерский учет, 2004. – С. 414.
16. Власова І.О. Облік розрахунків з дебіторами і кредиторами: автореф. дис....канд. екон. наук: 08.06.04 / Ірина Олександрівна Власова. – К., 2005. – 26 с.
17. Гражданское право: Учебник. Часть вторая / Отв. Ред. В. П. Мозолин. – М.: ЮРИСТЪ, 2004. – С. 536.
18. Гойло Н.В Розмежування сутності бухгалтерських категорій “зобов’язання”, “заборгованість”, “розрахунки”/ ВІСНИК ЖДТУ. - 2012. № 2 (60) СЕРІЯ: Економічні науки, с 25-28.
19. Денисенко С.В., Ружицький А.В. Сутність, основні суб’єкти та складові системи взаєморозрахунків підприємства // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». Серія Економічна діагностика підприємств. – 2012. - № 2 (28)
20. Дмитренко О. Розрахункове зобов’язання – правова форма розрахункових відносин [Текст] / О. Дмитренко // Юридична Україна. – 2006. – № 9.– С. 49-54.
21. Економічна енциклопедія: [у трьох томах / редкол.:...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – Т. I. – 664 с

22. Загородній А.Г. Облік і аудит: термінологічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. – Львів: “Центр Європи”, 2002. – С. 213.
23. Канцедал Н.А. Облік розрахунків з підприємницької діяльності: автореф. Дис...канд. екон. Наук: 08.06.04 / Наталія Анатоліївна Канцедал. – К., 2006. – 29 с.
24. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий аналіз [Текст]: підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 157].
25. Малюга Н. М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: навч. посіб. для студ. вчз/ Н. М. Малюга; за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: Рута, 2003. – 476 с.
26. Міщук С.В. Проблемні аспекти обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [“Майбутнє – аудит”], (м. Кривий Ріг, 1 грудня 2008 р.) / С.В. Міщук, Ю.П. Товпаш. – Кривий Ріг, 2008. – С. 184-185.
27. Михайлишин Н.П. Сутність зобов’язань та їх класифікація: економічний та правовий аспекти // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 130-135.
28. Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов’язань суб’єктів господарювання: теорія і методологія [Текст]: монографія / І.В. Орлов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – С. 191
29. Пантелеєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. – С. 65.
30. Подцерковний О. П. Грошові зобов’язання господарського характеру: проблеми теорії і практики : монографія / О. П. Подцерковний. – К. : Юстініан, 2006. – С. 32
31. Райан Б. Стратегический учет для руководителя [Текст] / Б. Райан; пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.
32. Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник / Сліпушко О. – К.: Видавництво “Криниця”, 1999. – С. 96.
33. Філімонов О. С. Фінанси підприємств: Навч. посіб. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: МАУП, 2004. — 328 с.: іл. — Бібліогр.: с. 318-321.
34. Чацкіс Ю. Д. Фінансовий облік : Навч. Посіб. / Ю. Д. Чацкіс, О. М. Лисюк, Т. П. Михайлова. – Д. : ДонДУЕТ, 2006. – С.117.
35. Чебанова Н. В. Бухгалтерський фінансовий облік: посібник / Н. В. Чебанова, Ю. А. Василенко. – К.:Видавничий центр «Академія», 2002. – 672 с.].
36. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – С. 634.

О. О. Андросенко, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВИТРАТ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Побудова ефективної системи обліку та управління витратами підприємств кондитерської галузі здійснюється з урахуванням необхідності постійного обміну й аналізу оперативної і стратегічної інформації. Облік виконує роль універсальної інформаційної бази, на підставі якої здійснюється процес прийняття ефективних управлінських рішень. Забезпечення результативності інформаційної системи управління витратами можливе лише за умов застосування сучасних інформаційних технологій.

Дослідження автоматизації бухгалтерського обліку можна умовно поділити на два історичні етапи: перший етап – це розробка базових положень теорії автоматизації інформаційних систем бухгалтерського обліку та побудови

моделей елементів методу обліку; другий етап – це удосконалення підходів до використання інформаційних комп'ютерних технологій (далі – ІКТ) в обліку та управлінні, розробка організаційних підходів до автоматизації контролю й аудиту.

До наукового опрацювання першого етапу можна віднести дослідження Б. Алахова, С. Барнгольц, С. Волкова, В. Глушкова, В. Жеребіна, В. Ісакова, К. Калласа, В. Палія, В. Подільського, Р. Рашитова та інших учених, присвячені проблемам упровадження інформаційних технологій у практику бухгалтерського обліку та моделюванню облікових систем. Зазначені праці стали основою подальших досліджень проблем автоматизації бухгалтерського обліку.

Основоположними працями в питаннях впровадження методів кібернетики та обчислювальної техніки є дослідження В. Глушкова [1], який довів необхідність їх застосування для підвищення ефективності управління на всіх рівнях.

У подальшому, В. Палієм і Я. Соколовим [2] виокремлено три рівні моделювання господарської діяльності: 1) система первинної документації; 2) система подвійного запису на рахунках; 3) система балансових рівнянь, які стали основою побудови сучасних програмних засобів для автоматизації бухгалтерського обліку.

Розглянуті Р. Рашитовим моделі системи рахунків, системи записів на рахунках і звітності дали підґрунтя для висновку про необхідність використання окремих мов для опису первинної інформації, системи рахунків і звітності [3].

С. Барнгольц, досліджуючи створення єдиної системи аналізу, акцентувала увагу на необхідності застосування автоматизованої аналітичної обробки інформації та проведення математичних розрахунків для виявлення та вимірювання впливу факторів на кінцеві результати господарської діяльності у самостійній автоматизованій системі обліку [4].

Праці М. Білухи, В. Завгороднього, Є. Калюги, С. Івахненкова, Р. Криницького, В. Подольського, В. Сопка та ін. [5; 6; 7; 13; 121] можна вважати наступним етапом розвитку досліджень побудови системи обліку з використанням інформаційних технологій.

У своїх публікаціях професор В. Подольський зазначає, що частина інформаційної системи бухгалтерського обліку, яка виконує функції забезпечення, характеризується сукупністю методів, засобів і заходів, необхідних для її нормального функціонування, й охоплює технічне (апаратне), інформаційне, технологічне, математичне, програмне, організаційне, правове, ергономічне, лінгвістичне та інші види забезпечення [5].

На думку професора М. Білухи, використання електронно-обчислювальних машин (далі – ЕОМ) веде до появи машиноорієнтованої форми бухгалтерського обліку, якою є система інформаційно й економічно пов'язаних машинограм, що складаються із застосуванням комплексу технічних засобів з найбільшим ступенем механізації та автоматизації обліково-аналітичних процедур [6].

Досліджуючи форми обліку в умовах автоматизації, В. Завгородній зазначив, що в умовах застосування обчислювальної техніки сформувалися таблично-перфокарточна, таблично-автоматизована і діалогово-автоматизована форма обліку [7].

Продовжуючи аналіз впливу інформаційних технологій на організацію обліку, Т. Писаревська вказувала, що найпоширенішою серед форм обліку стала діалогова форма, яка характеризується автоматизацією за участі бухгалтерії всіх господарських операцій зі збирання, реєстрації та оброблення облікової інформації. При цьому будь-які облікові дані після введення їх до ЕОМ можна відобразити в регістрах синтетичного та аналітичного обліку [8].

Досі в наукових дослідженнях немає загальноприйнятого трактування поняття «інформаційні технології».

Так, В. Пономаренко вважає, що технологія – це сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату, здійснюваних у процесі виробництва продукції [9, с. 164].

Технологію як дії, знання, методи і фізичні предмети (техніка), які використовуються в діяльності для одержання результату (продукції, послуги) розглядає О. Виханський [10, с. 301].

Окремі автори трактують технологію як комплекс наукових та інженерних знань, реалізованих у матеріальних, технічних, трудових факторах виробництва, способах їх поєднання для створення товарів та послуг з певними визначеними вимогами [11, с. 74] або як систему методів і способів обробки, зміни, побудови властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату та способів виготовлення продукції у виробничому процесі [12, с. 21].

Впровадження інформаційної системи бухгалтерського обліку із застосуванням інформаційних технологій – це складний процес, що вимагає суттєвих, а іноді й докорінних змін в організації облікового процесу та виконанні обліково-аналітичних процедур.

Організаційна структура завжди була основою ефективного управління підприємством. Існує два шляхи створення та підтримки раціональної системи управління: з удосконаленням організаційної структури та без її вдосконалення. Організаційна структура характеризується декомпозицією фінансово-економічної, господарської, виробничої діяльності, діяльності, пов'язаної із забезпеченням безпеки ефективного управління і т. д. До складу фінансово-економічної діяльності включені фінансово-аналітична, фінансово-облікова, а також діяльність, пов'язана з внутрішнім аудитом. Ефективність організаційної структури визначається відповідністю кожного виконавця своєму робочому місцю [5].

На думку С. Івахненкова, «... розробка та впровадження комп'ютеризованої системи бухгалтерського обліку пов'язані з суттєвими змінами в організації бухгалтерського обліку» [13].

Налагоджена, прозора, чітка схема організації бухгалтерського обліку дає змогу удосконалити процес ведення обліку на підприємстві, уникнути у розрахунках можливих помилок, які залежали від людського фактора, пришвидшити процес розрахунків підприємства з контрагентами та в

результаті отримати ефективнішу діяльність усього підприємства, уникнути штрафів та неустойок за несвоєчасність розрахунків та неправильність нарахувань деяких сум [14].

Організація бухгалтерського обліку трактується науковцями у системному аспекті, тобто «організація обліку як системи» [15, с. 6]. Під організацією обліку розуміють все те, що забезпечує роботу бухгалтерії та вирішення певного облікового завдання [16, с. 234]. Найпоширенішим підходом до визначення організації бухгалтерського обліку є трактування його як системи методів, способів (заходів) та засобів, які забезпечують оптимальне функціонування обліку та подальший розвиток підприємства відповідно до поставленої мети [17, с. 4; 18, с. 80; 19, с. 79]. В. Лінник та М. Кужельний під раціональною організацією обліку розуміють систему заходів, які забезпечують найефективніше виконання функцій бухгалтерського обліку. Зміни в організації обліку, зумовлені застосуванням інформаційних технологій, ведуть до перегляду основних її складових: документообігу, організації роботи облікового апарату, застосування елементів методу бухгалтерського обліку [20, с. 302; 21].

Водночас такі зміни, як зазначає М. Козак, дозволяють: зменшити трудомісткість обліку шляхом застосування ефективних прийомів ведення облікових записів і нових технічних засобів для виконання інформаційних процедур; збільшити аналітичні можливості обліку через розвиток системи рахунків і облікових реєстрів; інтегрувати різні види обліку з метою забезпечення зіставності отримуваної управлінської інформації та раціоналізації інтеграційних зв'язків між реєстрами; здійснити централізацію або децентралізацію обліку для раціонального розподілу облікових робіт між управлінцями та формування центрів відповідальності [22, с. 5].

Вважаємо, що під час упровадження на підприємстві інформаційної системи бухгалтерського обліку із застосуванням ІКТ слід урахувати особливості виробництва (табл. 1).

Таблиця 1

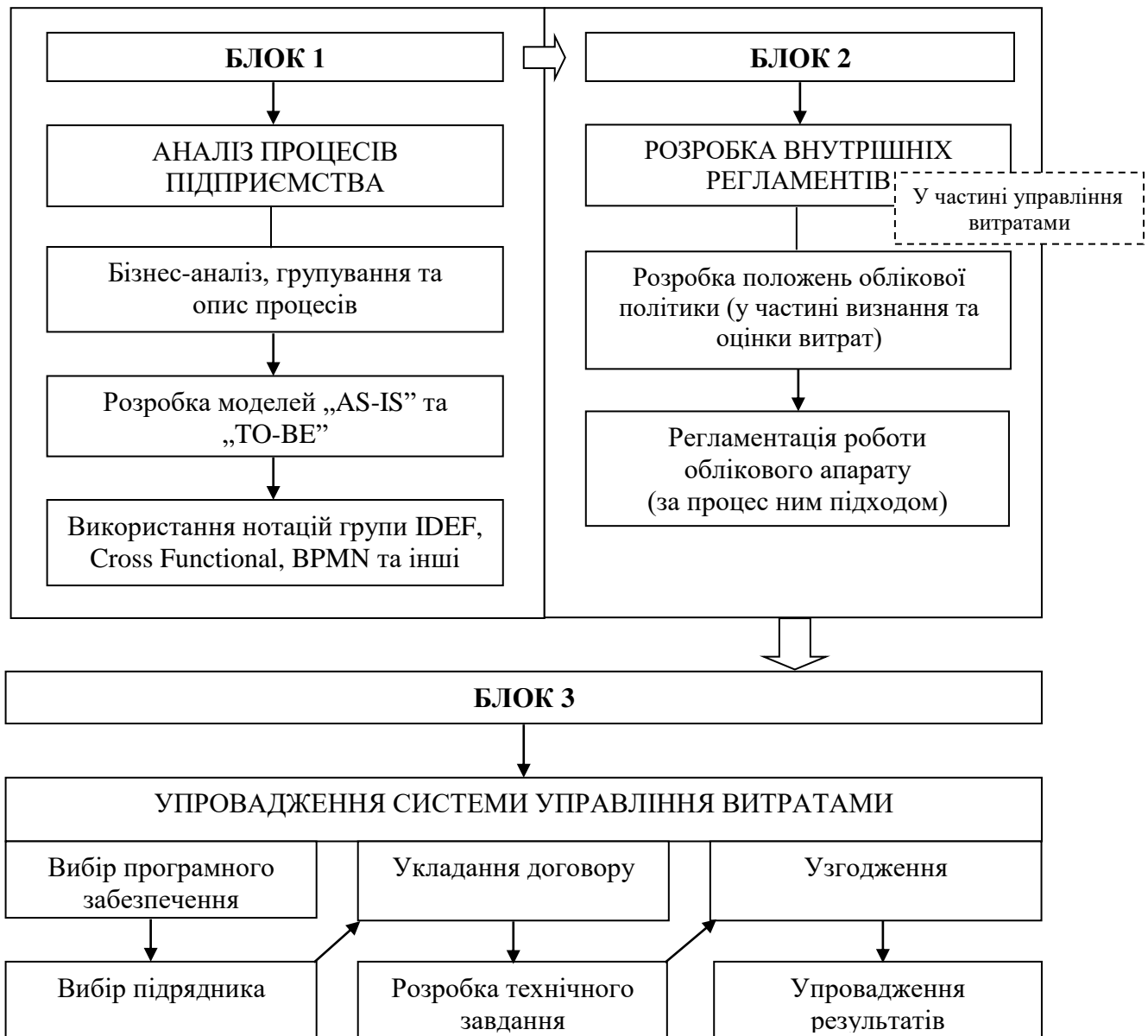
Матриця вимог до інформаційних технологій для обліку витрат

Особливості Вимоги	Цілодобовість виробництва	Контроль якості сировини, термінів придатності сировини та	Використання імпортової сировини	Використання сільськогосподарської продукції	Цілковита залежність від ефективності логістики	Виробництво та використання власних напівфабрикатів
Простота та швидкість введення первинних документів у систему						
Можливості контролю термінів придатності партій товарів за документами надходження						
Можливості обліку імпорту та курсових різниць						
Забезпечення обліку надходження та використання борошна, молока тощо від сільськогосподарських товаровиробників						
Організація обліку роботи автотранспорту, нарахування заробітної плати водіїв та експедиторів						
Організація обліку виробництва, використання та реалізації напівфабрикатів						

Джерело: розроблено автором

Дотримання окреслених вимог дозволить забезпечити ефективність впровадження системи обліку витрат, проте, це не єдиний фактор її успішної побудови. Важливу роль відіграє планування процесу та оцінка доцільності впровадження автоматизованих систем. Вибираючи систему інформатизації, як зазначає Ю. Арзуманян, слід звернути увагу на її можливості щодо підтримки галузевих особливостей, включаючи масштабність рішень та розмір підприємств, а також потенціал системи щодо підтримки бізнесу та його розвитку [23].

Упровадження інформатизованої системи обліку витрат можна представити у вигляді моделі, яка включає три основні блоки: аналіз процесів підприємства, розробка внутрішніх регламентів та впровадження системи управління витратами (рис. 1).

Рис.1. Модель процесу впровадження системи обліку витрат з використанням інформаційних технологій

Джерело: розроблено автором

Аналіз процесів підприємства є за своєю суттю бізнес-аналізом, який передбачає оцінку, групування та встановлення ключових процесів, які підлягають автоматизації.

На думку І. Гордієнко, завданнями бізнес-аналізу є дослідження і опис бізнесу, що передбачають перетворення отриманих результатів на формалізовані вимоги до інформаційної системи, опис її функціональних модулів, потоків даних і т. ін. [24].

В аналізі та побудові моделі обліку витрат, на нашу думку, доцільним є застосування процесного підходу. Його суть, як зазначає С. Чалий, полягає у визначенні існуючих бізнес-процесів. Цей підхід має істотні переваги перед традиційним функціональним управлінням, оскільки забезпечує орієнтацію підприємства на кінцевого споживача на основі горизонтальної інтеграції діяльності підрозділів [25, с. 6]. Опис процесів прискорює обмін інформацією та знижує ризики несвоєчасних та помилкових рішень та дій [26, с. 9].

Усі процеси обліку витрат підприємства кондитерської галузі ранжуються за значущістю, документуються і моделюються за принципом «як є» (модель «AS-IS»). На підставі сформованих моделей проводиться аналіз та виявлення можливих відхилень у майбутньому, що дозволяє сформулювати модель за принципом «як треба» (модель «TO-BE»). Модель «AS-IS» слугує інструментом виявлення некерованих та незабезпечених ресурсами робіт, дублювання дій, тощо. Виправлення недоліків приводить до побудови моделі «TO-BE» [27].

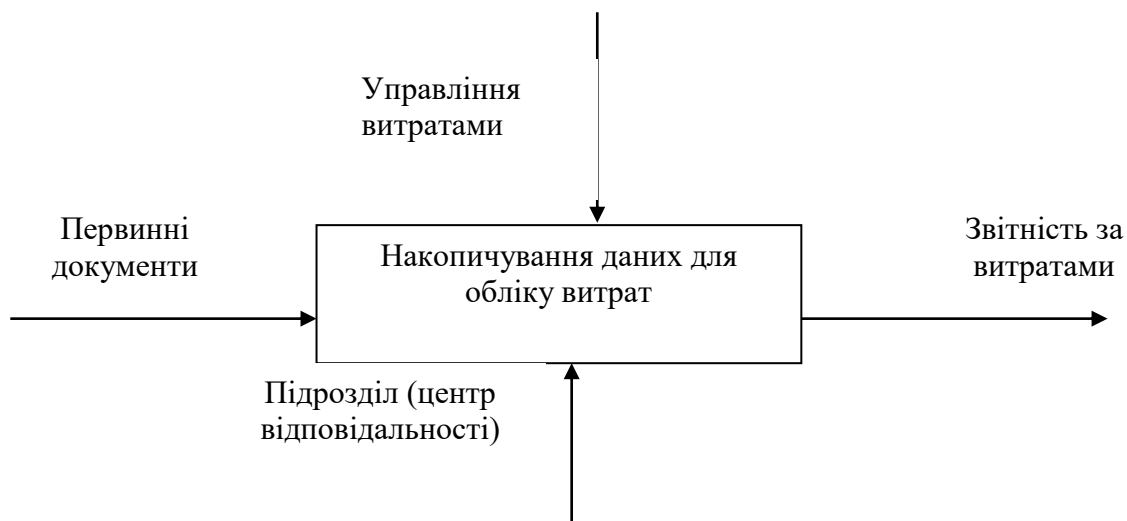
Для підприємства кондитерської галузі доцільно побудувати декілька моделей «TO-BE» для вибору найкращого варіанту, який повною мірою задовольняє потреби управління витратами.

Моделювання процесів передбачає застосування графічних нотацій. Погоджуємося з визначенням О. Томашевського зі співавторами, згідно з яким нотація – це множина символів і правила їх застосування, що використовуються для представлення понять і зв'язків між ними [28, с. 25].

Одним з найбільш популярних форматів опису бізнес-процесів є IDEF (Integration Definition for Function Modeling) – методологія функціонального моделювання (рис. 2).

Методологія IDEF представляє собою сукупність методів і моделей концептуального проектування бізнес-процесів підприємства, основними з яких є IDEF0 та IDEF3 нотації [29].

Ця концепція моделювання бізнес-процесів реалізована в багатьох програмних продуктах, найбільш популярними серед них є BPWin / ERWin, MS Visio, БІГ-Майстер та ін. В основі нотації і методології IDEF0 лежить графічна візуалізація бізнес-процесів у вигляді блоків з різною функціональною роллю сторін [13, с. 4–16].

Рис. 2. Приклад контекстної діаграми обліку витрат в нотації IDEF0

Джерело: розроблено автором

Стандарт IDEF0 являє собою методологію функціонального моделювання і графічну нотацію, призначену для формалізації та опису бізнес-процесів вищого рівня. Опис процесу подібний до моделі «чорного ящика», що містить входи, виходи, управління та механізм, який поступово деталізується до необхідного рівня. Зазначена модель використовується при організації бізнес-процесів і проектів, заснованих на моделюванні всіх процесів, як адміністративних, так і організаційних. Проте, даний стандарт не підходить для опису часової послідовності та алгоритмів виконання робіт. Для вирішення цього завдання стандарт IDEF0 отримав подальший розвиток, у результаті якого був розроблений стандарт IDEF3, призначений для опису бізнес-процесів нижчого рівня. Цей стандарт містить об'єкти – логічні оператори, за допомогою яких вказуються альтернативи та місця прийняття рішень у бізнес-процесі, а також об'єкти – стрілки, за допомогою яких показують часову послідовність робіт у бізнес-процесі [30, с. 4-16].

Методологія ARIS (Architecture of Integrated Information Systems) представляє собою комплекс засобів для аналізу й моделювання діяльності підприємства та розробки систем автоматизації. Ця нотація описує бізнес-процес у вигляді послідовно виконуваних робіт, складається з великої кількості модулів та дозволяє побудувати більш ніж 100 видів моделей, які висвітлюють різні аспекти діяльності підприємства [31]. Проте слід відмітити, що використання великої кількості модулів і зв'язків різних типів робить модель громіздкою, менш зрозумілою і наочною.

Діаграма процесу в ПОЗТ-нотації (Процес – Об'єкт – Зв'язок – Технологія), як і методологія ARIS, зображує послідовність дій. Принциповою відмінністю ПОЗТ-нотації є те, що результатом та ініціатором операції є подія, а не об'єкт. Це зумовлено тим, що для розгляду фахівцем події, йому мають бути представлені відомості про неї. Передача цих відомостей здійснюється за допомогою об'єктів. ПОЗТ-модель представляє собою ієрархічно організовану

сукупність діаграм і дозволяє описати переважну більшість реальних бізнес-процесів [32].

Застосування графічних методів моделювання процесів обліку витрат дозволить візуалізувати їх з метою ефективного управління та інформатизації.

Розробка облікової політики є невід'ємною складовою процесу автоматизації обліку витрат. Встановлення чітких правил обліку дає змогу завчасно попередити внесення змін, які, у свою чергу, ведуть до затягування часу на впровадження проектів та збільшення їх вартості.

Т. Барановська зазначає, що облікова політика підприємств може відігравати значну роль у становленні власників як реального апарату влади на підприємстві, як інструмент організації бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю на підприємстві відповідно до його інтересів [33, с. 14].

Однією з основних переваг, яку одержують господарюючі суб'єкти від використання облікової політики, є зростання їх конкурентноздатності [34, с. 19].

У своїх дослідженнях Т. Залишкіна виділяє такі аспекти використання облікової політики: інструмент управління витратами, фінансовими результатами, значенням статей звітності та фінансовим станом; інструмент управління обсягом нарахованих податків; інструмент практичного розв'язання протиріч нормативних актів з бухгалтерського обліку; інструмент уніфікації облікових процедур і зниження їх трудомісткості [35, с. 17–18].

Важливим етапом застосування інформаційних технологій в системі обліку витрат є опис та регламентація процесів. На думку Т. Кучеренко, умовно можна виділити два взаємопов'язані аспекти організації бухгалтерського обліку: 1) організація праці облікового апарату; 2) організація процесу ведення обліку та складання звітності. До системи внутрішніх регламентів, які забезпечують організацію облікового процесу, належать наказ про облікову політику, план рахунків, регламенти управлінської звітності, регламенти консолідації звітності, системи кодування статей, підрозділів. Роботу облікового апарату регламентують положення про підрозділ, положення про центри відповідальності, посадові інструкції, графіки документообігу [36].

О. Карпенко та М. Любимов, досліджуючи проблеми розробки методичної бази системи управлінської звітності, зазначають, що при визначенні потреби в інформації потрібно встановити її необхідний мінімум для відповідального менеджера з метою виконання ним функціональних обов'язків, а також форму, час і періодичність інформування. Інформаційні потреби залежать не лише від кола завдань, що виконуються конкретним працівником, а й від чинників, що визначаються особистісними характеристиками користувача [37].

М. Шигун вважає, що ефективна робота облікового апарату можлива при виконанні таких умов: 1) узгодженість між відділами та виконавцями; 2) зв'язок між бухгалтерською службою та іншими структурними підрозділами підприємства, із зовнішніми органами, службами, суб'єктами; 3) оперативність керівництва та швидкість виконання поставлених завдань; 4) висока якість інформаційного обслуговування внутрішніх та зовнішніх користувачів;

5) доведення до необхідного мінімуму кількості облікових операцій та ліквідація дублювання функцій обліку господарських операцій; б) економічність у формуванні штату бухгалтерської служби [38].

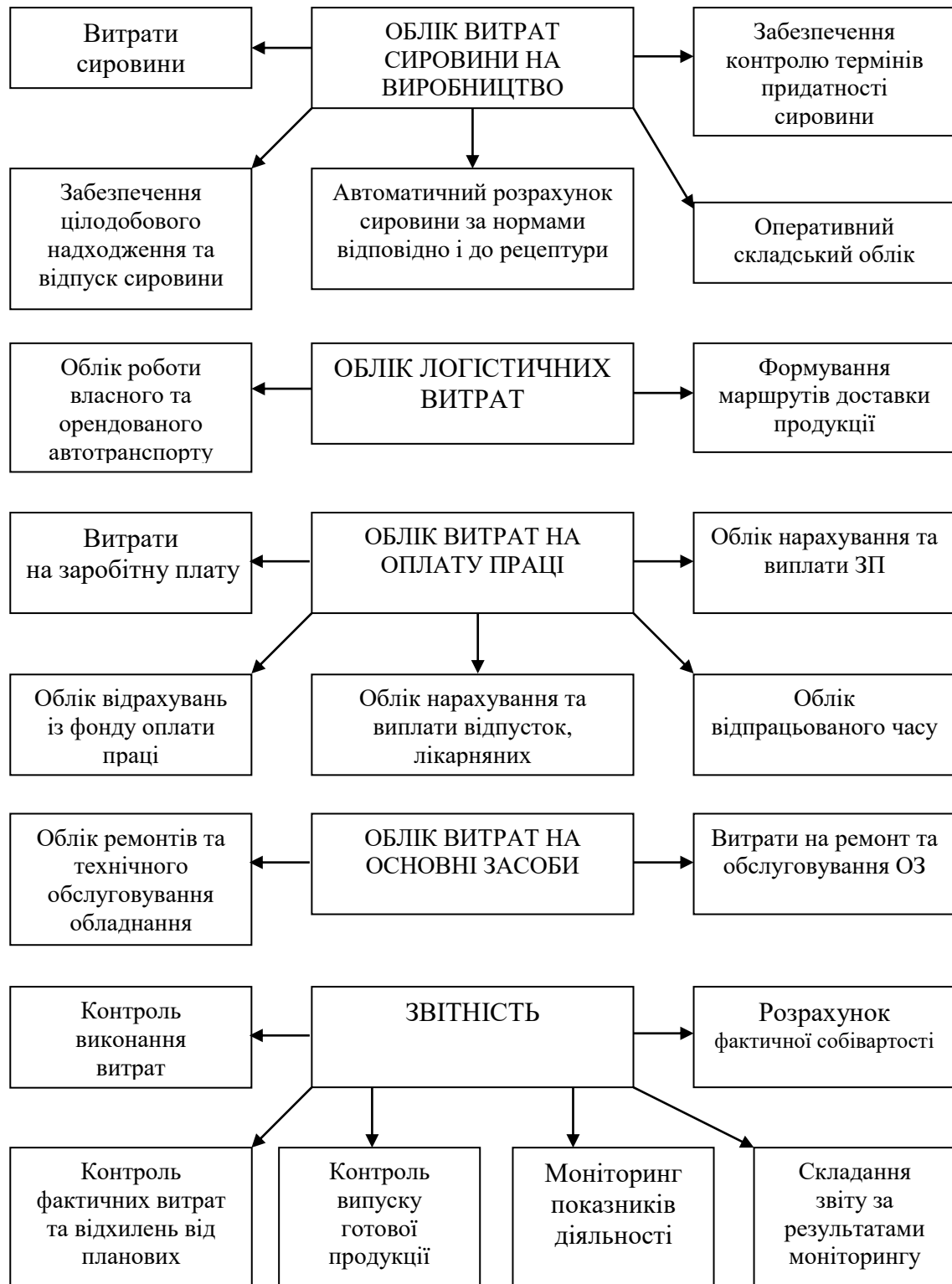
В. Кулик пропонує закріпити порядок руху документів на підприємстві у внутрішньому регламенті – положенні про документування та документообіг, додатком до якого буде графік документообігу. В структурі цього положення слід виділити такі розділи: загальні положення; первинні документи; реєстри; організація документообігу; організація зберігання документів. Основним внутрішнім регламентом, що забезпечує формування облікової політики на підприємстві, є розпорядчий документ про облікову політику [39, с. 90].

На останньому етапі впровадження системи управління витратами велику роль відіграє взаємодія між замовником та розробником програмного забезпечення. Взаємовідносини з підрядником, компанією, що займатиметься впровадженням автоматизованої системи управління витратами, може передувати процес вибору програмного продукту. Лише дотримуючись спеціальних для кожного суб'єкта господарювання вимог до побудови організації обліку та розробки чітких механізмів впровадження проєктів автоматизації можна досягти ефективності функціонування системи. Доцільно також проаналізувати, яким критеріям повинні відповідати програмні засоби, що вирішують проблему облікового забезпечення господарської діяльності.

Критерії вибору програмного забезпечення бухгалтерського обліку, на думку А. Грінька, повинні врахувати: функціональну повноту; особливості побудови програмної системи; принципи адаптації до особливостей облікової роботи конкретних підприємств; можливість використання на різноманітних програмноадаптованих платформах; можливість комплектування з іншим офісним програмним забезпеченням (далі – ПЗ) власної розробки, або від сторонніх виробників [40].

О. Баланенко на підставі аналізу програмного забезпечення визначає основні фактори та критерії, що впливають на його вибір, серед яких: можливість застосування спеціалізованих програм у використовуваних підприємством програмно-апаратних середовищах; функціональні можливості, ступінь автоматизації та повнота розв'язання складних і важливих для підприємства завдань обліку; можливість сумісного використання з іншими програмними продуктами власної розробки або від інших виробників, а також з офісним програмним забезпеченням загального призначення; підтримка з боку аудиторських і консалтингових фірм; адаптивні властивості, можливості налагодження програми на специфіку ведення обліку в організації; надійність і перспективність фірми-розробника, наявність регіональних філій, розгалуженість дилерської мережі та спектр видів фірмової підтримки користувачів; засоби захисту даних від несанкціонованого доступу, а також засоби відновлення при збоях у роботі комп'ютерної системи; якість, повнота і зручність використання документації, наявність додаткових методичних матеріалів із застосування програмних засобів; економічна доцільність проведення автоматизації обліку, тобто є його окупність за розумний проміжок часу [41].

На етапі впровадження системи та розробки її параметрів доцільно передбачити можливості здійснення обліково-аналітичних процедур, які пов'язані з особливостями кондитерського виробництва (рис. 3).

Рис. 3. Групування підсистем обліку витрат кондитерського підприємства за умов використання інформаційних технологій

Джерело: розроблено автором

При розробці технічного завдання обов'язковою є тісна взаємодія замовників та підрядників. Для досягнення ефективності впровадження системи та зниження витрат підприємству варто створювати окрему робочу групу (або відділ), що займатиметься питаннями опису процесів, їх аналізом, розробкою технічних завдань спільно з підрядником, тестуванням та виправленням недоліків.

Досліджуючи проблеми якості програмного забезпечення, А. Р. Елгебелі, фахівець компанії ІВМ зазначає, що аналіз вимог до програмного продукту перед початком нового етапу розробки дозволяє мінімізувати дефекти й урахувати побажання клієнтів, допомагає продумати можливі зміни та подолати розбіжності, які можуть виникнути протягом життєвого циклу проекту. Переконавшись до початку реалізації, що всі зацікавлені сторони досягли консенсусу і кожен член групи однаково розуміє завдання, замовник і керівництво можуть бути впевнені в отриманні якісного продукту після завершення циклу розробки [42].

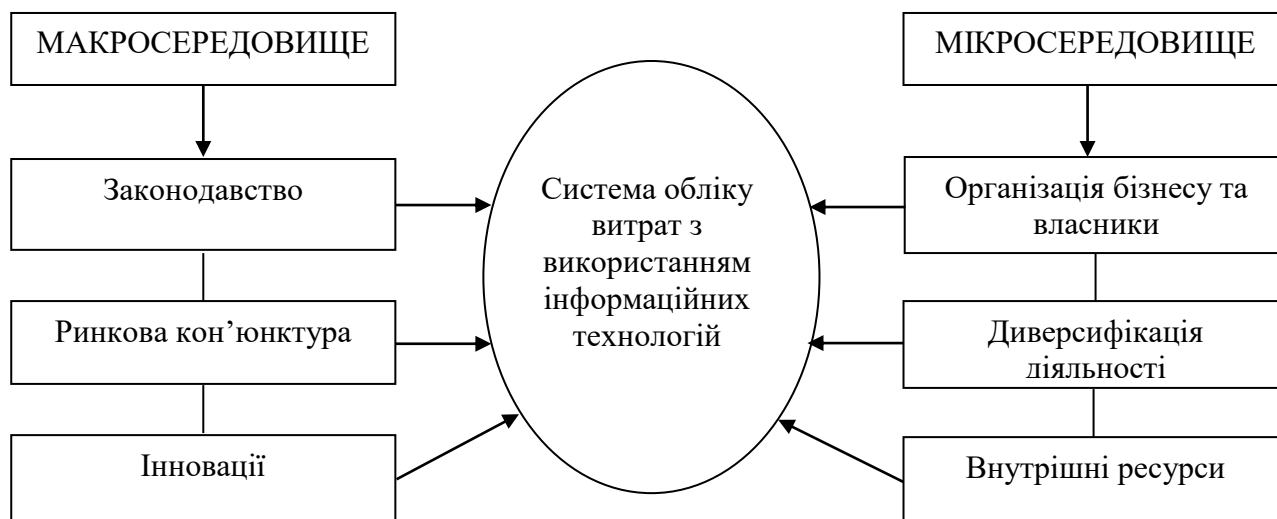
Упровадження розглянутих процесів потребує їх постійного вдосконалення. В. Командровська та О. Морозенко пропонують згрупувати методи вдосконалення процесів так: короткострокові (метод швидкого аналізу, ідеалізації бізнес-процесів, статистичного управління процесами, аналіз робочих осередків, метод структуризації функцій якості) та довгострокові (перепроєктування бізнес-процесів, спрощення, бенчмаркінг, реінжиніринг) [43]. Погоджуючись у цілому з такою класифікацією, все ж зазначимо, що найбільший ефект від змін у системі дає застосування окреслених вище методів, що наразі стали найбільш поширеними: постійне поліпшення процесів (Continuous Improvement Process, CIP), реінжиніринг бізнес-процесів (Business Process Reengineering, BPR).

З початку 90-х рр. все більшої популярності набуває метод реінжинірингу процесів, вперше запропонований М. Хаммером та Дж. Чампі [44]. За визначенням М. Хаммера, реінжиніринг – це фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування компанії [44]. Класичними працями з реінжинірингу стали дослідження Дж. Харінгтон [45], П. Друкера [46], Т. Давенпорта [47], Е. Демінга [48]. Цей метод можна вважати найбільш революційним через його парадигму побудови процесів компанії «з нуля».

Для підприємств кондитерської галузі цей метод є справді дієвим за умов докорінних змін у компанії: переорієнтації виробництва на інші види продукції, кардинальна зміна менеджменту, зміна систем управління якістю, впровадження корпоративних систем тощо. За таких умов часткові зміни не дадуть бажаного результату. Проте цей метод потребує значного залучення коштів та тривалого періоду часу для досягнення очікуваних цілей.

З позиції управління витратами в інформаційних системах, що побудовані на основі використання ІКТ, більш доцільним є застосування методу постійного поліпшення процесів (Continuous Improvement Process) або методу кайдзен.

М. Імаї, автор методу, на підставі аналізу роботи японських компаній доводить переваги кайдзен як основного інструменту досягнення ефективності бізнесу [49]. З погляду обліку витрат в автоматизованих системах, постійне удосконалення процесів потрібне для адаптації системи до змін у макросередовищі (зміни в законодавстві, ринках збуту, поява інновацій) та мікросередовищі (розробка нових продуктів, залучення нових видів сировини, зміна стратегії компанії тощо). Таким чином, упровадження системи автоматизації витрат фактично не закінчується ніколи, оскільки удосконалення триває безперервно (рис. 4).

Рис. 4. Фактори впливу на необхідність адаптації системи обліку витрат за методом Continuous Improvement Process

Джерело: розроблено автором

Нині розглядають два основні підходи до вирішення проблеми підвищення ефективності діяльності підприємства або компанії. Перший передбачає інновації, тобто застосування новітніх технологій високої вартості, а отже, вкладення значних коштів. Другий підхід використовує такі інструменти, як здоровий глузд, контрольні списки та методи, що не вимагають значних витрат. Саме цей підхід і називають кайдзен [50].

Виділяють три правила впровадження методу постійного поліпшення: 1. Підтримання порядку. 2. Усунення втрат. 3. Стандартизація [51].

Процесний підхід до діяльності передбачає, що в пошуках причин виникнення проблем слід звертати увагу на весь ланцюжок процедур, складових процесу. Для цього використовують прийом багаторазового повторення питання: «Чому?», що дає можливість виявити послідовність обставин, одна з яких буде визначальною. Перевагами кайдзен є використання статистичних даних при аналізі діяльності та прийнятті рішень, а також застосування циклів підтримки існуючого рівня діяльності та внесення змін (цикли SDCA: стандартизуй – виконуй – перевіряй – впливай і PDCA: плануй – виконуй – перевіряй – впливай) [52].

О. Виханський, аналізуючи переваги підходу кайдзен, зазначає, що передбачені ним покрокові покращення в сукупності уможливають реалізацію стратегічних завдань. При цьому якщо в компанії застосовується метод кайдзен, то чисельність штату може бути зменшена на 10–20%, а іноді й до 50% [53].

Отже, впровадження інформаційних технологій передбачає, перш за все, побудову ефективної системи організації обліку витрат. При цьому досягти ефективності використання ІКТ можна лише за умов чіткого виконання послідовних процесів, модель яких запропонована вище. Обов'язковим етапом побудови системи витрат підприємства кондитерської галузі є аналіз реалізованої на ньому моделі та розробка нової, яка дасть змогу зекономити ресурси та забезпечити максимальну ефективність використання ІКТ. Слід також пам'ятати, що процес удосконалення системи обліку витрат триває безперервно через необхідність її постійної адаптації до змін у макро- та мікросередовищі підприємства.

Список використаних джерел

1. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики. – М.: Наука, 1982. – 552 с.
2. Палий В. Ф. Теория бухгалтерского учета / В. Ф. Палий, Я. В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1988. — 279 с.
3. Рашитов Р. С. Логико-математическое моделирование в бухгалтерском учете / Р. С. Рашитов. – М.: Финансы, 1979. – 128 с.
4. Барнгольц С. Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития / С. Б. Баргольц. – М.: Финансы и статистика, 1984. – С. 187-188.
5. Подольский В.И., Дик В.В., Уринцов А.И. Информационные системы бухгалтерского учета : Учебник для вузов / Под ред. Подольского В.И. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 2004. – 324 с.
6. Білуха М.Т. Теорія бухгалтерського обліку : підручник / М.Т. Білуха. – К. : 2000. – 692 с.
7. Завгородний, В.П. Автоматизация бухгалтерского учета, контроля, анализа и аудита [Текст] / В.П. завгородний. – К. : А.С.К., 1998. – 768 с.
8. Писаревська Т.А. Інформаційні системи обліку та аудиту : навч. посіб. / Т.А. Писаревська. – К. : КНЕУ, 2004. – 369 с.
9. Інформаційні системи і технології в економіці : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. ; за ред. д.е.н., проф. В.С. Пономаренка. – К. : Академія, 2002. – 544 с.
10. Виханський О.С. Менеджмент / О.С. Виханський, А.И. Наумов. – М. : Экономистъ, 2006. – 670 с. 3.
11. Плєскач В.Л. Інформаційні технології та системи : підручник / В.Л. Плєскач, Ю.В. Рогушина, Н.П. Кустова. – К. : Книга, 2004. – 520 с.
12. Губанова О.В. Управление, прогнозирование, информационные технологии в сервисной деятельности / О.В. Губанова, Т.Ю. Новгородцева, С.В. Чупров. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 2001. – 286 с.
13. Івахненко С. В. Організація бухгалтерського обліку в умовах застосування комп'ютерної техніки (на прикладі підприємств Житомирської області) : дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Івахненко Сергій Володимирович. - Житомир, 1998. - 225 с.
14. Подуражня Ю. Місце інформаційного програмного забезпечення в системі бухгалтерського обліку. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2010_14/Podurajnya.pdf

15. Сопко В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу: підручник / В. Сопко, В. Завгородній. – К.: КНЕУ, 2000. – 260 с
16. Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учета: учебное пособие / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 279 с.
17. Кузьмінський А.М. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: підручник / [за ред. А.М. Кузьмінського]. – К.: Вища школа, 1993. – 223 с.
18. Скотнікова Л.П. Бухгалтерський облік і фінансова звітність на підприємстві: навчально-методичний посібник / Л.П. Скотнікова, Т.А. Миланич, О.О. Солодовнік. – Харків: ВД “Інжек”, 2003. – 328 с.
19. Бухгалтерський облік: навчальний посібник / В.К. Савич, Л.А. Костецька. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
20. Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
21. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посіб., 4-те вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2008.
22. Козак М.І. Автоматизація господарського обліку з використанням баз даних. Автореферат дис. канд.екон.наук 2005 р.
23. Арзуманян Ю.В. Выбор бизнес-решений при разработке и внедрении информационных систем на предприятиях оптово-сбытовой торговли / Ю.В. Арзуманян, К.М. Мкртчян [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. - №3 (27). – 2008. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2103>.
24. Гордієнко І.В. Бізнес-аналіз підприємства: структурування інформації засобами функціонального моделювання / І.В. Гордієнко // Стратегія економічного розвитку України . - 2013. - № 33. - С. 241-251. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/seru_2013_33_37.pdf
25. Чалий С.Ф. Автоматизоване управління бізнес-процесами (моделі, методи і технології): автореф. дис... д-ра техн. наук: 05.13.06 / С.Ф.Чалий; Харк. нац. ун-т радіоелектрон. — Х., 2007. — 32 с. — укр.
26. Ротер М. Учитесь видеть бизнес-процессы. Практика построения карт потоков создания ценности / Майк Ротер, Джон Шук; Пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс : CBSD, Центр развития деловых навыков, 2005. — 144 с.
27. Ватолина В.О. Процесний поход к построению модели предприятия Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ» 2014, Том 5, № 3, С. 228 – 231
28. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів : [навчальний посібник] / О. М. Томашевський, Г. Г. Цегелик, М. Б. Вітер, В. І. Дубук – К. : Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. – 296 с.
29. Методология IDEF (Integrated DEFinition) моделирования бизнес-процессов : [Электронный ресурс] / Режим доступа : www.r-p-c.ru/solution/metodologiya-idef-integrated-definition-modelirovaniya-biznes-processov
30. Горбаченко В. И., Убиенных Г. Ф., Бобрышева Г. В. Создание функциональной модели информационной системы с помощью CASE-средства CA ERwin Process Modeler 7.3. – Пенза: ПГУ, 2010. – 66 с.
31. Методология ARIS [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.r-p-c.ru/solution/metodologiya-aris.
32. ПОСТ–модели для представления диаграмм процессов : [Электронный ресурс] / Режим доступа : www.rudocs.exdat.com/docs/index-442057.html?page=22.
33. Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит» / Т.В. Барановська. – Ж., 2004. – 283 с
34. Лялькова Е.Е. Учётная политика в системе управленческого учета: автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12. «Бухгалтерский учет, статистика» / Е.Е. Лялькова. – Москва, 2008. – 22 с.

35. Залышкина Т.А. Технология формирования эффективной учетной политики организации: автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12. «Бухгалтерский учет, статистика» / Т.А. Залышкина. – Новосибирск, 2006. – 22 с.

36. Зима Ю.П. Внутрішня система регламентації управлінської звітності. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: проблеми теорії та практики : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, (м. Полтава, 20–23 жовтня 2014 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 303 с. – С.148-151

37. Карпенко О. В. Проблеми розробки методичної бази системи управлінської звітності / О. В. Карпенко, М. О. Любимов // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 1 (153). – С. 12–21.

38. Шигун М.М. Фактори впливу на процеси організації бухгалтерського обліку / М.М. Шигун // Вісник ЖДТУ. – 2010. - № 2 (52). – С. 216-218.

39. Кулик В.А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку: Монографія. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. –с. 373.

40. Грінько А. П. Критерії вибору програмного забезпечення автоматизованої системи бухгалтерського обліку основних засобів / А. П. Грінько // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг . - 2009. - Вип. 2. - С. 187-193. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2009_2_30.pdf

41. Баланенко О.Г. Основні критерії вибору програмного забезпечення для комп'ютеризації бухгалтерського обліку. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: шляхи та засоби побудови Всеукраїнські наукові економічні читання з міжнародною участю.

42. Айя Р. Элгебели, Проблемы качества программного обеспечения и практические рекомендации. <http://www.ibm.com/developerworks/ru/library/r-software-quality-challenges-practice-recommendations/>

43. В.Є.Командровська, О.Ю.Морозенко. Бізнес-процеси підприємства: сутність та методи удосконалення rnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/

44. Hammer M. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. / М. Hammer, J. Champy. – London : Nicholas Brealey Publishing, 1993.

45. James Harrington. Business process improvement / McGraw-Hill, 1991.

46. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения: пер. с англ. М.Котельниковой – М.: ФАИР ПРЕСС, 2003 – 288с.

47. Davenport T. Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology./ 1993, Boston, MA.: Harvard Business School Press.

48. Deming E. Quality, productivity and competitive position / Cambridge Mass: MIT, Center for advanced engineering study, 1982.

49. Масааки Имаи Кайдзен: ключ к успеху японских компаний/ Масааки Имаи; Пер. с англ. — М.: «Альпина Бизнес Букс», 2004. — 274 с. — (Серия «Модели менеджмента ведущих корпораций»).

50. Смирнов І. Г. Досвід японської логістики та його застосування в Україні: від «КАНБАН» до «ГЕМБА КАЙЗЕН» / І. Г. Смирнов // Зовнішня торгівля, 2008. - №1. - С. 11-17.

51. Левицький Ю.К., Цуркан Б.Ю. Сучасні методи управління якістю. <http://intkonf.org/levitskiy-yuk-tsurkan-byu-suchasni-metodi-upravlinnya-yakistyu/>

52. Васильченко Ю. Японская система Кайдзен и персональная организация времени. <http://www.improvement.ru/zametki/kaizen/>

53. Виханский О. С. Японское чудо.

http://www.mgubs.ru/?news&id=810#__utmzi__1__=1

К. В. Безверхий, канд. екон. наук,
докторант кафедри обліку і оподаткування,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Аналіз реалізації принципу суттєвості в інтегрованій звітності підприємств

Постановка проблеми та її зв'язок із практичними завданнями.

Принцип суттєвості є основоположним принципом, на якому базується система інтегрованої звітності підприємства, адже, як показала міжнародна практика, інформативні звіти повинні містити суттєву інформацію, яка визначається зацікавленими сторонами, а також самим підприємством для прийняття ними ефективних управлінських рішень. Вищенаведений принцип недостатньо висвітлений для цілей підготовки, складання, подання та оприлюднення інтегрованої звітності українських корпоративних підприємств. Тому актуальним питанням є реалізація принципу суттєвості в інтегрованій звітності українських корпоративних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення сутності принципу суттєвості в інтегрованій звітності розглядалися у працях таких дослідників як В.Г. Гетьман, Ю.В. Домашенко, Н.Ю. Єршова, В.М. Костюченко, О.В. Кравченко, Р.В. Кузіна, Н.В. Малиновська, Н.Г. Сапожникова, Ф.Ю. Сафонова, А.В. Селезньова та Л.В. Чхутіашвілі та ін. Не зменшуючи вагомості наукових напрацювань провідних авторів, зауважимо, що питання реалізації принципу суттєвості в інтегрованій звітності корпоративних підприємств не знайшли достатнього опрацювання в їх дослідженнях.

Метою даного дослідження є аналіз реалізації принципу суттєвості в інтегрованій звітності українських корпоративних підприємств. Для досягнення поставленої мети в дослідженні пропонується вирішити такі завдання: а) охарактеризувати принцип суттєвості для цілей складання фінансової звітності; б) навести об'єкти і пороги суттєвості для окремих форм фінансової звітності; в) розглянути процес визначення суттєвості з метою підготовки інтегрованого звіту; г) проаналізувати суттєві аспекти інтегрованої звітності українських підприємств, що розкривають принцип суттєвості; г) надати рекомендації щодо розкриття принципу суттєвості відповідно до міжнародних основ інтегрованої звітності.

Виклад основного матеріалу. Характеристика суттєвості в нормативно-правових документах для цілей складання фінансової звітності (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика суттєвості в нормативно-правових документах для цілей складання фінансової звітності

№ з/п	Найменування нормативно-правового документу	Характеристика
1	Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язаних з ними звітах певних типів компаній, що вносить поправки до Директиви 2006/43 / ЄС Європейського Парламенту та Ради і скасовує Директиви Ради 78/660 / ЕЕС і 83/349 / ЕЕС» від 26 червня 2013 р. [2, § 17]	Згідно з принципом суттєвості, інформація, яка вважається несуттєвою, може бути, наприклад, агрегована у фінансовій звітності. Водночас, незважаючи на те, що окрема стаття може вважатися несуттєвою, несуттєві статті однакового характеру, усі разом, можуть розглядатися як суттєві
2	Концептуальна основа фінансової звітності [3, п. ЯХ11]	Інформація є суттєвою, якщо її відсутність або неправильне подання може вплинути на рішення, які приймають користувачі на основі фінансової інформації про конкретний суб'єкт господарювання, що звітує. Іншими словами, суттєвість – це характерний для кожного суб'єкта господарювання аспект доречності, що ґрунтується на характері або величині (чи обох) статей, яких стосується ця інформація у контексті фінансового звіту окремого суб'єкта господарювання
3	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності» [4, п. 30]	Якщо окремий рядок не є суттєвим, його об'єднують у групи з іншими статтями безпосередньо у цих звітах або в примітках. Стаття, яка не є достатньо суттєвою, щоб було виправданим окреме її подання у фінансових звітах, може, однак, бути достатньо суттєвою для того, щоб подати її окремо в примітках.
4	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [5, п. 5]	Суттєвий – пропуск або викривлення статей є суттєвими, якщо вони можуть (окремо чи в сукупності) впливати на економічні рішення, які приймають користувачі на основі фінансової звітності. Суттєвість залежить від розміру та характеру пропуску чи викривлення, що оцінюються за конкретних обставин. Визначальним чинником може бути як розмір або характер статті, так і поєднання статей.
5	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 34 «Проміжна фінансова звітність» [6, п. 15, п. 23]	Суб'єкт господарювання має включати до свого проміжного фінансового звіту пояснення подій та операцій, які є суттєвими для розуміння змін у фінансовому стані та в результатах діяльності суб'єкта господарювання після закінчення періоду останньої річної звітності. Інформація, що розкривається у зв'язку з такими подіями та операціями, має поновлювати

№ з/п	Найменування нормативно-правового документу	Характеристика
		<p>відповідну інформацію, подану в останньому річному фінансовому звіті.</p> <p>Вирішуючи, яким чином визнавати, оцінювати, класифікувати чи розкривати статтю з метою проміжної фінансової звітності, суттєвість слід визначати щодо фінансових даних за проміжний період. Оцінюючи суттєвість, треба визнати, що визначення даних за проміжний період може базуватися на попередніх оцінках більш значною мірою, ніж визначення річних фінансових даних.</p>
6	<p>Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [7]</p>	<p>Суттєва інформація – інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності. Суттєвість інформації визначається відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності та керівництвом підприємства</p>
7	<p>Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства [8, п. 2.20]</p>	<p>Кількісні критерії і якісні ознаки суттєвості інформації про господарські операції, події та статті фінансової звітності визначаються керівництвом підприємства, якщо такі критерії не встановлені положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, іншими нормативно-правовими актами, виходячи з потреб користувачів такої інформації.</p> <p>Суттєвою є інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності.</p> <p>Встановлені кількісні критерії та якісні ознаки суттєвості інформації про господарські операції та статті фінансової звітності мають забезпечити надання користувачам всієї інформації з достатньою деталізацією про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі</p>
8	<p>Лист Міністерства фінансів України «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності» від 29.07.2003 р. № 04230-04108 [9]</p>	<p>Суттєвість – характеристики облікової інформації, які визначають її здатність впливати на рішення користувачів фінансової звітності.</p> <p>Поріг суттєвості – абсолютна або відносна величина, яка є кількісною ознакою суттєвості облікової інформації.</p> <p>Ознаками суттєвості облікової інформації є її кількісні та якісні характеристики, важливі для користувачів такої інформації.</p> <p>Суб'єктами визначення суттєвості облікової інформації є органи, які уповноважені на регулювання питань бухгалтерського обліку і фінансової звітності, та власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів (далі – керівництво підприємства)</p>

Проведений аналіз свідчить, що відповідно до Директиви 2013/34/ЄС [2] суттєвість є принципом фінансової звітності, хоча згідно з Концептуальною основою фінансової звітності [3], суттєвість розкриває якісну характеристику інформації як доречність, також Міністерство фінансів України у Листі «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності» від 29.07.2003 р. № 04230-04108 відносить суттєвість до характеристики інформації, а не до принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Тобто, суттєвість для цілей складання фінансової звітності не є принципом, а відноситься до якісної характеристики інформації, що наведена у фінансовій звітності суб'єкта господарювання.

Об'єкти суттєвості для цілей складання фінансової звітності (табл. 2).

Таблиця 2

Об'єкти суттєвості для цілей складання фінансової звітності

№ з/п	Об'єкт суттєвості	Застосування порогів суттєвості	
1	Діяльність підприємства в цілому	Передбачає можливість використання спрощеної системи бухгалтерського обліку та звітності підприємством, обсяги діяльності якого нижче встановленого порогу суттєвості. Поріг суттєвості для застосування спрощеної системи бухгалтерського обліку та звітності визначається законодавством.	Визначається законодавством
2	Окремі господарські операції та об'єкти обліку	Передбачає альтернативні можливості відображення окремих операцій та об'єктів обліку	Визначається керівництвом підприємства, якщо інше не передбачено положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку
3	Статті фінансової звітності	Передбачає можливість агрегування (згортання) або окремого наведення статей у фінансовій звітності	Визначається законодавством за допомогою затвердження форм фінансової звітності та керівництвом підприємства щодо агрегування (згортання) або окремого наведення статей у фінансовій звітності з врахуванням встановлених законодавством обмежень

Джерело: складено на основі [9; 10, с. 285]

Пороги суттєвості для цілей складання фінансової звітності наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Рекомендовані Міністерством фінансів України пороги суттєвості щодо об'єктів обліку та господарських операцій

№ з/п	Об'єкт обліку	Рекомендований поріг суттєвості		Методичні рекомендації № 635 [8]
		Лист № 04230 [9]		
		підприємства	неприбуткові організації	
1	Активи	5% від вартісної величини всіх активів		До 3% від вартісної величини всіх активів
2	Зобов'язання	5% від вартісної величини всіх зобов'язань		До 3% від вартісної величини всіх зобов'язань
3	Власний капітал	5% від вартісної величини власного капіталу		До 3% від вартісної величини власного капіталу
4	Доходи і витрати	2% чистого прибутку (збитку)	0,5% від суми надходжень на провадження статутної діяльності	До 2%, якщо базою обрано чистий прибуток (збиток), або до 0,2%, коли базою обрано суму доходів чи суму витрат
5	Переоцінка або зменшення корисності об'єктів обліку	1% чистого прибутку (збитку) або 10% відхилення залишкової вартості об'єктів обліку від їх справедливої вартості		До 10% відхилення залишкової вартості необоротних активів від їх справедливої вартості
6	Строк фінансової оренди	75% строку корисного використання об'єкта оренди		—
7	Інформація про сегменти	10%: – від чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); – або фінансових результатів сегментів; – чи активів усіх сегментів підприємства		До 10%: – від чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); – або фінансових результатів сегментів; – чи активів усіх сегментів підприємства
8	Подібні/неподібні активи	Різниця між справедливою вартістю об'єктів обміну не повинна перевищувати 10%		До 10% справедливої вартості активу (об'єктів обліку)
9	Інші господарські операції та об'єкти обліку	1-10 % з урахуванням обсягів діяльності підприємства, характеру впливу об'єкта обліку на рішення користувачів та інших якісних факторів, що можуть впливати на визначення порога суттєвості		Як привило, не більше 5 % обраної бази. При цьому враховують потреби користувачів, економічну доцільність, обсяги діяльності підприємства, характер впливу об'єкта обліку на рішення користувачів та інші якісні фактори, що можуть впливати на визначення порога суттєвості

Джерело: складено на основі [8; 9; 10, с. 286]

З вищенаведеного можна зробити висновок, що суттєвість скоріше показує поріг суттєвості, аніж є якісною характеристикою, що повинна мати фінансова інформація для того, щоб бути доречною, а також є елементом облікової політики для укладачів фінансової звітності та оцінкою порогу суттєвості для всіх зацікавлених користувачів.

Рекомендовані Міністерством фінансів України порогови суттєвості щодо окремих форм фінансової звітності (табл. 4).

Таблиця 4

Рекомендовані Міністерством фінансів України порогови суттєвості для окремих форм фінансової звітності

№ з/п	Форма фінансового звіту	Поріг суттєвості залежно від обраної бази	
1	Баланс (Звіт про фінансовий стан)	до 5 % від підсумку балансу	до 15 % від підсумку класу активів, власного капіталу, класу зобов'язань
2	Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)	до 5 % суми чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	до 25 % фінансового результату від операційної діяльності
3	Звіт про рух грошових коштів	до 5 % суми чистого руху грошових коштів від операційної діяльності	
4	Звіт про власний капітал	до 5 % суми власного капіталу	

Джерело: складено на основі [9; 10, с. 287]

Як видно з табл. 4 поріг суттєвості для Балансу та Звіту про фінансові результати має варіації для визначення порогу суттєвості, а для Звіту про рух грошових коштів та звіту про власний капіталу варіації відсутні.

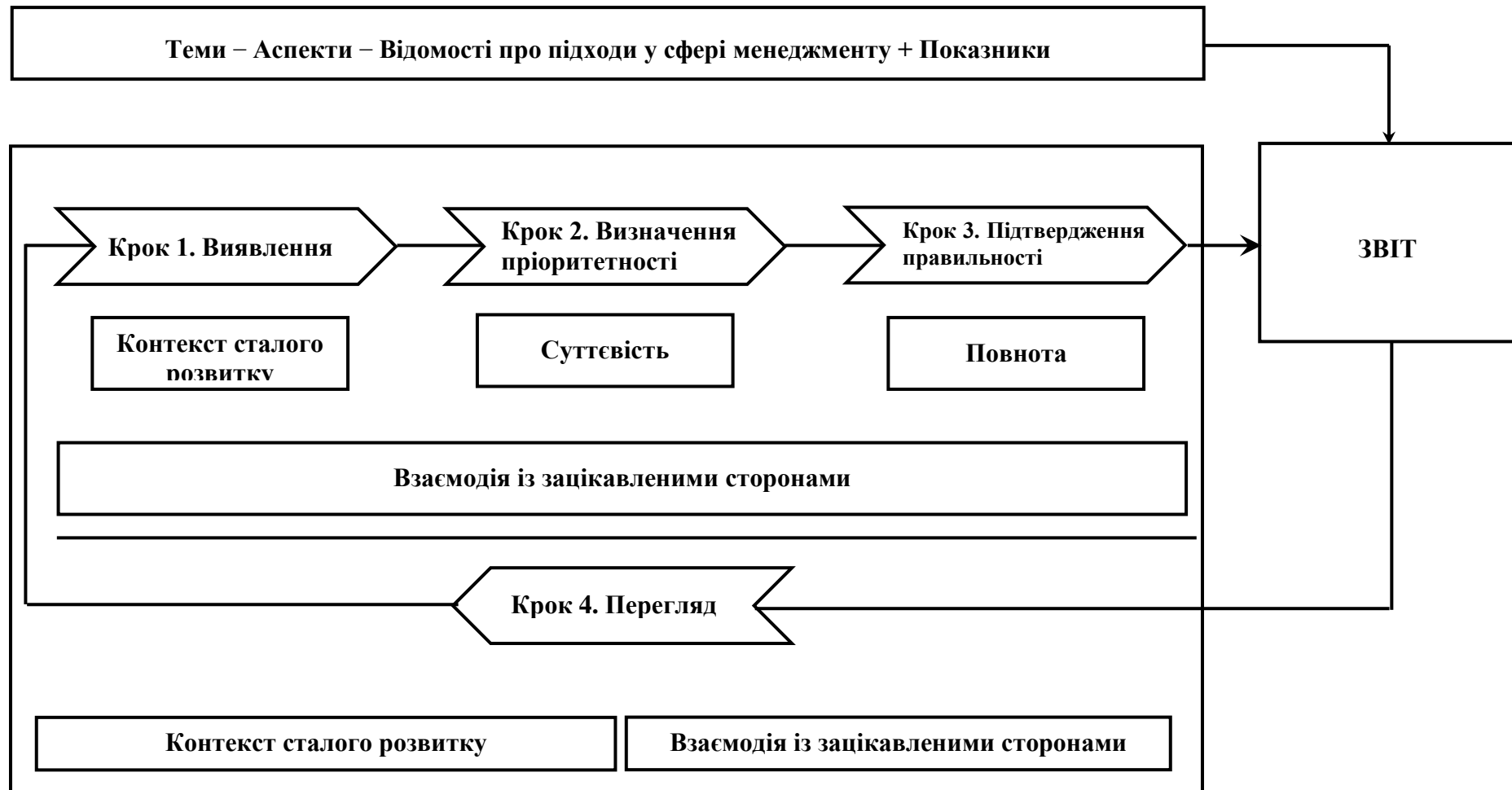
У своїй діяльності підприємства стикаються з широким спектром тем, про які вони могли б повідомити в своєму звіті. Значущими є ті теми і показники, які можуть обґрунтовано вважатися важливими для відображення впливу організації на економіку, навколишнє середовище і суспільство або впливають на зацікавлених сторін і тому потенційно заслуговують включення до звіту. Суттєвість є порогом, при перевищенні якого питання або показник стає досить важливим для включення до звіту [11, п. 4.1].

Звіт повинен охоплювати аспекти, які: а) відображають суттєвий вплив підприємства на економіку, навколишнє середовище і суспільство; б) або істотно впливають на оцінки і рішення зацікавлених сторін [11, п. 4.1].

Суттєві аспекти – це аспекти, що відображають суттєвий економічний, екологічний і соціальний вплив організації або надають значний вплив на оцінки та рішення зацікавлених сторін. Визначення того, чи є аспект суттєвим, вимагає проведення якісного аналізу, кількісної оцінки та обговорення [11, п. 7].

Визначення суттєвих аспектів та їх меж наведено на рис. 1.

Інтегрований звіт повинен розкривати інформацію з питань, що робить суттєвий вплив на оцінку здатності організації створювати вартість в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому періоді [1, п. 3.17].

Рис. 1. Визначення суттєвих аспектів та їх меж згідно з Керівництвом звітності в сфері стійкого розвитку G4

Джерело: складено автором на основі [11, с. 99]

Показники суттєвості наведені в Керівництві зі звітності в сфері стійкого розвитку G4 [11, п. 5.1] (табл. 5).

Таблиця 5

Показники, що характеризують суттєвість відповідно до Керівництва зі звітності в сфері стійкого розвитку G4

№ з/п	Показник	Зміст
1	G4-17	Перераховуються всі юридичні особи, звітність яких була включена до консолідованої фінансової звітності або аналогічні документи
		Повідомляється, чи не відсутня у звіті в сфері стійкого розвитку інформація про будь-яку юридичну особу, звітність якого була включена до консолідованої фінансової звітності або аналогічні документи
2	G4-18	Пояснюється методика визначення змісту звіту та меж його аспектів
		Пояснюється, як організація застосовувала принципи підготовки звітності при визначенні змісту звіту
3	G4-19	Складається список всіх суттєвих аспектів, які виявлені в процесі визначення змісту звіту
4	G4-20	Описується по кожному суттєвому аспекту його межа всередині організації, зокрема: а) повідомляється, чи є даний аспект суттєвим всередині організації; б) якщо даний аспект перестав бути суттєвим для всіх юридичних осіб в складі організації (наведених в G4-17), обирається один з двох наступних підходів: – список юридичних осіб або груп юридичних осіб, які вказані в G4-17 і для яких даний аспект перестав бути суттєвим; – список юридичних осіб або груп юридичних осіб, які вказані в G4-17 і для яких даний аспект є суттєвим; в) повідомляється про будь-які спеціальні обмеження щодо межі аспекту всередині організації
		Описується по кожному суттєвому аспекту його межу за межами організації, зокрема: – повідомити, чи є даний аспект суттєвим за межами організації; – якщо даний аспект є суттєвим за межами організації, необхідно вказати юридичним особам, групам юридичних осіб або об'єктам, для яких даний аспект є суттєвим. Також, зазначається географічний район, в якому даний аспект є суттєвим для зазначених юридичних осіб; – повідомити про будь-які спеціальні обмеження щодо меж за межами організації.
5	G4-21	Описується по кожному суттєвому аспекту його межу за межами організації, зокрема: – повідомити, чи є даний аспект суттєвим за межами організації; – якщо даний аспект є суттєвим за межами організації, необхідно вказати юридичним особам, групам юридичних осіб або об'єктам, для яких даний аспект є суттєвим. Також, зазначається географічний район, в якому даний аспект є суттєвим для зазначених юридичних осіб; – повідомити про будь-які спеціальні обмеження щодо меж за межами організації.
6	G4-22	Повідомити про наслідки всіх переформулювань показників, опублікованих в попередніх звітах, і про причини такого переформулювання
7	G4-23	Повідомити про суттєві зміни охоплення і межі аспектів у порівнянні з попередніми звітними періодами

Джерело: складено автором на основі [11, с. 31-33]

Процес визначення суттєвості з метою підготовки інтегрованого звіту включає [1, п. 3.18]:

1. Визначення значущих чинників на основі їх здатності вплинути на створення вартості. Значущі чинники – це ті чинники, які надають або можуть впливати на здатність організації створювати вартість. Це визначається шляхом

розгляду впливу на стратегію організації, її управління, результати діяльності або перспективи [1, п. 3.21]. Зазвичай чинники, що пов'язані зі створенням вартості, які обговорюються на засіданнях осіб, наділених управлінськими функціями, вважаються значущими. Розуміння точки зору ключових зацікавлених сторін виключно важливо для визначення значущих чинників [1, п. 3.22]. Фактори, які відносно легко врахувати в короткостроковій перспективі, але які, якщо їх залишити без уваги, можуть надавати все більш руйнівну дію і з якими стає все важче впоратися в середньо- і довгостроковій перспективі, необхідно включити в групу значущих чинників. Факти не виключаються на тій підставі, що організація не бажає враховувати їх або не знає, як вчинити з ними [1, п. 3.23].

2. Оцінку важливості значущих чинників з точки зору їх відомого або потенційного впливу на створення вартості. Не всі значущі фактори будуть вважатися суттєвими. Для того щоб фактор був включений в інтегрований звіт, він повинен бути досить важливим з точки зору його відомого або потенційного впливу на створення вартості. Це включає оцінку масштабу впливу фактора і, якщо немає впевненості, що фактор матиме місце, ймовірність його виникнення [1, п. 3.24]. Масштаб оцінюється шляхом розгляду питання про те, чи є вплив фактора на стратегію, управління, результати діяльності або перспективи настільки значущим, що дозволяє йому істотно вплинути на створення вартості протягом довгого часу. Для цього потрібно професійне судження та оцінка буде залежати від характеру розглянутого фактора. Фактори можуть вважатися суттєвими окремо або в сукупності [1, п. 3.25]. Оцінка масштабів впливу певного фактора не передбачає, що буде потрібно кількісна оцінка його наслідків. Залежно від характеру певного фактора, якісна оцінка, можливо, буде більш прийнятною [1, п. 3.26].

При оцінці масштабів впливу організація розглядає: 1) кількісні та якісні фактори; 2) фінансові, операційні, стратегічні, репутаційні та нормативні перспективи; 3) область впливу, внутрішню або зовнішню; 4) період часу [1, п. 3.27].

3. Пріоритезацію факторів на основі їх відносної важливості. Після того, як група важливих факторів визначена, встановлюється їх пріоритетність на основі їх масштабу. Це допомагає зосередитися на найбільш важливих чинниках при визначенні того, як вони відображаються у звіті [1, п. 3.28].

4. Визначення підлягає розкриттю інформація про істотні фактори. Для визначення інформації про суттєві фактори, яку слід розкрити, застосовується професійне судження. Для цього їх необхідно розглянути з різних точок зору, як внутрішніх, так і зовнішніх, чому сприяє регулярна взаємодія з постачальниками фінансового капіталу та іншими сторонами для гарантії того, що інтегрований звіт відповідає своїй основній меті [1, п. 3.29].

Малиновська Н.В. наводить алгоритм визначення суттєвості для цілей інтегрованої звітності (рис. 2).

Запропонований Н.В. Малиновською алгоритм визначення суттєвості дозволить не тільки встановити інформацію, що підлягає розкриттю в

інтегрованої звітності про суттєві фактори, але й документально підтвердити, як організований сам процес визначення суттєвості, що важливо для цілей верифікації інтегрованої звітності.

Рис. 2. Алгоритм визначення суттєвості для цілей інтегрованої звітності

Джерело: складено автором на основі [12, с. 45 – 49]

Пропонується розглянути, як інтегровані звіти українських підприємств, що складають звітність за <IRF> [1] використовуються принцип суттєвості на практиці.

В інтегрованому звіті НАК «НАФТОГАЗ України» за 2016 рік [13] відсутній розділ щодо розкриття принципу суттєвості, проте в таблиці показників звітності GRI, номер показників G4-17 «Перерахувати всі юридичні особи, звітність яких була включена до консолідованої фінансової звітності або аналогічні документи. Повідомити, чи включено в звіті про сталий розвиток інформації про будь-яку юридичну особу, звітність якої була включена до консолідованої фінансової звітності або аналогічні документи», G4-18 «Пояснити методику визначення змісту звіту і границь аспектів. Пояснити, як організація застосовувала принципи підготовки звітності при визначенні змісту звіту», G4-19 «Список всіх суттєвих аспектів, виявлених в процесі визначення змісту звіту», G4-20 «Опис меж кожного суттєвого аспекту в середині організації», G4-21 «Опис меж кожного суттєвого аспекту за межами

організації», G4-22 «Опис усіх переформулювань показників, опублікованих в попередніх звітах, і причин таких переформулювань», G4-23 «Істотні зміни охоплення і межі аспектів в порівнянні з попередніми звітними періодами» є посилення на відповідні сторінки річного звіту НАК «НАФТОГАЗ України» за 2016 рік [12], де визначаються суттєві аспекти та межі інтегрованої звітності.

З метою визначення суттєвих тем та питань, які потребують висвітлення в інтегрованому звіті, НАК «НАФТОГАЗ України» використовує різні інструменти для врахування думок внутрішніх та зовнішніх зацікавлених сторін:

- 1) аналіз зовнішнього інформаційного поля компанії;
- 2) аналіз річних звітів та звітів в сфері сталого розвитку компаній-аналогів в Україні та закордоном;
- 3) анкетування внутрішніх структурних підрозділів та дочірніх підприємств Нафтогазу;
- 4) консультації з представниками вищого керівництва компанії;
- 5) аналіз пропозицій та побажань інших внутрішніх та зовнішніх зацікавлених сторін [13, с. 220].

На основі аналізу побажань та інтересів зацікавлених сторін НАК «НАФТОГАЗ України» сформував загальний список важливих аспектів. Кожен аспект з цього списку оцінювався залежно від його актуальності та важливості для зацікавлених сторін і таким чином було визначено перелік суттєвих аспектів, які розкриті в звіті (табл. 6).

Таблиця 6

**Суттєві аспекти інтегрованої звітності НАК «НАФТОГАЗ України»
та її межі**

№ з/п	Категорія / підкатегорія		Суттєвий аспект	Межі інтегрованої звітності
1	Економічна		Економічна результативність	Усі підприємства групи
			Непрямий економічний вплив	Укргазвидобування, Укрнафта, Укртрансгаз
2	Екологічна		Енергоспоживання і енергоефективність	Укргазвидобування, Укрнафта, Укртрансгаз та Укртранснафта
			Водні ресурси	Укргазвидобування, Укрнафта, Укртрансгаз та Укртранснафта
			Викиди парникових газів	Усі підприємства групи
			Викиди в атмосферу забруднюючих речовин	Усі підприємства групи
			Стоки і відходи	Укргазвидобування, Укрнафта, Укртрансгаз та Укртранснафта
			Витрати на охорону навколишнього середовища	Усі підприємства групи
3	Соціальна	Практика трудових відносин і гідна праця	Зайнятість	Усі підприємства групи
			Взаємовідносини працівників та керівництва	Усі підприємства групи
			Здоров'я і безпека на робочому місці	Усі підприємства групи
			Підготовка і навчання	Усі підприємства групи

№ з/п	Категорія / підкатегорія		Суттєвий аспект	Межі інтегрованої звітності
			працівників	
			Різноманітність і рівні можливості	Усі підприємства групи
	Права людини		Протидія дискримінації	Усі підприємства групи
			Дитяча праця	Усі підприємства групи
			Примусова праця	Усі підприємства групи
		Суспільство	Підтримка місцевих громад	Усі підприємства групи

Джерело: складено автором на основі [13, с. 220]

Виходячи з вищенаведеного принцип суттєвості інтегрованої звітності тісно пов'язаний з принципом взаємодії із зацікавленими сторонами, адже при формуванні суттєвих аспектів враховуються побажання та інтереси зацікавлених сторін.

Оцінюючи суттєвість тем для цілей інтегрованої звітності за 2015 р. [14, с. 194], ДТЕК в спирається на принципи доцільності і актуальності в умовах українського контексту. За підсумками аудиту інформаційних матеріалів в ЗМІ, аналізу змісту нефінансових звітів провідних енергетичних компаній, досліджень соціального клімату на підприємствах Групи ДТЕК, змісту діалогів із зацікавленими сторонами були визначені наступні суттєві для звіту теми (табл. 7).

Таблиця 7

Суттєві теми в інтегрованій звітності ДТЕК в контексті національного та міжнародного рівня

№ з/п	Контекст	Ступінь суттєвості		
		Низький	Середній	Високий
1	Міжнародний	Переваги різних тарифів для споживачів	Нова філософія: соціальна та клієнтоорієнтована енергетика	Модернізація енергосистем і відновлення основних фондів (Східна Європа)
		Безпека мережевої інфраструктури для населення	Просування відповідального енергоспоживання	Енергоефективність та зниження викидів парникових газів
		Наукові розробки і дослідження	Комбіноване використання видів палива, розвиток відновлюваної енергетики	Взаємодія з клієнтами
		Взаємодія з підрядниками	Інвестиції в нові технології	Управління екологічними впливами
2	Україна	Збереження біорізноманіття	Покращення системи моніторингу довкілля	Стратегія ДТЕК і напрямки інвестицій
			Необхідність національної стратегії щодо сталого розвитку	Підвищення рівня життя населення територій діяльності підприємств
			Партнерство з некомерційними організаціями	Безпека праці шахтарів
			Управління відходами до їх повної утилізації	Система оплати праці на підприємствах
			Розвиток соціального підприємництва	Якість послуг освіти та охорони здоров'я
			Реструктуризація вугільної галузі та енергетичного сектора в цілому	

Джерело: складено автором на основі [14, с. 194]

Так, як видно з табл. 7 суттєві аспекти в інтегрованій звітності ДТЕК враховують національний і міжнародний рівень в розрізі низького, середнього та високого ступеня суттєвості.

Суттєвість в інтегрованій звітності ТОВ «БДО» з урахуванням думки зацікавлених сторін та самої компанії наведено на рис. 3.

Рис. 3. Карта суттєвості в інтегрованій звітності ТОВ «БДО»

Джерело: складено автором на основі [15, с. 10]

Зокрема, з рис. 3 видно, що суттєвість в інтегрованій звітності ТОВ «БДО» має середній та високий рівень, так окремо рівень суттєвості визначено для зацікавлених сторін, так і окремо для ТОВ «БДО», а також спільний високий рівень суттєвості.

Розкриття суттєвих аспектів в інтегрованій звітності ТОВ «БДО» з їх обґрунтуванням (табл. 8).

Таблиця 8

Розкриття суттєвих аспектів в інтегрованій звітності ТОВ «БДО»

№ з/п	Найменування суттєвого аспекту	Відповіді на запитання:		Аспект важливий:	
		Чому відповідний аспект суттєвий для ТОВ «БДО»	Як ТОВ «БДО» це зробило?	В середині ТОВ «БДО»	Поза межами ТОВ «БДО»
Економічний аспект					
1	Економічні показники	Економічні показники визначаються як матеріальний аспект, оскільки ТОВ «БДО» – це корпорація, яка повинна отримати прибуток, щоб залишатись життєздатною. Прибуток ТОВ «БДО», у свою чергу, сприяє розвитку суспільства через виплату заробітної плати, податків та оплату товарів і послуг. Це, у свою чергу, впливає на економічну діяльність, уряд та суспільство, що сприяє економічному зростанню	Завдяки консолідації бізнесу ТОВ «БДО» відкладає звітність за всіма даними показниками, включаючи інвестиції в Комплексний звіт 2017 року	+	+
2	Непрямі економічні наслідки	Основний непрямий внесок наших колеги є обмін своїми знаннями та компетенціями в сферах послуг, включаючи аудит, корпоративну відповідальність та оподаткування, з українськими зацікавленими сторонами на публічних заходах, семінарах та нарадах в 2016 році. Обговорювались питання із зацікавленими сторонами: боротьба з корупцією, фінансова звітність, сталий бізнес, практика та міжнародна найкраща аудиторська практика. Сприяння кращому розумінню стабільних та відповідальних ділових стратегій, ефективних політичних рамок та заохочення етичної корпоративної поведінки є ключем до постійної ліцензії на діяльність	Одним із прикладів співпраці ТОВ «БДО» у 2016 році була співпраця з Європейською бізнес-асоціацією (ЄБА), де підприємство очолює Комітет з корпоративної соціальної відповідальності (<i>надалі</i> – КСВ), який надає доступ більш ніж 900 організаціям до практичних підходів до КСВ, інструментів управління стійкістю та індивідуальних досліджень у галузі. Було проведено 15 навчальних тренінгів та семінарів	+	+

№ з/п	Найменування суттєвого аспекту	Відповіді на запитання:		Аспект важливий:	
		Чому відповідний аспект суттєвий для ТОВ «БДО»	Як ТОВ «БДО» це зробило?	В середині ТОВ «БДО»	Поза межами ТОВ «БДО»
Екологічний аспект					
3	Споживання паперу	Споживання паперу для аудиторських звітів, пропозицій клієнтам та інших офісних потреб залишається найбільшим матеріалом в офісах ТОВ «БДО»	ТОВ «БДО» вдалося знизити витрату паперу на 9 % до 18,5 кг на одного працівника в 2016 році через поєднання зелених офісів компанії, які ведуть до зміни провадження діяльності і більш широке використання електронної документації, де це дозволено	+	+
4	Відновлені матеріали	Аналогічно п. 3	100% офісного паперу, який використовується для подання пропозицій, аудиторських висновків, презентацій та інших послуг, має сертифікат FSC CoC, Nordic Ecolabel та сертифікат EU Ecolabel. 100% фірмових пластикових пакетів ТОВ «БДО» для доставки клієнтських документів ґрунтуються на безпечній екологічній пластмасовій технології, де утилізація на сміттєзвалищі відбувається протягом 2-3 років	+	+
5	Споживання енергії	Використання енергії визначається як суттєвий аспект у світлі зміни клімату, а використання ресурсів є глобальною проблемою, в яку підприємство вносить свій внесок, але може сприяти вирішенню проблем та допомозі у ліквідації наслідків	ТОВ «БДО» зуміли зменшити загальне споживання енергії на одного співробітника в своїх офісах на 9,5 %, зменшили викиди на 4 % порівняно з попереднім роком. Офіс «Дніпро» зменшив енергоємність на одного співробітника на 11 %, перейшовши на більш енергоефективні прилади та використання ізоляційних матеріалів. У київському офісі компанії досягнуто скорочення на 8 %	+	+

№ з/п	Найменування суттєвого аспекту	Відповіді на запитання:		Аспект важливий:	
		Чому відповідний аспект суттєвий для ТОВ «БДО»	Як ТОВ «БДО» це зробило?	В середині ТОВ «БДО»	Поза межами ТОВ «БДО»
6	Споживання води	Використання води розглядається як суттєвий аспект у світлі використання ресурсів, що є глобальною проблемою, в яку ТОВ «БДО» зробило свій внесок, але підприємство також може сприяти вирішенню проблем та надати допомогу у ліквідації її наслідків	ТОВ «БДО» досягло зменшення на 7,5 % споживання води в київському та дніпровському офісах. Загальна кількість спожитої води становила 1190 куб. м., з них офіс в м. Києві спожив 264 куб. м., а у м. Дніпро – 926 куб. м.	+	+
7	Прямі викиди	Викиди в основному здійснюються від використання енергії в офісі та визначаються як суттєві аспекти в світлі зміни клімату, а використання ресурсів є глобальною проблемою, в яку підприємство вносить свій внесок, але може також сприяти вирішенню проблем та надати допомогу у ліквідації її наслідків	У 2016 р. підприємству вдалося скоротити викиди CO ₂ на одного працівника на 4 % – до 1.1 кг CO ₂ у порівнянні з 2015 р.	+	+
8	Транспортні наслідки	Використання енергії та вплив викидів від ділових поїздок і поїздок на роботу в офіс є суттєвими аспектами, які підприємство знаходить в процесі збору та стандартизації. Це дозволить в майбутньому розрахувати рівень викидів від щоденних поїздок на роботу, відвідування клієнтів, конференцій та інших заходів в усіх видах транспорту (прогулянки, їзда на велосипеді, автомобіль, громадський та повітряний транспорт). Мета – забезпечити найкращу картину транспорту та допомогти ефективніше управляти скороченням викидів	ТОВ «БДО» збільшило використання громадського транспорту на 5%, одночасно зменшивши використання автомобілів на 6%. Повітряні перевезення зросли на 4% завдяки збільшенню міжнародних зобов'язань, особливо з боку партнерів та керівників. Управління поїздками (Київ та Дніпро разом): 1) автоперевезення (таксі, індивідуальні автомобілі) – 226800 км; 2) авіаперевезення – 181508 км; 3) громадський транспорт – 1576008 км; 4) ходьба пішки та велосипед – 80640 км	+	+

№ з/п	Найменування суттєвого аспекту	Відповіді на запитання:		Аспект важливий:	
		Чому відповідний аспект суттєвий для ТОВ «БДО»	Як ТОВ «БДО» це зробило?	В середині ТОВ «БДО»	Поза межами ТОВ «БДО»
Працевлаштування					
9	Загальна кількість працівників	Для того, щоб забезпечити виняткову послугу, ТОВ «БДО» інвестує в благополуччя та розвиток своїх співробітників. Всі працівники мають плани щодо підвищення ефективності. Щороку проводяться опитування працівників, які забезпечують задоволення та добробут працівників. Для ТОВ «БДО» надзвичайно важливо залучати та утримувати талановитих і різноманітних працівників, щоб вони могли виконувати стратегію розвитку, а також підтримувати корпоративну культуру	Загальна кількість найманих працівників – 56 осіб; за статтю – 29 жінок, 27 чоловіків; за віком: <24 років – 17 осіб; 25-34 – 27 осіб; 35-44 – 7 осіб; 45> – 5 осіб; в розрізі офісів: Київ – 37 осіб; Дніпро – 19 осіб; кількість співробітників, які залишили БДО – 17; коефіцієнт плинності кадрів – 13%	+	+
10	Виплати працівникам	Див. п. 9	Всі штатні працівники в обох установах мають доступ до отримання кваліфікації бухгалтерського обліку (АССА, СІМА). Комплексна приватна медична страховка. Щомісячна компенсація вартості проїзного квитка на автобус // тролейбус / трамвай / метро. Можливість відряджень до іншого офіса BDO International	+	+
Суспільство					
11	Залучення та розвиток громади	Чесність, етика, інвестиції та відповідальність за суспільство, якому слугує підприємство, є невід'ємною частиною цінностей та кодексу поведінки ТОВ «БДО». Тому зусилля, спрямовані на сприяння справедливому та етичному веденні бізнесу. Боротьба з корупцією та запобігання антиконкурентній	Було 37 партнерів (на 20% у порівнянні з 2015 роком), які надають нашим партнерам різноманітні практичні підходи, досвід та практичні інструменти. Приклади включають виступи на заходах, організованих українськими університетами, включаючи Київський	+	+

№ з/п	Найменування суттєвого аспекту	Відповіді на запитання:		Аспект важливий:	
		Чому відповідний аспект суттєвий для ТОВ «БДО»	Як ТОВ «БДО» це зробило?	В середині ТОВ «БДО»	Поза межами ТОВ «БДО»
		поведінці, є частиною щоденної діяльності ТОВ «БДО». Відповідність місцевим законам та правилам, а також інвестування та постійне спілкування з учасниками нашої громади гарантує, що ТОВ «БДО» сприймається як надійний та відповідальний партнер	національний економічний університет (КНЕУ) з практичної діяльності з питань інтегрованої звітності, підходів до повного обліку витрат та вимірювання впливу КСВ		

Джерело: складено автором на основі [16, с. 1 – 4]

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Для практичної реалізації принципу суттєвості в інтегрованій звітності українських корпоративних підприємств пропонується:

1. Включити принцип суттєвості в основну частину інтегрованої звітності корпоративних підприємств та описати його в елементі «основні принципи підготовки та презентації», що на даний час відсутній в інтегрованій звітності українських підприємств.

2. Використовувати даний принцип при розкритті таких елементів інтегрованої звітності як огляд організації і зовнішнє середовище, управління, бізнес-модель, ризики та управління, стратегія і розподіл ресурсів, результати діяльності, перспективи на майбутнє, основні принципи підготовки та презентації, що передбачені Міжнародними основами інтегрованої звітності.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на реалізації принципу зв'язаність інформації в інтегрованій звітності корпоративних підприємств. Порушені в статті питання не є вичерпними й потребують доповнень, змін, уточнень та конкретизації.

Список використаних джерел

1. The International <IR> Framework [Electronic resource]. – Mode of access: <https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf> [in English].

2. Directive 2013/34/EU of the European parliament and the council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oroc.pt/fotos/editor2/diretivacont.pdf>.

3. The Conceptual Framework for Financial Reporting [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2018/conceptualframework.pdf>.

4. International accounting standard 1 «Presentation of Financial Statements» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://goo.gl/miFx5V>.

5. International accounting standard 8 «Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS8.pdf>.

6. International accounting standard 34 «Interim Financial Reporting» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/IAS34.pdf>.

7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджено наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

8. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article?art_id=382876&cat_id.

9. Лист Міністерства фінансів України «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності» від 29.07.2003 р. № 04230-04108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-finansiv-ukrayiny>.

10. Ковач С.І. Концепція суттєвості в обліку і звітності / С.І. Ковач // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 284 – 288.

11. Руководство по отчетности в области устойчивого развития G4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiRI4OkpOLZAhXkYpoKHboBB-0QFggnMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.globalreporting.org%2FresourceLibrary%2FRussian-G4-Part-One.pdf&usq=AOvVaw0SfWbOfYHb4lANlxi3hgm>.

12. Малиновская Н.В. Определения существенности для целей интегрированной отчетности // Аудиторские ведомости. – 2017. – № 8. – С. 42 – 50.

13. Перші паростки: річний звіт за 2016 рік НАК «НАФТОГАЗ Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naftogaz.com/files/Zvity/Anual_report_ukr_170608.pdf.

14. Інтегрований звіт 2015 «Фінансові та нефінансові результати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dtek.com/content/files/godovie_otchety_ukr/dtek_report_ukr_2015_preview.pdf.

15. BDO Ukraine Integrated Report 2016 [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.bdo.ua/getattachment/%D0%9F%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/%D0%9F%D1%80%D0%BE-BDO-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%96/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-BDO/BDO_report_2017_web.pdf.aspx?lang=uk-UA.

16. Показатели GRI 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: https://www.bdo.ua/getattachment/%D0%9F%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/%D0%9F%D1%80%D0%BE-BDO-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%96/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-BDO/BDO_report_2016_tables-for-web.pdf.aspx?lang=uk-UA.

О. І. Волот, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ В СЕРЕДОВИЩІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ

Важливе значення для підприємства складає не тільки визначення його фінансового становища, а й виконання постійної роботи, спрямованої на його поліпшення. З цією метою на підприємствах проводиться аудит фінансово-господарської діяльності або аудит ефективності роботи підприємства, що вимагає діагностики підприємства, дослідження найближчих цілей та розробку шляхів їх досягнення з урахуванням резервів виробництва [1].

Одним із важливих шляхів удосконалення організації та методики аудиту є використання в процесі аудиторської перевірки інформаційних технологій та моделювання аудиторського процесу. Зазначені процедури є важливими як для зовнішнього, так і для внутрішнього аудиту. Саме тому виникає необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення методики аудиту в умовах автоматизованої обробки інформації, в розробці нових моделей автоматизованого аудиту ефективності роботи підприємства.

До розробки питань теорії і методології комп'ютеризації аудиту, застосування програмного забезпечення в аудиті вагомий внесок зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, В.П. Завгородній, С.В. Івахненко, М.В. Кужельний, В.І. Подольський, М.В. Романів, В.Д. Шквір, Е.Л. Шуремов та інші. Проте, на сьогоднішній день наукового й практичного дослідження потребують питання, пов'язані з широким використанням комп'ютерних технологій в цілях аудиту, зокрема спеціалізованого програмного аудиторського забезпечення для вдосконалення аудиторської діяльності загалом. На сьогоднішній день наукового й практичного дослідження потребують питання, пов'язані з широким використанням інформаційних технологій в цілях аудиту.

На сьогодні аудиторам у своїй роботі часто доводиться використовувати автоматизовані системи обліку. Засіб обробки господарських операцій і ведення обліку істотно впливає на організаційну структуру підприємства, процедури і методи проведення аудиту.

У практиці аудиту існують наступні підходи до використання обчислювальної техніки [3]:

- перший підхід передбачає перевірку аудитором даних за допомогою програмних засобів, що функціонують на підприємстві та здійснення рівнобіжного прорахунку, створення імітаційної бази облікових даних;

- перевірка даних за допомогою спеціальних аудиторських програмних засобів, розроблених персоналом підприємства. У програмне забезпечення включаються додаткові програмні модулі, що дозволяють контролювати необхідні параметри облікового процесу;

- перевірка облікових даних за допомогою спеціальних аудиторських програм, підготовлених аудиторською фірмою. Ця перевірка здійснюється із застосуванням програмної перевірки всіх можливих параметрів облікового процесу.

В Україні стан справ з упровадженням сучасних технологій в аудит значно гірший в порівнянні з іншими країнами. Значимими проблемами, від розв'язання яких залежить інтенсивність розповсюдження систем автоматизації аудиту в Україні, є: відсутність необхідних методів і інструментальних засобів, які б забезпечували інформаційну і програмну сумісність (стикування) аудиторських і бухгалтерських систем; відсутність необхідних стандартів, які б регламентували процес аудиторської перевірки автоматизованим способом [4].

Основні комп'ютерні програми, адаптовані до вітчизняного аудиту, враховуючи специфіку розвитку, принципи, тощо, розроблені в країнах СНД. Програми містять вбудовані алгоритми розрахунків, планування, формування, вибір виявлених порушень і автоматичної побудови результатів аудиту за його розділами та аудиторського висновку, проте відрізняються функціональністю: переліком базових функцій, засобів їх розширення та додатковими властивостями. Огляд ринку засобів автоматизації аудиторської діяльності в Україні представлено в таблиці 1.

За допомогою програмних засобів здійснюється аудиторська перевірка й аналіз записів на основі конкретних критеріїв з метою визначення їхньої якості, повноти, багатства і правильності. Для цього використовується база знань, що допомагає визначити невідповідності і прийняти необхідні рішення. Програмне забезпечення дозволяє проводити тестування розрахунків, виконувати необхідні перерахунки і зіставляти отримані результати з нормативними, що дає можливість провести аналіз за визначеними критеріями й одержати відповідне адекватне управлінське рішення.

Основними умовами забезпечення ефективності аудиту в середовищі електронної обробки даних (ЕОД) є: високий рівень компетентності та професійної майстерності персоналу аудиторських фірм; дотримання вимог щодо відповідальності аудитора за належне проведення перевірки в умовах ЕОД; організація і планування аудиторських процедур за допомогою комп'ютерів; належне вивчення автоматизованої системи обліку та внутрішнього контролю; отримання достатніх і надійних доказів у комп'ютерному середовищі [5]. Використання комп'ютерних програм в аудиті вимагає розроблення спеціальних методик для визначення стану підприємства, де надаються аудиторські послуги.

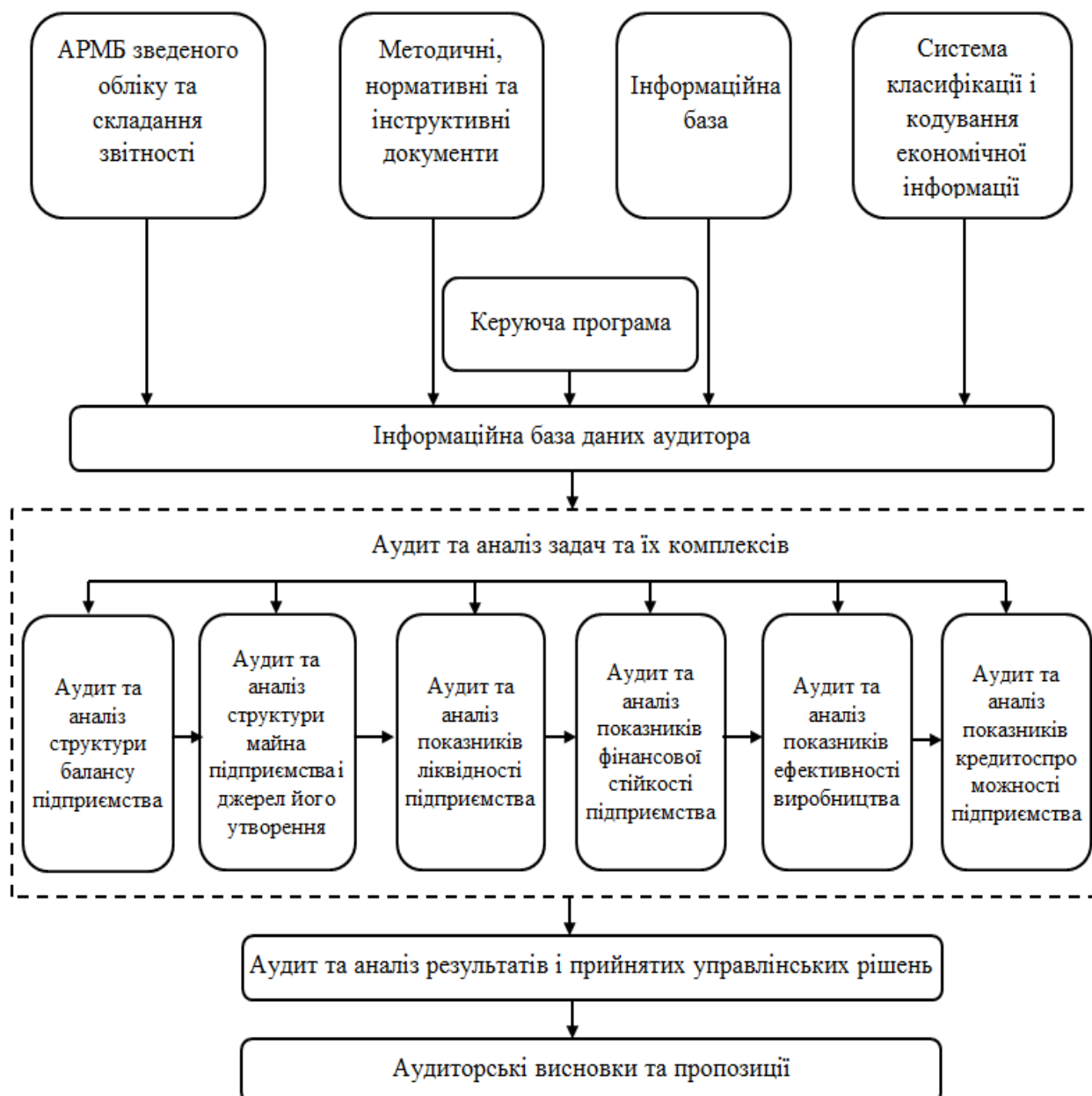
Таблиця 1

Програмні продукти у галузі комп'ютеризації аудиторської діяльності [1]

Програмне забезпечення (розробник)	Характеристика
EY/AWS (Ernst & Young)	комплекс програмних інструментів, який полегшує управління проектом, збір аудиторських доказів, аналіз даних, підтримку зв'язку аудиторських команд
EY/ BPP (Ernst & Young)	програмний інструмент, який здійснює документування аудиторських бізнес-процесів, оцінку ризиків, їх контроль і аналіз, розробку аудиторських планів, спрощує підготовку графічних і текстових звітів, полегшує колективне використання
RiskWeb (Ernst & Young)	програмний комплекс для управління аудиторськими ризиками
Audit System / 2 (Deloitte Touche Tohmatsu International)	підтримує всі етапи аудиторського процесу і дозволяє здійснювати комплексну підготовку робочої документації та звітності, а також проведення консолідації. До складу входить додаток Smart Audit Support, що надає аудитору допомогу в процесі оцінки ризику і розробки аудиторського плану, а також підтримує цілісність, сумісність інформації та динамічно модифікує процес планування аудиту
Vector 6 (KPMG)	спеціальна інформаційна система, орієнтована на внутрішню регламентацію аудиторської діяльності із застосуванням внутрішньофірмових стандартів
Ассистент Аудитора (Турбо Бухгалтер Разработчик)	являє собою велику базу даних по нормативним актам у галузі аудиту, методикам аудиту, шаблонам робочих документів аудитора, довідкової інформації з бухгалтерії та оподаткування
Помощник аудитора ("ДИЦ" и "Гольдберг Аудит")	автоматизує всі етапи аудиту на основі методики компанії «Гольдберг Аудит», розрахована на невеликі і середні компанії, існує як в локальному, так і в мережевому варіантах
Экспресс-Аудит: ПРОФ (Н.Баришников)	весь бухгалтерський і податковий облік розбитий на глави з підглавами, за кожною з яких закріплений набір аудиторських процедур і запитальник. Процес перевірки відбувається у вигляді відповідей аудитора на запропановані системою питання. Програма не має мережевої версії, але допускає роботу в багатокористувацькому режимі, призначена для невеликих і середніх підприємств
IT Audit: Аудитор (КСБ „Мастер-Софт)	забезпечує комплексну автоматизацію діяльності аудиторської фірми. Програма «IT Аудит: Аудитор» інтегрована с програмою «1С: Підприємство 8»
Audit Expert (Expert Systems)	аналітична система діагностики, оцінки та моніторингу фінансового стану одного або групи підприємств на основі даних фінансової та управлінської звітності (у тому числі консолідованої)
Івахненко & Катеньов Аудит (Івахненко С.В., Катеньов І.В.)	особливістю є двоступеневе перенесення облікових даних. Спочатку дані з бухгалтерської системи перевіряються на предмет їх цілісності. Після конвертації даних із формату «1С:Бухгалтерія» або іншої бухгалтерської програми вони переносяться у проміжні бази даних. Облікова інформація в них зберігається в спеціально розробленому форматі, який побудований із урахуванням специфікації XBRL - eXtended Business Reporting Language.

Порядок і послідовність проведення аудиту визначається при складанні інформаційної моделі. Інформаційна модель автоматизованого аудиту - сукупність інформації, що характеризує інформаційні взаємозв'язки задач і процедур аудиторської перевірки з використанням сучасних комп'ютерних технологій. На рисунку 1 зображена модель проведення автоматизованого аудиту ефективності діяльності підприємства.

Важливим моментом при проведенні аудиту є системна організація процесу обробки даних, одним із шляхів якої є визначення оптимальної послідовності вирішення аудиторських задач.

Рис. 1. Інформаційна модель автоматизованого аудиту ефективності діяльності підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [6]

Цю функцію в спеціальному програмному забезпеченні виконує керуюча програма, що забезпечує реалізацію поетапного процесу проведення аудиторської перевірки. Для успішної роботи керуюча програма повинна мати у своєму розпорядженні наступні дані: перелік усіх аудиторських задач; інформацію про взаємозалежність задач обліку, контролю та аудиту; сукупність факторів, що забезпечують можливість вирішення кожної аудиторської задачі; інформацію про послідовність вирішення задач; повідомлення про завершення виконання кожної аудиторської задачі, або комплексу задач.

Інформаційна база даних аудитора формується на підставі:

- автоматизованих робочих місць бухгалтера (АРМБ) зведеного обліку і складання звітності;
- методичних, нормативних та інструктивних документів;
- інформаційної бази (ІБ), що складається з машинної та позамашиної інформаційної бази. До машинної ІБ входять інформаційні файли (масиви), бази даних (БД), банки даних (БнД), бази знань, а також їх системи;
- системи класифікації і кодування економічної інформації, що включають інформаційну мову обліку, контролю та аудиту, яка використовується для спілкування аудитора з інформаційною базою даних у запитальному режимі.

Важливу роль при плануванні аудиторської перевірки відіграє рівень автоматизації облікових задач. Як видно з рисунку, аудит та аналіз на підприємстві може проводитися комплексно із врахуванням основних комплексів задач і, за необхідністю, вибірково по одній окремій задачі. При оцінці складності автоматизованої обробки бухгалтерських даних необхідно враховувати як ступінь інтеграції інформаційних систем, так і ступінь спільного використання різними системами однієї і тієї ж облікової бази даних.

В умовах функціонування автоматизованих інформаційних систем відбуваються деякі зміни основних принципів аудиту.

Виділяють *два підходи* до проведення автоматизованого аудиту [7].

Перший напрямок пов'язаний лише з одержанням інформації з середовища обчислювального комплексу, тобто ручне проведення порівняння первинних даних із вихідними даними і даними звітності.

Другий напрямок пов'язаний із проведенням аудиту безпосередньо із застосуванням обчислювальної техніки. При цьому методі проводяться не тільки розрахункові процедури, але і процедури контролю і виконання тих операцій, що людиною не сприймаються візуально.

Проведення аудиту в умовах автоматизованих систем обліку залежить від багатьох факторів, основні з них наступні: рівень автоматизації бухгалтерського обліку, контролю і аудиту, наявність методики проведення автоматизованого аудиту, ступень доступності до облікових даних, складність обробки інформації.

Перед початком аудиту слід визначити ступінь автоматизації облікових, контрольних та аудиторських задач і технологію їхнього вирішення. На основі отриманих зведень складається план аудиторської перевірки.

Насамперед аудитор повинен опрацювати операції, здійснювані на низових ланках управління, тобто на АРМБ I категорії.

Цей процес має п'ять етапів [7]:

1. Перевірка правильності застосування облікових номенклатур. Цей етап перевірки правильності застосування в первинних документах облікових номенклатур і аналізу даних на відповідність висунутим вимогам - особливо важливий. Тут аудитор перевіряє законність складання первинних записів, їхню достовірність, точність і всеосяжність. При різнобічності одночасній виписці і відображенні первинних документів на машинних носіях перевіряється правильність і відповідність первинного документа, який виписується автоматично. Також визначається маршрут заповнення первинних даних, порядок виправлення помилок і відновлення інформації.

2. Перевірка правильності вирахування облікових показників. Особлива увага приділяється перевірці процесу автоматизованої реєстрації первинної інформації. На етапі перевірки правильності вирахування необхідних облікових показників визначається порядок розрахунку того чи іншого показника. Приділяється увага способу захисту інформації від несанкціонованого доступу.

3. Перевірка повноти вхідної інформації. Здійснюється контроль за правильністю розрахунків. Аудитор перевіряє повноту вхідної інформації шляхом перегляду змісту інформаційної бази даних.

4. Перевірка порядку контролю інформації. Особлива увага приділяється методам контролю, застосовуваним на АРМБ I категорії: контролю на значимість, перевірці допустимості кореспонденції рахунків чи допустимості наявності даних нормативно-довідкової інформації, контролю підсумкових сум тощо. При цьому з'ясовується, яка саме діюча система задіяна для контролю, як здійснюється автоматизований контроль із видачою повідомлень про наявні відхилення на дисплей і друкувальний пристрій.

5. Перевірка порядку коригування нормативно-довідкової інформації (НДІ). Цей етап особливо важливий, тому що практика показує, що несвоєчасне і неточне коригування НДІ спричиняє грубі порушення господарсько-фінансової діяльності підприємства, зокрема, неправильне нарахування заробітної плати, утримань і перерахувань податків, заниження собівартості продукції тощо. Тому аудитор повинен перевірити порядок, правильність і законність коригування НДІ.

Далі аудитор перевіряє технологічний ланцюжок обробки даних для того, щоб з'ясувати, чи не втрачається інформація на якій-небудь ділянці обробки даних, чи відповідають дані вхідної інформації даним вихідної інформації.

На АРМ бухгалтера II категорії (бухгалтерії) аудитор перевіряє повноту надходження інформації з інших АРМ і порядок розрахунку інформації.

Перевірка здійснюється в чотири етапи [7]:

1. Перевірка підсумкових вихідних даних.

На цьому етапі необхідно проаналізувати достовірність розрахунків і зробити внутрішньомашинний контроль, зокрема, перевірити співвідношення підсумків по вихідним даним, відповідність бухгалтерським проводкам, відповідність даним, зафіксованих у нормативно-довідковій інформації. Інформація підсумкових даних вихідного документа обов'язково повинна включати ознаки, що пов'язують їх або з первинними даними, на підставі яких вони отримана або з інформацією іншого вихідного документа

2. Перевірка відповідності документації законодавчим актам.

Аудитор перевіряє інформаційний ланцюжок одержання вихідної інформації на відповідність розробленій технології, з'ясовує, чи відповідає дана технологія чинному законодавству України. Також здійснюється контроль за використанням вихідної інформації, за її юридичною повноцінністю та відповідністю машинних даних даним, призначеним для архівного збереження. Необхідно перевірити відповідності законодавчим актам України застосовуваних нормативно-довідкових даних, а саме: довідника рахунків бухгалтерського обліку, довідника норм амортизаційних відрахувань, довідника видів оплати та утримань, довідника допустимої кореспонденції рахунків, довідника бухгалтерських проводок. У процесі організації автоматизованого обліку важливе значення має довідник бухгалтерських проводок, в якому зазначені всі допустимі кореспонденції рахунків. Аудитор повинен проаналізувати законність складання кожної бухгалтерської проводки на предмет неправильної кореспонденції рахунків.

3. Перевірка законності коригування вихідної інформації.

На етапі аналізу вихідної інформації засовується, чи здійснювалося її коригування. У випадку виявлення фактів коригування, перевіряється, чи були зроблені виправлення й у первинних даних, а також чи був проведений перерахунок вихідної інформації, чи законно здійснено коригування.

4. Перевірка порядку збереження інформації для архівного збереження і перевірка її відповідності даним, відтвореним на паперовому носії.

Цей етап проведення аудиту на АРМ бухгалтера по ділянках обліку займає особливе місце, тому що схоронність і перезапис інформації для архівного збереження й організація її відповідності даним, відтвореним на паперовому носії, надзвичайно важливі. Аудитор перевіряє спосіб забезпечення схоронності, своєчасність перезапису інформації, зручність пошуку, організацію обліку і збереження первинних і вихідних облікових документів. При перевірці встановлюється відповідність порядку знищення первинних документів чинному законодавству України.

Після цього аудитор перевіряє проходження інформації з АРМ бухгалтера II категорії в АРМ бухгалтера III категорії (головний бухгалтер, зам. головного бухгалтера, керівники економічних служб підприємства). Це робиться шляхом відображення інформації за відповідний період і перевіряється наявність звітних даних по кожній ділянці обліку.

Контроль правильності розрахунків і висновку результатної інформації аудитор робить подвійно: на основі діючого машинного контролю і шляхом звіряння даних по кожному окремому вихідному документу. Особливо важливо з'ясувати, чи всі дані враховані при їхньому зведенні на рахунках бухгалтерського обліку. Для цього здійснюється перегляд по кожному окремому рахунку.

На АРМ бухгалтера III категорії аудитор додатково перевіряє достовірність даних, визначає резерви і здійснює фінансове прогнозування майбутньої діяльності підприємства.

Значне місце в аудиторській перевірці займає робота із залишками на рахунках, із наявними матеріальними цінностями на складах і в коморах,

наявною готовою продукцією тощо. Аудитор повинен мати доступ до цих даних, щоб проконтролювати порядок ведення аналітичного обліку тощо.

Внутрішній і зовнішній аудит здійснюється на базі існуючих інформаційних систем обліку, у головному меню яких виділяється спеціальна функція роботи - "Аудит".

На другому рівні меню можна налаштувати на внутрішній або зовнішній аудит.

Внутрішній аудит в умовах автоматизованої системи обліку, контролю та аудиту є незалежною діяльністю по перевірці й оцінці роботи підприємства, яка здійснюється в інтересах підприємства і з метою допомогти йому ефективно виконувати свої функції,

Внутрішній аудит передбачає перевірку дотримання законодавчих і нормативних актів щодо проведених господарських операцій та оцінки економічності й ефективності операцій, проведених на підприємстві. Він охоплює наступні основні напрямки [8]:

- контроль політики і методу управління підприємством., організаційної структури підприємства, реальності, повноти, розміщення, точності, класифікації облікових даних;

- перевірка рівня досягнення програмних цілей підприємства;

- перевірка правильності поставлення кореспонденції рахунків по господарських операціях шляхом зіставлення всіх операцій ч Довідником відповідності бухгалтерських проводок;

- перевірка відповідності даних інвентаризацій фактичним даним шляхом вибіркової імітації процесу інвентаризації і звіряння її результатів із фактичними даними;

- перевірка підсумкових даних шляхом їхнього взаємного ув'язування та одержання необхідної інформації про відхилення:

- виявлення відхилень від установлених нормативних даних шляхом звіряння фактичних витрат на виробництво з нормативно-довідковою інформацією; виявлення причин і винуватців відхилень на основі бази знань;

- аудиторське підтвердження достовірності інформації, що міститься в бухгалтерській звітності; оцінка діяльності підприємства;

- моделювання облікового процесу з метою одержання необхідної інформації для управління підприємством;

- імітація облікових даних для планування і прогнозування фінансово-господарської діяльності підприємства.

При зовнішньому аудиті виконуються такі роботи:

- 1) перевірка відповідності звітних даних прийнятому принципу відображення даних у звітності; для цього за визначений період часу проглядаються наявні звітні дані і дані, відображені в звітних документах, з метою ув'язування показників щодо форм звітності; при цьому використовується нормативно-довідкова інформація у вигляді таблиці ув'язувань і база знань, в якій зазначено причини неузгодженостей;

- 2) виконання функцій внутрішнього аудиту;

3) надання додаткових аудиторських послуг щодо оцінки і прогнозування фінансово-господарської діяльності підприємства.

У практиці аудиту існують три підходи до використання обчислювальної техніки:

1) перевірка даних за допомогою програмних засобів підприємства, що перевіряється, шляхом імітації облікових даних. Аудитор за допомогою програмних засобів, що функціонують на підприємстві, здійснює рівнобіжний прорахунок і створює імітаційну базу даних. Шляхом зіставлення даних перевіряється правильність проведених розрахунків і отриманих результатів.

2) перевірка даних за допомогою спеціальних аудиторських програм, підготовлених працівниками підприємства, що перевіряється. Використовуються спеціальні аудиторські програмні засоби, розроблені персоналом підприємства. На їхній основі аудитор здійснює імітаційну обробку даних зі структурою, аналогічною структурі реального програмного забезпечення. У програмне забезпечення включаються додаткові програмні модулі, що дозволяють контролювати необхідні параметри облікового процесу.

3) перевірка даних за допомогою спеціальних аудиторських програм, підготовлених аудиторською фірмою. Здійснюється перевірка облікових даних за допомогою спеціальних аудиторських програм, підготовлених аудиторською фірмою. Ця перевірка здійснюється шляхом рівнобіжного моделювання облікового процесу із застосуванням програмної перевірки всіх можливих параметрів облікового процесу. Отримані вихідні дані порівнюються з реальними даними, за результатами порівняння виявляються відхилення, що фіксуються в протоколі перевірки, де, крім самих відхилень, на основі бази знань фіксуються методологічні або законодавчі акти, що були при цьому порушені.

Отже, методика проведення аудиту в умовах автоматизованої обробки інформації, яка була розглянута, може бути вирішена лише в умовах комплексної розробки напрямків та реальних шляхів автоматизації аудиторської діяльності, процедур і підходів здійснення перевірки з допомогою комп'ютерної техніки.

Для України, як країни, що розвивається, особливо важливе впровадження автоматизованих інформаційних систем, що сприяють підвищенню ефективності функціонування всіх галузей діяльності та аудиту зокрема, дозволяють значно скоротити трудомісткість його проведення і створюють нові можливості в організації і методиці аудиту. Автоматизація аудиту означає, перш за все, використання інформаційних технологій на підготовчому етапі аудиту, етапі планування, перевірки та видачі аудиторського висновку. При цьому велике значення мають власне характеристики системи відпрацювання даних, тому що вони впливають на ступінь розробки інформаційної системи аудиту, тип контролю, вибір виду перевірок, на основі яких можна визначити характер, тривалість і обсяги аудиторських процедур.

Одним з основних методів наукового дослідження, який дозволяє дослідити процес організації та проведення автоматизованого аудиту на

підприємстві є інформаційне моделювання. На основі моделі в інформаційну систему закладається порядок проведення аудиту, параметри перевірки й управлінські рішення щодо передбачуваних помилок або порушень, визначаються напрями фінансової стратегії і шляхи підвищення ефективності господарювання.

Список використаних джерел

1. Волот О.І. Інформаційна модель автоматизованого аудиту ефективності діяльності підприємства / О.І.Волот, О.Ю Акименко // Зб.наук. праць Проблеми і перспективи економіки та управління: – Чернігів: ЧНТУ, 2016. – № 1(5). С.249-254.
2. Бутинець Ф.Ф. та ін. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: Підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 „Облік і аудит”; 2-ге вид., перероб. і доп. – Житомир: ПП „Рута”, 2002. – 540 с.
3. Волот О.І. Методика проведення аудиту в умовах автоматизованої обробки інформації / О.І.Волот // Зб. наук. пр.. Науково-дослідного економічного інституту «Формування ринкових відносин в Україні». – Київ: НДЕІ, 2010.- Вип.3. – С. 76-79.
4. Шквір В.Д. Вдосконалення методики проведення аудиту із застосуванням комп'ютерних технологій / В. Д. Шквір, І. В. Борщук // Сучасні проблеми економіки і менеджменту : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10–12 листопада 2011 року. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 513–514.
5. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 196 с
6. Івахненко С.В. Автоматизація аудиту в Україні та світі: підходи і програмне забезпечення // Аудитор України. – 2007. – №3. – С.19–24.
7. Голиков В.И., Фатеев Н.В. Организация информационных систем учета, контроля и аудита: Конспект лекций. – Николаев: УГМТУ, 2001. – 241 с.
8. Організація інформаційних систем в управлінні: Навчальний посібник / В.І.Голиков, О.Ю.Єганов, М.В.Фатеев, В.Д.Чайка. – Миколаїв: УДМТУ, 2004. – 184 с
9. Завгородній В.П. Автоматизація бухгалтерського обліку, контролю, аналізу та аудиту: Монографія / В. Завгородній. – К: АСК, 1998.-768 с.
10. Івахненко С.В. Комп'ютерний аудит: Контрольні методики і технології. – К.: Знання, 2005. – 286 с.
11. Івахненко С.В. Автоматизація аудиту в Україні та світі: підходи і програмне забезпечення // Аудитор України. – 2007. – №3. – С.19–24.

Д. Д. Гнатченко

асистент кафедри фінансового аналізу та аудиту
Київський національний торговельно-економічний університет

ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Як невід'ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку, що сприяє залученню іноземних інвестицій і новітніх технологій, створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та виходу на світові ринки, насамперед на ринок Європейського Союзу. Інтенсивність економічних процесів зумовлює необхідність регулярного

проведення аудиту підприємств, з метою забезпечення високого рівня довіри зарубіжних суб'єктів до українського бізнесу, а отже і зміцненню позицій України у світовій системі міжнародних відносин.

Однією з важливих складових ринкових перетворень у процесі становлення нової системи господарювання виступає формування конкурентного середовища, в межах якого набувають розвитку торговельні підприємства різних форм власності, організаційно-правових форм господарювання та створюються різні види об'єднань підприємств які мають складну структуру управління. Складність управління підприємствами такого типу обумовлена тим, що у рамках однієї організації об'єднується ряд дочірніх підрозділів, які мають сталу структуру управління, територіальне розташування і можуть здійснюють різні види економічної діяльності.

Запровадження та удосконалення внутрішнього аудиту підприємств України дозволяє мінімізувати підприємницький ризик і є одним з ефективних засобів внутрішнього контролю, планування, управління і прогнозування їх діяльності. Саме тому на сучасному етапі внутрішній аудит стає ключовим елементом, який дозволяє організувати ефективну систему управління підприємством. Слід зазначити, що впровадження у діяльність підприємств внутрішнього аудиту потрібно розглядати індивідуально для кожного суб'єкта господарської діяльності тому що усі підприємства мають відмінність в цілях, стратегії, пріоритетах, організаційній структурі, особливостях управління, системі делегування повноважень тощо.

Недостатнє теоретичне обґрунтування сутності, організації та методики здійснення внутрішнього аудиту, зокрема, відсутність чітко визначених суб'єктів, об'єктів, завдань, характеру взаємозв'язків з внутрішнім контролем, недосконалість нормативно-правової бази його регулювання, відсутність розроблених моделей функціонування внутрішнього аудиту, методик його проведення перешкоджає об'єктивній оцінці ефективності діяльності підприємств в цілому та окремих його структурних підрозділів. Вирішення окреслених проблемних питань розвитку внутрішнього аудиту відіграє важливу роль в успішному становленні економічних суб'єктів на мікро- та макрорівні, а тому потребує подальших досліджень.

Проблеми становлення, розвитку, організації та методології внутрішнього аудиту, а також їх інформаційного забезпечення розглядають у своїх наукових працях такі вітчизняні та закордонні вчені, як: А. Аренс [2], М.Т. Білуха [3], С.М. Бичкова, А.М. Богомолів [4], В.В. Бурцев, Ф.Ф. Бутинець, В.В. Демченко, Т.О. Каменської [9], М.Д. Корінько, К.О. Назарова [11], В.П. Пантелєєв [12], О.А. Петрик, О.Ю. Редько [15], Ф.Б. Ріполь-Сарагосі [16], Дж. Робертсон, В.С. Рудницький [18], М. Стрельніков [20], О.О. Терехов, А.В. Хомутенко та інші. Проте згаданими авторами пропонувалося вирішення загальних питань зовнішнього аудиту і лише деякі науковці розкривали питання внутрішнього аудиту. Відповідно, залишається необхідним комплексне дослідження теоретичних і практичних аспектів внутрішнього аудиту, його організації та методичних засад здійснення. Слід зазначити на те, що в економічній літературі з питань організації та методики внутрішнього аудиту розкриваються лише

особливості проведення перевірок стосовно правильності ведення бухгалтерського обліку, але не достатньо розкривається питання інформаційного забезпечення на підставі якого безпосередньо розробляється програма внутрішнього аудиту та здійснюється комплексна перевірка системи бухгалтерського обліку.

Дослідження нормативної бази України вказує на те, що питання, пов'язані з організацією внутрішнього аудиту не дають повного визначення ролі, місця та особливостей організації діяльності системи внутрішнього аудиту в підприємствах (корпораціях, торговельних мережах, акціонерних товариствах тощо). Саме тому наведені вище обставини вимагають вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду з метою подальшого регулювання зазначених питань в науковій літературі і законодавчих актах України.

Найбільш ґрунтовно питання, пов'язані з організацією діяльності служби внутрішнього аудиту розглянуті Б.Н. Соколовим [19]. В роботі цього автора проаналізовано і згруповано велику кількість думок вітчизняних і зарубіжних науковців та виділено основні напрями, завдання і підходи до організації діяльності служби внутрішнього аудиту. Слід відмітити те, що Б.Н. Соколов досить повно розкриває питання, пов'язані з нормативно-законодавчим забезпеченням внутрішнього аудиту і розробкою рекомендацій, спрямованих на організацію та регламентацію роботи служби внутрішнього аудиту.

Відповідно до досліджень [19] внутрішній аудит в системі управління підприємств залежно від цілей і завдань складається з наступних елементів:

1. Стратегічний внутрішній аудит - охоплює області стратегічного планування і інвестиційної діяльності підприємства;

2. Внутрішній аудит корпоративного управління - спрямований на оцінку відповідності процедур і методів внутрішнього управління підприємства (взаємозв'язаних організацій), його цілям, а також можливості їх удосконалення за допомогою розвитку системи управлінського обліку;

3. Операційний внутрішній аудит спрямований на вирішення питань, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємства (за наявності власного виробництва) - оперативним плануванням та вибором оптимальних систем управління;

4. Кадровий внутрішній аудит - спрямований на оцінку ефективності управління персоналом, формуванням вимог до професійної компетентності працівників та ін.;

5. Внутрішній аудит фінансової звітності - спрямований на регулювання і контроль системи бухгалтерського обліку.

Варто зазначити, що розглянуті елементи можуть доповнюватися і змінюватися залежно від цілей і завдань, які покладено на службу внутрішнього аудиту підприємства.

Основною метою роботи служби внутрішнього аудиту підприємства є надання головному органу управління об'єктивної і своєчасної інформації про хід реалізації та фактичне виконання поставлених перед різними структурними підрозділами підприємства поточних і стратегічних управлінських рішень. Для

досягнення цієї мети служба внутрішнього аудиту повинна виконувати наступні функції:

- брати участь в розробці і контролі за виконанням бізнес-планів і регламентів, спрямованих на довгострокове і перспективне розв'язання цільових завдань підприємства;
- здійснювати розробку системи показників і методичних рекомендацій, які дозволять своєчасно проводити діагностику потенційного банкрутства (кризового стану) та формувати антикризову стратегію та програми розвитку підприємства на короткострокові та довгострокові періоди;
- здійснювати комплексні заходи, спрямовані на підвищення ефективності та надійності систем обліку, контролю та управління;
- розробляти та впроваджувати комплексні антикризові заходи в систему управління підприємства.

Слід звернути увагу на те, що організація діяльності служби внутрішнього аудиту повинна бути спрямована на виконання наступних основних контрольно-аналітичних функцій, а саме: оцінка діяльності структурних підрозділів підприємства; оцінка діяльності систем обліку і контролю; оцінка якості інформації і інформаційно-аналітичних зв'язків; незалежна внутрішня перевірка корпоративної звітності (фінансової, статистичної, податкової) та ін.

В економічній літературі науковці розглядають різні передумови ефективної організації процесу внутрішнього аудиту, які необхідно враховувати при організації внутрішнього аудиту. Науковець В.С. Рудницький в своїй монографії [17] розглядає наступні передумови організації внутрішнього аудиту:

- впровадження нових форм контролю, які відповідають нинішнім ринковим відносинам (зважаючи на розвиток української економіки, а саме розширення підприємств, які здійснюють успішну діяльність, існує потреба впровадження нових форм контролю, яким є внутрішній аудит, а отже їх організації);

- потреба управлінського персоналу в інформації про стан діяльності підприємства (беручи до прикладу велике промислове підприємство зі значною кількістю господарських операцій та складною організаційною структурою, одній особі, яка управляє діяльністю підприємства складно здійснювати контроль та аналіз діяльності всіх підрозділів підприємства. Окрім того, дуже часто буває так, що кваліфікації управлінця недостатньо, щоб здійснити дані дії, тож з'являється об'єктивна необхідність в створенні служби внутрішнього аудиту);

- оперативний взаємозв'язок між підрозділами підприємства та управлінським персоналом (забезпечити даний процес можна лише за умови впровадження служби внутрішнього аудиту на підприємстві, оскільки до складу даного підрозділу повинні входити працівники такої кваліфікації та спеціалізації, достатньої для надання об'єктивного висновку щодо діяльності окремого підрозділу).

Аналізуючи дані передумови ефективної організації процесу внутрішнього аудиту, можна сказати, що внутрішній має бути організований таким чином,

щоб результат діяльності служби внутрішнього аудиту об'єктивно відображав об'єкт, який перевіряється, а також був доступний для розуміння всім користувачам такої інформації.

Питання вимог щодо організації процесу внутрішнього аудиту знайшли своє відображення у праці А.В. Бодюка [5, с. 309-313], який розглядає вимоги до організації зовнішнього аудиту. Аналізуючи вимоги до організації зовнішнього аудиту можна визначити наступні вимоги до організації внутрішнього аудиту:

1) забезпечення перевірки у мінімальних обсягах інформаційними матеріалами, що об'єктивно відображають стан справ. Даний аспект організації процесу внутрішнього аудиту, на наш погляд, покликаний для забезпечення зручної роботи як системи внутрішнього аудиту, так і працівників підрозділу, який перевіряється.

2) організація перевірок у відповідності до принципів організації внутрішнього аудиту. При організації процесу внутрішнього аудиту на підприємстві слід дотримуватись принципів, які забезпечать правильність та послідовність проведеної перевірки.

3) здійснення внутрішньо-аудиторських перевірок відповідно до річного плану аудиторських перевірок та завдань керівника із забезпеченням законності дій внутрішніх аудиторів. Оскільки основним користувачем результатів діяльності системи внутрішнього аудиту управлінський персонал, то цілком логічно, що робота системи внутрішнього аудиту покликана виконувати завдання управлінського персоналу з дотриманням нормативно-правових актів України та внутрішніх розпорядчих документів – забезпечення працівників системи внутрішнього аудиту чинними нормативними документами для забезпечення роботи системи внутрішнього аудиту. Адже, для ефективного здійснення внутрішньо-аудиторських перевірок управлінському персоналу підприємства необхідно забезпечити систему внутрішнього аудиту необхідними нормативно-правовими актами та довідковою літературою з предмету дослідження.

4) забезпечення надання достовірної інформації, необхідної для здійснення перевірки. На нашу думку, в межах підприємства необхідно видати розпорядчий документ, який визначатиме відповідальність керівника структурного підрозділу, який підлягає перевірці, про надання недостовірної інформації щодо об'єкту перевірки.

5) забезпечення збереженості комерційної таємниці підприємства шляхом накладення на внутрішнього аудитора відповідальності за розголошення комерційної таємниці підприємства[5].

Служба внутрішнього аудиту підприємства функціонує на основі внутрішніх документів і розпоряджень, посадових інструкцій і контрактів, укладених між аудитором і власниками підприємства.

Відділ внутрішнього аудиту підприємств має бути забезпечений такими регламентами:

- положенням про відділ (службу) внутрішнього аудиту;
- посадовою інструкцією внутрішнього аудитора;

- календарним планом роботи відділу і його спеціалістів;
- стандартами внутрішнього аудиту;
- методичними вказівками щодо планування внутрішнього аудиту;
- методичними вказівками про оформлення робочих документів внутрішнього аудитора;
- термінологічним словником внутрішнього аудитора.

Аналізуючи роботи науковців [7, 17] нами систематизоване організаційне забезпечення внутрішнього аудиту підприємств, яке включає в себе:

- нормативно-довідкову інформацію, що представлена періодичними виданнями («Урядовий кур'єр», «Все про бухгалтерський облік», «Баланс», «Бізнес» тощо);
- інформаційно-довідкові пошукові системи («Нормативні акти України», «Консультант»);
- нормативно-правове забезпечення (закони України, інструкції, положення, доповнення, роз'яснення, офіційні коментарі, що регулюють торговельну діяльність підприємства, а також аудиторську діяльність (Закони України «Про аудиторську діяльність»);
- методичне забезпечення (Стандарти професійної практики внутрішнього аудиту, розроблені міжнародним Інститутом внутрішніх аудиторів; Міжнародні стандарти внутрішнього аудиту; Стандарти внутрішнього аудиту підприємства, розроблені підприємством самостійно);
- інформаційне забезпечення (уся інформація, яка формується і використовується на різних стадіях внутрішнього);
- кадрове забезпечення (наявність власних висококваліфікованих аудиторів);
- технічне забезпечення (комплекс технічних засобів, оргтехніки, комп'ютерної техніки, тощо);
- програмне забезпечення (аудиторські програми, текстовий редактор типу Word, електронні таблиці типу Excel, тощо).

Необхідно зазначити, що у складі методичного забезпечення внутрішнього аудиту повинні бути представлені:

- аудиторські стандарти за різними перевітками внутрішнього аудиту;
- стандарти внутрішнього аудиту, які забезпечують дотримання вимог законодавства;
- стандарти внутрішнього аудиту з відповідності фактичної діяльності підприємства положенням засновницьких документів;
- критерії визначення повноти інформаційного забезпечення за кожним видом внутрішнього аудиту;
- методичні рекомендації з реалізації результатів аудиторської перевірки внутрішнього аудиту і підготовки рішень і пропозицій керівництву підприємства;
- звіти внутрішніх аудиторів про проведені перевірки, консультації і видані рекомендації.

Удосконалення організаційного забезпечення слугуватиме досягненню та збереженню впорядкованості всіх структурних елементів системи

внутрішнього аудиту. В процесі організації внутрішнього аудиту необхідно пам'ятати, що він повинен бути організований на такому рівні, щоб результат діяльності служби внутрішнього аудиту об'єктивно відображав об'єкт, який перевіряється, а також був доступний для розуміння всім користувачам такої інформації.

Ефективність та якість роботи служби внутрішнього аудиту визначається, перш за все, його належним інформаційним забезпеченням про усі операції підприємства загалом, та в розрізі відокремлених структурних підрозділів. Вирішальне значення в сучасних умовах управління має належна та раціональна систематизація та класифікація інформації для збору достатніх аудиторських доказів за результатами внутрішнього аудиту.

Обов'язковою умовою ефективного управління підприємствами є своєчасне забезпечення керуючої системи необхідною інформацією, включаючи інформацію внутрішнього аудиту. Створений у добровільному порядку й використовує у своїй діяльності різні аспекти інформаційного поля підприємства, охоплюючи конструкторські, технологічні, економічні (планові, облікові та звітні) види інформації, внутрішній аудит представляє результати своєї роботи вищій ланці управління.

Найбільш повна інформація, яка використовується внутрішніми аудиторами, формується в реєстрах фінансового, управлінського та податкового обліку, заснованих на даних первинних облікових документів. Це положення викликано тим, що у фінансових, управлінських і податкових реєстрах придатна для внутрішнього аудиту первинна інформація групується за різними підставами, зумовленими завданнями цих видів обліку.

Найбільш ґрунтовний аналіз інформаційного забезпечення процесу аудиту здійснено українськими вченими М.Т. Білухою [3] та В.С. Рудницьким [18]. Проте, дослідження інформаційне забезпечення викладені в їхніх працях, мають дещо суперечливий характер та потребують певного уточнення.

Досить цікавий підхід щодо визначення інформації, необхідної для проведення аудиту, виклав в своїй праці Ф.Ф. Бутинець [6]. Він не визначає види інформації в аудиті та не наводить її загальної класифікації, а пропонує детальні переліки її джерел в розрізі розкриття методики аудиту, окремих його об'єктів та пропонує перелік джерел інформації про клієнта, для аудиту фінансової звітності, операцій з необоротними активами, запасами, коштами, власним капіталом, зобов'язаннями тощо.

Варто зазначити, що проблемним питанням залишається визначення чинників, які впливають на формування інформаційного забезпечення аудиту. Для вирішення цього питання слід врахувати два можливих підходи:

- 1) загальний розгляд інформаційної бази аудиту з теоретичної точки зору (тобто всі його можливі варіанти, джерела);
- 2) інформаційне забезпечення конкретної аудиторської перевірки з практичної точки зору (тобто, являє собою конкретне практичне його втілення і є поняттям більш вузьким).

Український вчений М.Т. Білуха дає таке визначення поняття інформація - це відомості про події, процеси, які відбуваються у господарській діяльності

людей, природі, суспільстві [3, с. 210]. На нашу думку, це найбільш узагальнене визначення сутності інформації.

У свою чергу, науковець В.С. Рудницький зазначає, що під інформаційним забезпеченням аудиту розуміють певним чином упорядковану сукупність інформації, яку формують і використовують на різних стадіях процесу аудиту [18, с. 118]. Доречним буде певне уточнення і доповнення даного твердження, але в цілому ми погоджуємося з думкою автора. Враховуючи те, що на підприємствах формується величезна кількість різнопланової інформації про його фінансову та господарську діяльність, оточуюче економічне середовище створює додатковий інформаційний потік, аудитор змушений з усієї сукупності інформації обирати лише ту, яка буде найбільш корисною і доказовою при перевірці фінансової звітності і тим самим стане можливим досягнення поставленої мети аудиторської перевірки. Варто зазначити, що не вся інформація формується самим аудитором, більшу її частину він отримує від підприємства та із зовнішніх джерел. При формуванні інформаційної бази слід застосовувати системний та комплексний підхід, що за забезпечує вивчення і перевірку різних видів даних: фінансових і не фінансових, планових та фактичних, бухгалтерських і статистичних.

Виходячи з проведеного нами аналізу наукових точок зору стосовно визначень понять інформації та інформаційного забезпечення в контексті внутрішнього аудиту, пропонуємо таке уточнене визначення інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту - це систематизована сукупність інформації про фінансову та господарську діяльність підприємства, яка може бути використана в процесі внутрішнього аудиту для досягнення поставленої мети та вирішення поставлених завдань.

Щодо вибору інформаційної бази для проведення внутрішнього аудиту, то вона має формуватися під впливом певних чинників, таких як:

- оцінена величина аудиторського ризику;
- надійність систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю підприємства;
- встановлений аудитором рівень суттєвості;
- досвід та кваліфікація внутрішніх аудиторів;
- можливі джерела отримання інформації та визначені пріоритети довіри до них;
- заплановані аудиторські процедури.

У своїй роботі А.О. Петрик визначає критерії формування аудиторської документації [14], які, на нашу думку, є актуальними і для внутрішнього аудиту:

– робочі документи аудитора повинні містити повну і детальну інформацію для управління процесом внутрішнього аудиту і підтвердження його результатів;

– під час складання робочих документів внутрішній аудитор повинен враховувати не тільки дані, що стосуються процесу перевірки, а також і будь-яку іншу інформацію, що стосується внутрішнього аудиту;

- документи повинні відображати найбільш суттєві моменти перевірки, охоплювати важливі напрямки і завдання внутрішнього аудиту підприємства;
- документи повинні містити необхідну і корисну інформацію для наступних аудиторських перевірок;
- документи повинні бути складені чітко і зрозуміло;
- у документах повинні вказуватись джерела інформації, дані про походження доданих документів, а також виконані аудиторські процедури.

Основою формування будь-якої інформаційної бази даних слугує концепція її структури та взаємозв'язків між окремими елементами, проте у проведених дослідженнях науковцями майже не розкривається це питання. Нами запропонована така структура інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту, зображена на рисунку 1.

Рис. 1. Структура інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту.

Інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту ми розглядаємо, як всю можливу сукупність даних, яка використовується аудитором в процесі перевірки. Наступними і найважливішими елементом виступають джерела та носії даних (конкретні документи та їх походження) та аудиторські номенклатури, які складають інформаційне забезпечення. І останній елемент аудиторські докази, як конкретні дані, що містяться у певних документах і відповідають розробленим номенклатурам.

У багатьох літературних джерелах поняття інформаційного забезпечення пов'язують з автоматизацією облікового та контрольного процесів та визначають його, як сукупність вхідних даних, система бази даних, обробка їх і одержання вихідної інформації [14, с. 178]. За такого підходу більше уваги приділяється створенню та використанню інформаційних систем управління, обліку та контролю за допомогою інформаційних систем. Однак, інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту має існує не залежно від того здійснюється процес контролю вручну чи за допомогою комп'ютерної техніки.

Розглянувши дослідження інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту та теперішніх потреб практики, можна зазначити, що основним напрямком подальших досліджень, має стати автоматизація інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту, переваги якої полягають в забезпеченні комплексного використання всіх інформаційних джерел для вирішення традиційних і нерегламентованих аналітичних задач. Для цього система підтримки прийняття рішень має базуватися на концепції єдиного

інформаційного простору. Ключовим напрямом у створенні інформаційної системи, що відображає зазначену концепцію, є впровадження електронного документообігу та можливості роботи з електронними зразками паперових документів, а також створення інформаційного сховища.

Варто зазначити, що питання про доцільність та форми впровадження внутрішнього аудиту вирішує власник підприємства, виходячи зі специфіки та завдань, які покладені на службу внутрішнього аудиту. Але організація такої служби ще не гарантує ефективного виконання нею визначених функціональних обов'язків. У даному випадку важливою передумовою є створення цілісної системи внутрішнього аудиту з врахуванням усіх її найважливіших складових: методологічної, організаційної, інформаційної та технічної. Складові системи внутрішнього аудиту представлені на рисунку 2.

Рис. 2. Складові системи внутрішнього аудиту

Методологічна складова передбачає визначення цілей, принципів, функцій внутрішнього аудиту, а також методичних прийомів, способів і стандартів його здійснення.

Основною метою впровадження внутрішнього аудиту є незалежна достовірна оцінка фінансово-господарської діяльності підприємства з метою виявлення її недоліків та можливих резервів покращення. Для досягнення поставленої мети, внутрішні аудиторі мають дотримуватись певних принципів, визначених Кодексом етики Інституту внутрішніх аудиторів, а саме:

1) Чесність – є основою, на якій ґрунтується довіра до судження аудитора. Завдання мають виконуватись аудитором чесно, сумлінно, відповідально та в рамках закону.

2) Об'єктивність – зважена оцінка всіх релевантних обставин та незалежність у своїх судженнях від впливу власних інтересів чи інтересів інших осіб.

3) Конфіденційність – визнання права власності на інформацію, яку внутрішні аудитори отримують в ході виконання завдань та її цінність, та не розкриття її без відповідних на те повноважень.

4) Професійна компетентність – виконання лише тих завдань, для яких внутрішні аудитори мають необхідні знання, навички та досвід, покращення ефективності та якості власних послуг [1].

Внутрішній аудит виконує 6 основних функцій:

1) Контрольну - визначення адекватності політики підприємства встановленим параметрам та оцінці ефективності обліку.

2) Координаційну - планування роботи внутрішнього аудитора з погляду на потреби акціонерів, інвесторів, правління підприємства та раціонального використання можливостей підрозділу.

3) Аналітичну - експертна оцінка й аналіз ефективності важливих аспектів господарської діяльності.

4) Інформаційну - інформування керівництва підприємства про результати перевірок, виявлені факти порушень вимог законодавства, або внутрішніх правил.

5) Консультативну - надання поточних консультацій працівникам підприємства та його підрозділів.

6) Захисну – передбачає вжиття заходів, спрямованих на збереження активів підприємства від потенційних крадіжок, фактів шахрайства, неефективним управлінням бізнесом [8, с. 105].

Методичні прийоми внутрішнього аудиту досить різноманітні, а їх використання залежить від досвіду, професійного рівня внутрішнього аудитора та власне від об'єкта аудиту [13, с. 19]. Методи внутрішнього аудиту можна поділити на дві групи загальнонаукові та спеціальні. До загальнонаукових методів можна віднести – аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, спостереження. Спеціальні методи можна поділити на методи проведення перевірки – фактичний контроль, документальний контроль, аналітичні тести, розрахунково-аналітичні прийоми, експертна оцінка тощо та методи її організації – суцільний, вибірковий, аналітичний, комплексний.

Стандарти внутрішнього аудиту – це певні критерії процедур внутрішнього аудиту, призначені для забезпечення розуміння ролі і обов'язків внутрішніх аудиторів на всіх рівнях управління підприємства та регламентації виконання ними своїх повноважень. Стандарти внутрішнього аудиту мають 3 рівні:

1 рівень – міжнародні (Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту);

2 рівень – національні (Національні стандарти внутрішнього аудиту);

3 рівень – внутрішні (Внутрішні правила організації і діяльності служб внутрішнього аудиту на підприємств).

Організаційна складова системи внутрішнього аудиту передбачає визначення його організаційної структури, організаційних процедур та процесів [21]. Залежно від специфіки діяльності підприємства здійснення внутрішнього аудиту може покладатись на одну конкретну особу або на спеціально створену службу чи відділ. Окрім того, сьогодні досить поширеними є укладання угоди на здійснення послуг з внутрішнього аудиту із незалежними компаніями (outsourcing) та організація внутрішнього аудиту на основні стратегічного партнерства, що передбачає відбір найманих працівників «зі сторони» для співпраці з внутрішніми аудиторами підприємства з метою виконання завдань, які служба внутрішнього аудиту не в змозі виконати, наприклад, через відсутність спеціалістів вузького профілю.

Важливе значення в організаційній складовій має належна організація роботи внутрішніх аудиторів, створення умов та можливостей для підвищення їх професійного рівня, що в свою чергу, сприятиме покращенню якості та ефективності внутрішнього аудиту підприємства.

Науковець А.В. Шульга вважає, що оцінка якості роботи служби внутрішнього аудиту має будуватись за такими напрямками: положення про службу внутрішнього аудиту, персонал служби, проекти внутрішнього аудиту, методологія та технології, витрати на внутрішній аудит, вигоди від роботи внутрішніх аудиторів [21]. Проте, на нашу думку, більшості з цих критерії, а саме положення про службу внутрішнього аудиту, персонал служби, проекти внутрішнього аудиту, методологія та технології не мають відношення до оцінки та ефективності роботи служби внутрішнього аудиту.

Наступною складовою системи внутрішнього аудиту є технічна, яка тісно взаємопов'язана з організаційною та включає в себе технічне забезпечення, програмне забезпечення і кадрове забезпечення. Використання комп'ютерних технологій значно полегшує роботу внутрішнього аудитора, оскільки дозволяє збільшити обсяг вибірки та проаналізувати детальніше більшу частину інформації, а також краще підготувати робочі документи та звітну інформацію.

У сучасних умовах для підвищення якості роботи внутрішніх аудиторів є можливість використання спеціальних програмних засобів для проведення аудиту безпосередньо за допомогою комп'ютерної системи з використанням різних методів та тестів.

На сьогодні аудиторські фірми розробили і використовують спеціальні інформаційні системи, орієнтовані на внутрішню регламентацію аудиторської діяльності із застосуванням внутрішньофірмових стандартів, що можуть бути використані службою внутрішнього аудиту підприємства, для забезпечення оперативної обробки даних між територіальними підрозділами. Застосування новітніх комп'ютерних програм суттєво знизить затрати часу та збільшить кількість обробленої інформації в процесі проведення внутрішнього аудиту підприємства.

Для ефективної роботи служби внутрішнього аудиту підприємства надзвичайно важливим є формування кадрового і інтелектуального потенціалу -

це повинні бути висококваліфіковані фахівці, що володіють знаннями в галузі бухгалтерського та фінансового обліку, економічного та фінансового аналізу, оподаткування, юриспруденції, а також висококваліфіковані фахівці з інформаційних систем за напрямками діяльності підприємства.

Організаційна (кадрова) структура служби внутрішнього аудиту підприємства представлена на рис. 3.

Рис. 3. Схеми організаційної структури служби внутрішнього аудиту підприємства

Представлений склад служби внутрішнього аудиту дозволить перевіряти широке коло питань, що у свою чергу матиме істотний вплив на ефективність роботи системи внутрішнього аудиту в цілому.

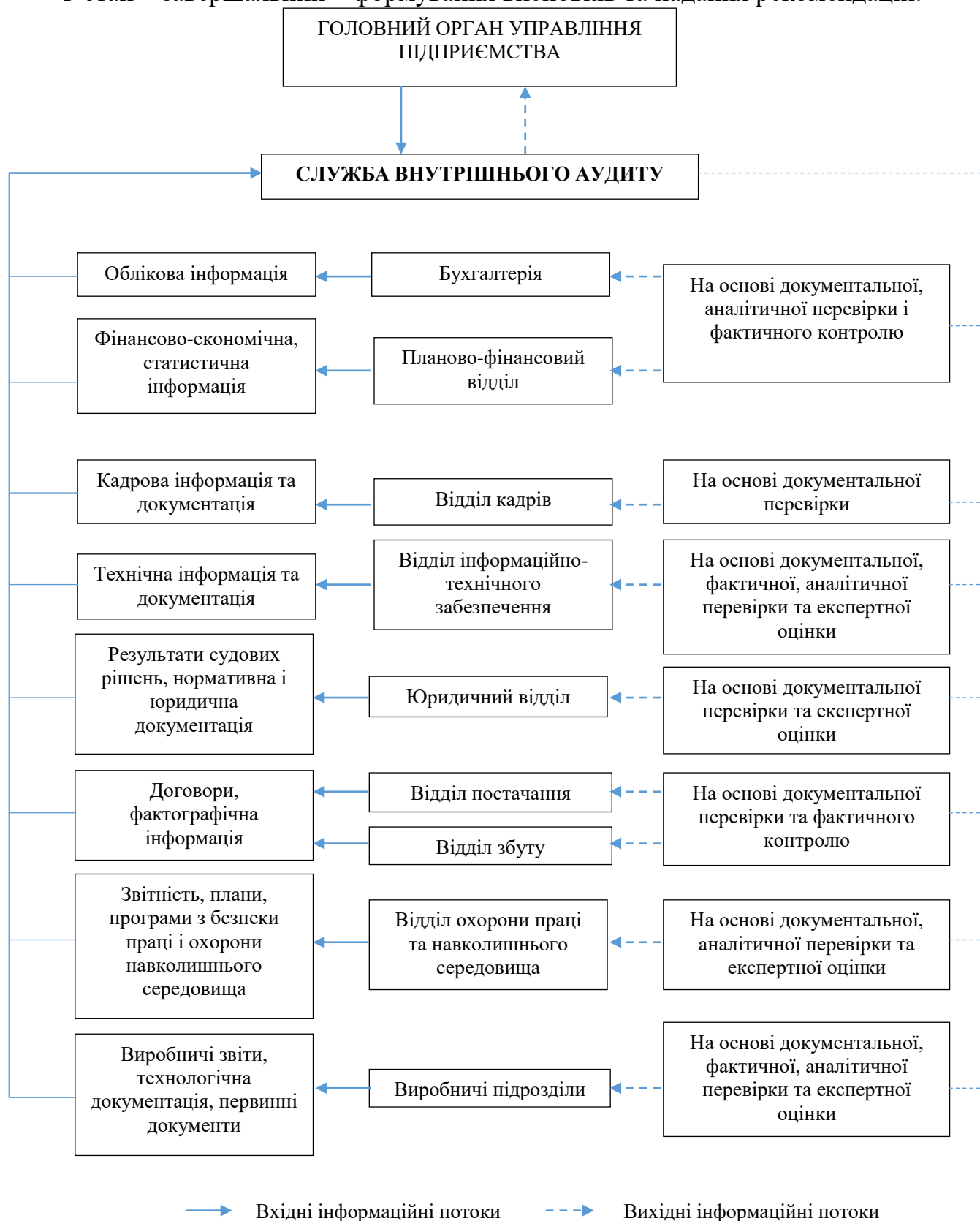
Оскільки коло завдань і обов'язків служби внутрішнього аудиту не є незмінним і відповідає сучасним вимогам, склад структурних ланок та їх кількісні характеристики, взаємозв'язки, коло обов'язків можуть варіюватися залежно від цільових вимог, що виникають у процесі управління підприємством. Залежно від обсягів виконуваних робіт (тобто від розмірів підприємства та його ділової активності) структура бути простою – один працівник, або складною – група, служба або бригада.

Служба внутрішнього аудиту підприємства є незалежною, вона підпорядковується лише вищому рівню управління (власнику, раді директорів, зборам засновників / учасників / акціонерів) та ґрунтується на вивченні та аналізі системи інформаційних потоків, тому інформаційна складова системи внутрішнього аудиту підприємства є найважливішою для цієї системи. На рис. 4 представлено модель основних інформаційних потоків, які обробляються та формуються службою внутрішнього аудиту для забезпечення для прийняття ефективних управлінських рішень та підвищення прибуткової діяльності підприємства. Цей процес має складатися з 3 етапів:

1 етап – підготовчий – отримання розпорядження керівництва на проведення внутрішнього аудиту та розробка його програми;

2 етап – основний – збір та опрацювання інформації;

3 етап – завершальний – формування висновків та надання рекомендацій.

Рис. 4. Система інформаційних потоків внутрішнього аудиту підприємства

Служба внутрішнього аудиту як форма внутрішнього контролю підприємства не лише використовує інформацію, але і сама є об'єктивним

джерелом інформації для вищого рівня управління (власника, ради директорів, зборам засновників / учасників / акціонерів) та його структурних підрозділів.

Інформаційні потоки разом із джерелами їх формування та способами подання утворюють складову інформаційного забезпечення системи внутрішнього аудиту. Під інформаційним забезпеченням внутрішнього аудиту слід розуміти систематизовану сукупність достатньої та релевантної інформації, яка може бути використана в процесі аудиту для досягнення поставленої мети та вирішення поставлених завдань. Основою інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту є економічна інформація, що характеризує фінансово-господарську діяльність підприємства. Також, важливе місце у формуванні інформаційної бази аудиту займає законодавча, планово-нормативна та довідкова інформація, що може бути використана службою внутрішнього аудиту підприємства.

Економічну інформацію служба внутрішнього аудиту отримує з даних бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю, бухгалтерської і статистичної звітності, а також інформація із зовнішніх джерел: банків, страхових компаній, партнерів, аудиторських і юридичних фірм, тощо. В таблиці 1 нами описано основні взаємозв'язки служби внутрішнього аудиту з іншими службами та підрозділами підприємства.

Таблиця 1

Взаємозв'язок служби внутрішнього аудиту з іншими службами та підрозділами підприємства

Підрозділи підприємства	Форма взаємозв'язку зі службою внутрішнього аудиту
Власник (головний орган управління)	Служба внутрішнього аудиту отримує від власника (головного органу управління) для виконання розпорядження, накази, плани, тощо. Надає інформацію про хід реалізації його управлінських рішень з метою удосконалення як стратегії розвитку підприємства, так і оперативного управління її структурними елементами.
Відділ постачання	Служба внутрішнього аудиту здійснює контроль стану матеріально-технічного забезпечення, укладання угод на придбання запасів та основних засобів, контроль за існуючими цінами, за виконанням договірної дисципліни, за обґрунтованістю та списанням запасів, перевіряє звіти про списання запасів на виробництво, правильності відображення постачання та списання цінностей в обліку, проводить інвентаризацію або перевіряє правильність її проведення.
Відділ збуту	Служба внутрішнього аудиту контролює укладання та виконання договорів продажу, обґрунтованість застосування цін реалізації, правильність оцінки доходу від реалізації, правильність відображення доходу в обліку.
Виробничі підрозділи (внутрішнє виробництво підприємства)	Служба внутрішнього аудиту проводить контроль виробничих звітів, накладних на відпуск сировини у виробництво, відповідності фактичного виходу продукції нормам та нормативам, обґрунтованості застосування норм природного убутку та інших норм та нормативів, обґрунтованості віднесення витрат на виробництво продукції, проводить оцінку виробничої діяльності, контролює дотримання технологічної дисципліни, своєчасності та

Підрозділи підприємства	Форма взаємозв'язку зі службою внутрішнього аудиту
	правильності відображення операцій з виробництва у первинних документах та звітності, інформує про зміни норм, нормативів.
Матеріальний склад	Служба внутрішнього аудиту контролює рух запасів, обґрунтованість та своєчасність їх оприбуткування та списання, наявність та правильність ведення карток складського обліку, матеріальних звітів, товарно-транспортних накладних, рахунків-фактур, вимог, наявність договорів про матеріальну відповідальність, правильність зберігання, справність вагового та вимірювального обладнання, консультує з питань правильного складання та оформлення первинних документів, перевіряє правильність відображення операцій на складі в обліку та звітності, інформує про зміни в обліку та звітності.
Планово-фінансовий відділ	Служба внутрішнього аудиту перевіряє правильність складання планів (бюджетів), дотримання визначеної бюджетної політики, наявність та застосування норм, нормативів і цін, звітів про виконання планових завдань з виробничої, фінансової та комерційної діяльності, штатного розпису, колективного договору, інформує про допущені відхилення в частині оформлення первинної документації, виконання графіку подання звітності структурними підрозділами підприємства.
Юридичний відділ	Служба внутрішнього аудиту отримує результати судових засідань по цивільним, господарським та кримінальним справам, проекти наказів, розпоряджень, інструкцій, договорів. Надає матеріали за фактами крадіжок, нестач, стягнень дебіторської заборгованості, встановлення винних осіб, стягнень боргів з винних осіб підприємства, довідки та акти для юридичної оцінки негативних фактів.

Інформація, що надходить до служби внутрішнього аудиту підприємства з різноманітних джерел у різному вигляді та потребує відповідної систематизації та класифікації, оскільки без цього важко зібрати належні докази, прослідкувати за рухом інформації, вірно оцінити господарські процеси [10, с. 175]. В той же час, високий рівень впевненості внутрішнього аудитора має забезпечуватись певними характеристиками отриманої інформації, а саме: достовірності, об'єктивності, своєчасності, актуальності, повноти, цінності та економічності.

На основі проведеного дослідження можна виділити такі складові інформаційного забезпечення внутрішнього аудиту за ознакою змісту та джерел інформації:

1. Довідкова – статистичні бюлетені, довідники, преса, періодика.
2. Внутрішня регламентна – посадові інструкції, установчі документи, накази і розпорядження керівника, протоколи, службові листи, резолюції.
3. Нормативно-правова – закони, постанови, рішення, стандарти.
4. Планово-нормативна – бюджети, плани.
5. Фактографічна (облікова) – первинні документи, облікові реєстри, фінансова, податкова і статистична звітність.
6. Договірні – договори з контрагентами.

7. Виробничо-технологічна – документація, паспорти, виробничі звіти.

8. Кадрова – особова документація, трудові угоди, контракти.

9. Системи внутрішнього контролю (контрольні відомості, акти перевірок контролюючих органів, звіти, висновки, рекомендації та пропозиції тощо).

Формування та здійснення внутрішнього аудиту на підприємстві визначається багатьма чинниками, а саме розмірами та масштабами діяльності підприємства, складністю організаційної структури, та власне потребами самого керівництва. Але у будь-якому випадку ефективність його організації та функціонування буде залежати від того, наскільки повно та якісно сформовані окремі складові його системи: методологічної, інформаційної, технічної та організаційної. Водночас, інтегральна взаємодія служби внутрішнього аудиту з іншими підрозділами і системами підприємства дозволить їй ефективно виконувати функції контролю в інтересах власника. Організаційна структура, роль і функції внутрішнього аудиту визначаються самим підприємством, а саме її власником. Структура і ієрархічний ранг служби внутрішнього аудиту багато в чому залежать від позиції керівництва підприємства стосовно внутрішнього аудиту, тобто від того, наскільки правильно розуміють як власник, так і менеджери, роль внутрішнього аудиту в управлінні підприємства.

Потреба у внутрішньому аудиті як в одній із форм внутрішнього контролю зумовлена багатьма обставинами, зокрема, бажанням власника забезпечити себе достовірною інформацією про хід реалізації стратегії розвитку господарської діяльності підприємства. Злагоджена система внутрішнього аудиту має велике значення для підприємств корпоративного типу з багаторівневою системою управління, великою кількістю територіально віддалених філій, відділів, дочірніх і залежних підприємств, оскільки саме в таких структурах власнику досить складно оперативно отримати достовірну інформацію і оцінити дії керівників структурних підрозділів, служб, відділів.

Ефективність та якість роботи служби внутрішнього аудиту визначається, перш за все, його належним інформаційним забезпеченням про усі операції підприємства загалом, та в розрізі відокремлених структурних підрозділів. Вирішальне значення в сучасних умовах для управління має належна та раціональна систематизація та класифікація інформації для збору достатніх аудиторських доказів за результатами внутрішнього аудиту.

Пріоритетними напрямками в розвитку організації та методики внутрішнього аудиту в Україні мають стати удосконалення системи внутрішнього аудиту в контексті законодавчого регулювання, подальша розробка і впровадження нормативних документів внутрішнього аудиту, поліпшення методики та організації внутрішнього аудиту та визначення на методичному рівні принципів внутрішнього аудиту.

Список використаних джерел

1. Code of Ethics [Electronic resource]. – Режим доступу: <https://na.theiia.org/standards-guidance/mandatory-guidance/Pages/Code-of-Ethics.aspx>

2. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит [Текст] / Пер. с англ., Гл. редактор серии Проф. Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 1995. - 560 с.
3. Білуха М.Т. Курс аудиту. [Текст] – К.: Вища школа – «Знання», 1998. – 573 с.
4. Богомолів А.М., Голошапов Н.А. Внутрішній аудит. [Текст] / Організація і методика проведення. – М.: Экзамен, 2000.
5. Бодюк А.В. Методологічні та нормативно-правові аспекти аудиту підприємницької діяльності: монографія. [Текст] / А.В. Бодюк. – К.: Кондор, 2005. – 356 с.
6. Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. [Текст] / 2-ге вид., перероб. та доп.– Ж.: ПП «Рута», 2002.– 672 с.
7. Гончарук Я.А. Аудит.[Текст] / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. // 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. - 443 с.
8. Гуцаленко Л.В. Сутність та функції внутрішнього аудиту на підприємствах України. [Текст] / Л.В. Гуцаленко, А.О. Ярова // Інноваційна економіка. – К.:2011. – №2. – С. 105-107
9. Каменська Т.О. Ефективність діяльності та якість внутрішнього аудиту. [Текст] / Т.О. Каменська // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Випуск III (39). Економічні науки. – Ч.:2010 – С.301-307.
10. Капустіна Ю.В. Якість інформаційного забезпечення аудиту маркетингової діяльності підприємств. [Текст] / Ю.В. Капустіна // Вісник Львівської комерційної академії. – Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2011. – Вип. 36. – С. 174-178.
11. Назарова К.О. Стандартизація внутрішнього аудиту та її правове забезпечення на підприємствах торгівлі. [Текст] / К. О. Назарова // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Екон. науки. – Ч.: 2009. – Вип. 153. - С. 22-28.
12. Пантелєєв В.П., Корінько М.Д. Внутрішній аудит. [Текст] / За ред. В.О. Шевчука. Державна академія статистики, обліку та аудиту Державного комітету статистики України. – К.: 2006. – 247 с.
13. Петренко С.М. Методологічні підходи до здійснення процесу внутрішнього аудиту. [Текст] / С. М. Петренко // Бухгалтерський облік і аудит. – К.: 2011. – №7. – С. 37–41.
14. Петрик О.А. Аудит: методологізація і організація : монографія. [Текст] / О. А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2003. - 260 с.
15. Редько О.Ю. Аудит в Україні: монографія [Текст] / О.Ю. Редько. – К.: ДП «Інформаційне-аналітичне агентство», 2008 р.- 499 с.
16. Ріполь-Сарагосі Ф.Б. Внутрішній аудит: організація і планування. [Текст] / Ф.Б. Ріполь-Сарагосі, В.Ю. Реутов. – О. : Фенікс, 2006. – 189 с.
17. Рудницький В.С. Внутрішній аудит: методологія, організація : монографія. [Текст] / В.С. Рудницький . – Т.: «Економічна думка», 2000. – 106 с.
18. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту [Текст] / В.С. Рудницький. – Т.: Економічна думка, 1998. – 192 с.
19. Соколов Б.Н. Внутрішній аудит і контроль: організація, методика, практика [Текст] / Б.Н. Соколов – Х.: Видавничий Дім «Бухгалтерський облік», 2010. – 272 с.
20. Стрельников М. Эффективность внутреннего аудита [Текст] // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. – К.: 2003. – № 21. – С. 2-9.
21. Шульга А.В. Організація служби внутрішнього аудиту і методика його проведення [Текст] / А.В. Шульга, О.А. Топоркова // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна. – Д.: 2012. –Вип.42. – С. 341-346

О. М. Клименко, канд.екон.наук, доцент
В. В. Гливенко, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
В.О. Ремесник, магістр
Чернігівський національний технологічний університет

РОЗВИТОК І СУЧАСНИЙ СТАН МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Реформування системи охорони здоров'я, спрямоване на підвищення ефективності галузі та доступності населення до якісно нового рівня наданих посліг, є одним з провідних завдань високорозвинених країн світу. Україна на своєму шляху до євроінтеграції також постала перед питанням глобальних змін вітчизняної системи охорони здоров'я та переходом до загальнообов'язкового медичного страхування. Натомість, впровадження даної реформи є трудомістким процесом, який тягне за собою низку питань без вирішення яких неможливо досягти високої ефективності.

Дослідженню питань впровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні присвятили свої праці Биховченко В. П., Лехан В. М., Ткачук О. А., Федорович І. Я., які розглянули особливості та оцінили перспективи та ефективність впровадження даного виду страхування під впливом сучасних реалій економіки України.

Метою роботи є аналіз фінансування та функціонування системи охорони здоров'я в Україні та вивчення зарубіжного досвіду в даній галузі.

На сьогодні відмінною рисою розвитку охорони здоров'я в Україні є впровадження системи соціального обов'язкового медичного страхування (ОМС). Вона досить ефективна у Німеччині, Австрії, Бельгії, Нідерландах, Франції, Люксембурзі, Канаді, розвивається також у країнах ЄС, деяких країнах Латинської Америки.

За останнє десятиліття обсяг фінансування охорони здоров'я в Україні істотно збільшився: майже у 8 разів у фактичному вимірі або у 2 рази в реальному вимірі з поправкою на інфляцію. Однак недостатнє фінансування галузі вважається однією з провідних проблем національної охорони здоров'я. Як свідчать дані національних рахунків в охороні здоров'я, загальні витрати на охорону здоров'я в Україні коливаються в межах 5,5–6,5% ВВП. Такі показники характерні для ряду країн Східної та Центральної Європи. Проте співвідношення надходжень з державних та недержавних джерел фінансування в Україні є одним з найгірших в Європі.

За найбільш скромними оцінками, питома вага особистих витрат населення на охорону здоров'я становить понад 40% від загального обсягу фінансування галузі (за даними Світового банку – 2,3–3% ВВП) . Такі фінансові інструменти, як добровільне медичне страхування та лікарняні каси, істотного впливу на обсяги фінансування не мають. Переважає пряма оплата послуг населенням. Громадяни власним коштом оплачують значну частину медичних послуг. Більшість населення самостійно забезпечує себе медикаментами при лікуванні

не тільки в амбулаторних, але і в стаціонарних умовах. Значну частку (до 10% від загальних витрат) становлять неформальні/тінбові платежі[1].

Натомість у 2017 році заплановані загальні видатки на охорону здоров'я у порівнянні з бюджетом поточного року на 3,4 млрд грн., або на 6% Запропоноване фінансування медицини як частка загальних видатків державного бюджету становить 7,7%. У проекті Держбюджету на 2017 рік запропоновано збільшення обсягу медичної субвенції для регіонів на 2,4 млрд. грн, або на 5,3% в порівнянні з попереднім роком. Передбачається, що їх оплата видатків на оплату комунальних послуг медичних закладів протягом року буде здійснюватиметься за рахунок власних доходів місцевих бюджетів. З одного боку, залучення місцевих бюджетів до співфінансування медицини — це можливість збільшити фонд оплати праці, розширити закупки ліків та покращити харчування в лікарнях[2]. Зміни у фінансуванні сфери охорони здоров'я представлено в табл. 1.

Аналізуючи досвід розвинутих країн та порівнюючи його з Україною, можна відмітити, що лише незначна кількість країн має можливість за рахунок державного бюджету покрити всі витрати стосовно сфери охорони здоров'я. Більшість країн сконцентрована на поєднанні різних джерел фінансування та впровадженні різних видів медичного страхування.

Таблиця 1

Фінансування охорони здоров'я за 2016-2017 рр.

Показники	Бюджет 2016 р., млрд. грн	Бюджет 2017 р., млрд. грн	Зміни	
			млрд.грн	%
Державний бюджет в т. ч.:	56,3	59,7	3,4	6,0
Медична субвенція	44,4	46,8	2,4	5,3
Закупівля ліків	3,9	5,9	2,0	50,6
Заклади МОЗ та інші центральні програми	4,8	4,5	-0,3	-5,5
Інші видатки (в т.ч. відомча медицина)	3,2	2,4	-0,7	-23,5
Місцеві бюджети	18,0	17,3	-0,8	-4,2
Всього	74,4	77,00	2,6	3,5

Джерело: [2]

На думку Н. І. Карпишин, з метою підвищення рівня фінансового забезпечення послуг державного сектора охорони здоров'я, держава має чітко визначити, які соціальні гарантії у сфері охорони здоров'я вона насправді може покривати коштом бюджету, а які необхідно фінансувати за рахунок обов'язкового медичного страхування чи інших фінансових джерел. Запровадження ефективної системи багатоканального фінансування має вирішити довготривалу проблему державної системи охорони здоров'я — незбалансованості гарантованих у законодавстві обсягів медичного обслуговування із фінансовими можливостями держави. Для забезпечення реалізації соціальних гарантій із охорони здоров'я і повноцінного фінансування гарантованого обсягу медичного обслуговування, пропонуємо розробити дві програми — на державному і місцевому рівнях. Кожна програма — це законодавчо визначений і затверджений перелік послуг (медичних і немедичних), які надають громадянам у державних і комунальних закладах

охорони здоров'я безкоштовно, тобто за рахунок коштів державного (місцевих) бюджетів та обов'язкового медичного страхування [3].

Однією з перших країн, де було запроваджено медичне страхування, вважають Німеччину (1881 р.). Тут, як і в Бельгії, Нідерландах, Швеції та Японії, медичне страхування має обов'язковий характер. Британська та італійська модель характеризується превалюванням бюджетної системи фінансування, там обов'язковим медичним страхуванням охоплено третину населення країни. В Америці близько 90 % населення країни користуються послугами приватних страхових компаній, страхова медицина є змішаною (страхово-бюджетною). При цьому за статистикою з 300 млн. жителів 47 млн. не мають узагалі медичної страховки та позбавлені доступу до кваліфікованої допомоги, ще 50 млн. застраховані по мінімуму, що не дає їм змоги розраховувати на дорогі ліки та складні операції. Щодо країн пострадянського простору, у яких реформа охорони здоров'я триває і ще не досягла рівня держав з високорозвиненим соціально-економічним устроєм. Так, у Грузії, все ж вдалося застрахувати половину населення через державні програми, другу половину перевести на загальне страхування. Соціальна система медичного страхування Молдови покриває 90 % послуг для громадян республіки, там діє Національна компанія медичного страхування [4].

Слід зазначити, що у світі поступово були сформовані три моделі соціального захисту:

1. Модель О. Бісмарка, яка започаткувала створення системи соціального страхування в Німеччині і широко застосовується також в Австрії, Франції, Швеції, давала можливість вперше здійснити суспільний перерозподіл доходів з метою соціального захисту нижчих верств населення, до яких на той час належали наймані працівники промислових підприємств і стосовно яких законодавчо закріплювалися певні соціальні гарантії в разі втрати працездатності або роботи. Відповідно до цієї моделі забезпечення ґрунтується виключно на праці й тому поширюється лише на тих осіб, які зуміли завоювати для себе це право своєю працею; обов'язкове забезпечення лише для тих найманих працівників, заробітна плата яких нижча визначеної мінімальної суми, тобто для тих, хто не може користуватись індивідуальним страхуванням; забезпечення, яке ґрунтується на методології страхування, що встановлює паритетне співвідношення між внесками найманих працівників та роботодавців, а також між виплатами та внесками; забезпечення, яким управляють самі роботодавці та наймані працівники.

2. Модель У. Беверіджа, яка була розроблена для Великої Британії і запропонувала нові підходи до політики соціального забезпечення: держава не тільки взяла на себе захист від соціальних ризиків втрати працездатності через старіння, інвалідність, безробіття, а й відповідала за медичну допомогу лікування, ритуальні послуги, професійну перепідготовку, надавала допомогу на дітей, у разі смерті годувальника, розлучення. При цьому розміри більшості видів допомоги не залежали від попереднього заробітку і були однаковими. Розмір пенсії визначався родинним станом: наприклад, пенсії були вищими для подружньої пари, де дружина не працювала. Для одержання таких виплат

застрахованим потрібно було робити обов'язкові внески. Однак внесок був єдиним і охоплював відразу всі страхові випадки без будь-якого спеціального поділу. Всі пенсії і соціальні допомоги виплачувалися з Фонду соціального страхування, а державні допомоги здійснювалися за рахунок податкових відрахувань.

3. Модель приватного (колективного) страхування набула розвитку у США, однак у тій чи іншій формі застосовується також у Швейцарії, Португалії, Південній Кореї, деяких країнах Латинської Америки [5].

Кожна з вище перелічених моделей є унікальною та має свої переваги та недоліки. Слід сказати, що кожна з моделей у чистому вигляді рідко використовується серед країн які тільки постали на шляху даної реформи. В більшості випадків під час реформування держава прагне запозичити кращі тенденції з кожної моделі та інтегрувати їх під стан свого фінансового становища та соціально економічні аспекти.

Змішану модель страхування вибрали 30 країн світу (Німеччина, Франція, Японія, Корея, країни Східної Європи). Наприклад, в Чехії 80% витрат на охорону здоров'я покривається за рахунок внесків в обов'язкове медичне страхування, у Франції - 75%, в Естонії - 72%, Німеччині - 66%. Ставки внесків роботодавців в системі обов'язкового медичного страхування в Німеччині становлять 7,3%, працівників - 8,2%, в Словаччині 10% і 4% відповідно, в Литві 3% і 6%.

Механізм медичного страхування в Україні перебуває лише на стадії формування. Медична галузь не має можливості користуватися перевагами ринкової економіки. Державний бюджет, з якого сьогодні вона фінансується, неспроможний покрити навіть половину її потреб. Сьогодні процес реформування системи медичного страхування знаходиться на етапі розробки та впровадження, яка має бути прозорою і зрозумілою для громадськості. Страхова медицина охоплює фінансування наукових досліджень, підготовку медичних кадрів, витрати на розвиток матеріально-технічної бази лікувальних закладів, надання медичної допомоги населенню. Вона ґрунтується на таких принципах, як економічна і соціальна захищеність середніх і малозабезпечених верств населення, гарантованість прав кожного громадянина на якісну медичну допомогу, обов'язковість внесків як фізичних, так і юридичних осіб. Основним каменем спотикання є визначення органу, який відповідав би за акумуляцію та розподіл страхових коштів [6].

Натомість, якісно новим кроком на шляху реформування охорони здоров'я в Україні стало прийняття Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» № 6327, який має визначальне значення, адже саме у ньому закладались нові принципи медичної реформи.

До основних аспектів даного закону належать:

1. Запроваджується новий дієвий механізм реалізації конституційного права на безкоштовну медичну допомогу, отримання якісних медичних послуг та лікарських засобів.

2. Запроваджуються державні гарантії оплати наданих пацієнтам медичних послуг та лікарських засобів за рахунок коштів держбюджету за принципом «гроші ходять за пацієнтом».

3. Вводиться поняття «державного гарантованого пакету» – визначеного обсягу медичних послуг та лікарських засобів, які держава зобов'язується оплачувати за наперед встановленим єдиним тарифом.

4. Повній оплаті з держбюджету підлягатимуть медичні послуги та лікарські засоби на рівні:

- первинної допомоги (допомога педіатрів, терапевтів, сімейних лікарів);
- екстреної допомоги (невідкладна допомога – термінові операції, в т.ч. в разі серцевого нападу, гострого апендициту, переломів);
- паліативної допомоги (пацієнтам, що мають смертельні захворювання, щоб полегшити їхні страждання, перш за все надання адекватного знеболювання).

5. У разі часткового покриття запроваджується офіційна співплата за отримані медичні послуги. Тарифи на співплату медичних послуг будуть уніфіковані і єдині на всій території країни.

6. Медичні послуги, в рамках державного гарантованого пакету, надаватимуться закладами охорони здоров'я будь-якої форми власності та фізичними особами-підприємцями, що мають ліцензію на медичну практику, відповідно до договорів про медичне обслуговування населення, укладених з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері організації фінансування надання медичних послуг.

7. Державні фінансові гарантії запроваджуються поступово, на первинному рівні вже з січня 2018 року, на інших рівнях – до 2020 року. Вже з січня 2018 року пацієнти мають обрати лікаря з надання первинної медичної допомоги і підписати з ним угоду на обслуговування – декларацію.

8. В Україні визнаватимуться міжнародні клінічні настанови, що дозволять застосувати кращі світові практики та досягнення доказової медицини.

9. Пільги, що вже існують у сфері медичного обслуговування, залишаються чинними та реалізуються у відповідності до тих законів, якими вони впроваджені.

10. Додаткові державні фінансові гарантії повної оплати всіх медичних послуг для учасників антитерористичної операції [7].

Згідно даного законопроекту, поки що жодних відрахувань з доходів та нарахувань роботодавцями проводитись не буде, натомість, планується створення Національної служби здоров'я України до якої будуть надходити кошти з державного бюджету, тобто частина тих податків які вже сплатили громадяни. Слід відмітити що аналогічні служби успішно функціонують в Італії, Іспанії, Норвегії, Великій Британії. Урядом також не планується введення додаткових медичних податків чи створення спеціальних фондів. Слід підкреслити, що такий підхід до впровадження медичної реформи є близьким до іспанської та угорської системи охорони здоров'я.

Позитивним ефектом для населення та соціально-економічного стану країни загалом від впровадження загальнообов'язкового медичного

страхування має стати мінімізація особистих витрат на оплату медичної допомоги та отримання більш професійної медичної допомоги в якісніших та комфортніших умовах.

Поряд із перевагами від запровадження медичного страхування у цій сфері також наявна низка труднощів та перешкод. Слід також акцентувати, що існують певні ризики запровадження медичного страхування на поточному етапі розвитку України, а саме:

- складна економічна та політична ситуація, що обмежує доступ до додаткових джерел фінансування, перешкоджає виконанню Кабміном України зобов'язань щодо фінансування галузі охорони здоров'я;

- неготовність вітчизняної системи охорони здоров'я. Мова йде про необхідність створення єдиного реєстру пацієнтів для визначення гарантованого обсягу медичних послуг за бюджетні кошти, розробку методик визначення вартості медичних послуг, оптимізацію ліжкового фонду, навчання персоналу лікарень щодо оцінки структури своїх витрат, що лежить в основі розрахунку вартості медичних послуг. Такою аналітичною роботою займається не більше 10% усіх лікарень України;

- запровадження загальнообов'язкового медичного страхування – це фактично пошук додаткового джерела фінансування для наявної неефективної системи охорони здоров'я, а не зміна самої системи [8].

Процес реформування сфери охорони здоров'я потребує детального вивчення всіх аспектів та скурпульозного аналізу великої кількості нюансів з даного питання. Адже, впровадження обов'язкового медичного страхування без створення відповідних економічних і політичних передумов у суспільстві може з'явитися безліч проблем; обов'язкове медичне страхування неможливо запровадити в Україні за короткий проміжок часу, враховуючи сучасний стан охорони здоров'я.

Крім фінансових, виникають також правові проблеми. Так, Конституція України декларує безоплатність медичної допомоги населенню у державних та комунальних медичних закладах, тому виникає питання щодо суперечності запровадження загальнообов'язкового медичного страхування цьому положенню. Відповідно до рішення Конституційного Суду України, стягнення обов'язкових страхових платежів з громадян не відповідатиме конституційному припису щодо безоплатності медичної допомоги. Однак можливе запровадження державного медичного страхування у тому випадку, якщо платниками обов'язкових страхових внесків будуть суб'єкти господарювання, а не застраховані фізичні особи [9].

Ще одним важливим рішенням в реформуванні сфери охорони здоров'я є оприлюднення Міністерством охорони здоров'я України законопроекту «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування». Відповідно до цього Законопроекту право на одержання медичних послуг, в тому числі на забезпечення лікарськими засобами, за медичним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Законопроектом припускається, що до видів медичної допомоги, яка буде фінансуватися за кошти соціального медичного страхування, будуть відноситися:

- медичні послуги у разі хвороби, щодо надання первинної медичної допомоги, послуги щодо надання спеціалізованої та високоспеціалізованої амбулаторної та стаціонарної медичної допомоги, послуги щодо надання невідкладної та планової лікувальної стоматологічної допомоги, послуги з медичної реабілітації, послуги з проведення профілактичних щеплень проти інфекційних хвороб;

- медичні послуги у разі вагітності та пологів, послуги пов'язані з плануванням сім'ї;

- послуги, пов'язані з видачею у встановленому законодавством порядку відповідних медичних документів [10].

За думкою Лехана В. М., питання щодо зміни господарського статусу медичних закладів з наданням їм більшої самостійності (автономізації медичних закладів) доцільно розглянути на заключному етапі структурної перебудови галузі в країні в цілому, враховуючи при цьому результати апробації механізмів перетворення медичних закладів на державні/комунальні некомерційні підприємства в пілотних регіонах [11].

Для планування видатків та використання бюджетних коштів першочерговим завданням є визначення показників діяльності закладів охорони здоров'я та їх використання для обрахунків витрат. Такі витрати можуть бути розраховані на один день перебування хворого на стаціонарному лікуванні, амбулаторно-поліклінічне відвідування, виклик швидкої медичної допомоги тощо.

При плануванні видатків та використання бюджетних коштів потрібно враховувати специфіку закладів, в яких надається медична допомога. Визначення витрат по кожному закладу охорони здоров'я дозволить встановити економічну обґрунтованість їх діяльності та визначати ефективність використання бюджетних коштів. Це сприятиме більш раціональному плануванню обсягів фінансування, що спрямовуються на охорону здоров'я в межах міських, районних та обласних бюджетів. В подальшому це дозволить перейти до відшкодування витрат закладів охорони здоров'я в залежності від обсягу та якості наданих послуг [11].

Слід зазначити, що в процесі реформування сфери охорони здоров'я Україні варто звернути увагу на досвід Німеччини у впровадженні даного виду страхування, адже Німеччина є першою країною яка започаткувала медичне страхування і в якій воно ефективно функціонує.

Державне медичне страхування Німеччини є загальнообов'язковим, тобто, кожен найманий працівник, а також особи, які навчаються на виробництві, підлягають обов'язковому державному медичному страхуванню і мають бути членами однієї з вільно обраних ними державних лікарняних кас. За певних умов обов'язковому державному медичному страхуванню підлягають особи, які отримують допомогу по безробіттю, працівники сільського і лісового

господарства та члени їх сімей, особи, які займаються мистецькою діяльністю, студенти, пенсіонери.

У рамках так званого сімейного страхування послугами і захистом державного медичного страхування користуються також члени сімей (чоловік або дружина та неповнолітні діти) осіб, що є застрахованими в системі державного медичного страхування. Такі члени сімей звільняються від самостійної сплати страхових внесків, однак за умови, що їх заробіток не перевищує певну встановлену законодавством межу.

Державне медичне страхування Німеччини базується на принципі солідарності. Це означає, що кожна застрахована особа має право на отримання однакових медичних послуг, незалежно від її доходів та розміру сплачуваних нею страхових внесків. На розмір страхових внесків не впливають ступінь ризику захворювання чи вік застрахованої особи. Розмір внесків залежить виключно від розміру доходу (брутто) застрахованої особи. Розмір внеску на медичне страхування становить 14% і сплачується порівну роботодавцем і працівником. Працівники додатково сплачують ще 0,9% в якості доплати за надання певних стоматологічних послуг.

Окрім того, у системі державного медичного страхування Німеччини діє так званий принцип отримання медичної допомоги в натуральній формі, який полягає, зокрема, в тому, що оплата за медичні послуги лікарням або окремим лікарям здійснюється не пацієнтами, а лікарняними касами через так звані об'єднання касових лікарів. Застраховані особи не здійснюють безпосередню оплату медичних послуг, однак і не мають інформації про фактичні витрати на медичне лікування у конкретному випадку.

Ще одним важливим принципом державного медичного страхування є принцип самоврядування. Він полягає в тому, що держава не втручається в управління державних лікарняних кас, а здійснює лише нагляд за їх діяльністю. Застраховані особи і роботодавці беруть участь в управлінні лікарняними касами. Як правило, кожні 6 років застраховані особи і роботодавці обирають своїх представників в органи управління лікарняних кас, які на засадах самоврядування приймають усі найважливіші рішення у сфері діяльності лікарняних кас, затверджують статут і щорічний бюджет лікарняних кас.

Принцип самоврядування полягає також у тому, що основний обсяг амбулаторних і стаціо-нарних медичних послуг, що надаються в рамках державного медичного страхування, визначається на підставі договорів безпосередньо між державними лікарняними касами та постачальниками медичних послуг [12].

Одним з моментів медичного страхування Німеччини, на який слід звернути увагу Україні є впровадження медичних кас, згідно чого між лікарнею і касою укладено договір. Умови договору регламентують склад медикаментів і витратних медичних матеріалів для лікування членів каси. У свою чергу центральна міська лікарня зобов'язується почати лікування хворого – члена каси відразу ж після надходження його в стаціонар. Крім того, лікарня забезпечує строгий облік цільового використання коштів, а невикористані при лікуванні медикаменти повертає на склад лікарняної каси.

З досвіду Німеччини також можна перейняти створення Об'єднаної комісії за якістю медичних послуг, в обов'язки якої покладено регулювання питань стандартизації клінічних протоколів діагностики та лікування, медичної освіти, лікарського забезпечення, акредитації медичних організацій. Склад організації представлений представниками громадськості, громадських об'єднань медичних організації і товариств лікарів і провізорів країни.

Слід зазначити, що в системі медичного страхування Німеччини є також свої недоліки, які необхідно враховувати при наслідуванні даної моделі. Проте, перейняти повністю даний механізм та впровадити його в Україна не можливо, адже кожна країна має свої особливості економіки та фінансів, соціального та демографічного характеру. Натомість даний приклад може слугувати вектором в сторону якого треба направляти реформи та прагнути досягти максимальної ефективності.

На прикладі досвіду розвинених країн, у тому числі Німеччини, бачимо, що процес реформування сфери охорони здоров'я є трудомістким, потребує багато часу та значних коштів для його ефективного функціонування. За підсумками експертів, які вивчають процес модернізації медичної сфери в Україні, процес реформування потребує щонайменше 3-х років безперервних змін та впроваджень. На сучасному етапі розроблено лише механізм первинної медицини, натомість у 2018 році планується вдосконалити процес вторинної медицини та вдосконалення механізму складання договорів. Проте, лише в 2019 році передбачається впровадження повного державного пакету медичних послуг. На основі цього, головним завданням Уряду є забезпечення безперебійного процесу протікання даної реформи за для вчасного її завершення.

Найбільш перспективними з погляду можливого використання у вітчизняній практиці є такі напрямки розвитку й удосконалення системи обов'язкового медичного страхування [5]:

1) реорганізація стаціонарної медичної допомоги, перенесення основного акценту на амбулаторно-поліклінічну допомогу, розвиток стаціонарозамінюючих технологій, широкий розвиток інституту лікаря загальної практики (досвід Великобританії);

2) застосування диференційованого внеску на обов'язкове медичне страхування громадян. Галузевий принцип формування страхового тарифу (досвід Німеччини);

3) сполучення програм соціального і медичного страхування населення (досвід Швеції);

4) застосування методу часткової оплати пацієнтом медичних послуг в умовах обов'язкового медичного страхування (досвід Франції).

Приставаючи до реформування системи охорони здоров'я, Україна повинна визначитись із своїми можливостями і встановити певні нормативи забезпечення громадян медичною допомогою з розрахунку на одного мешканця (громадянина), розділивши існуючу систему на державну службу охорони здоров'я, заклади і організації якої перебуватимуть у державній (комунальній) власності, і фінансуватимуться із відповідних бюджетів, та приватну медичну діяльність, яка здійснюватиметься поза межами державної, в основі якої будуть ринкові засади. Такий спосіб надання медичної допомоги також, хоча і частково, зможе вирішити

питання щодо нових робочих місць у приватному секторі, що є важливою проблемою подолання безробіття серед медиків.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації. - 2010. - № 1. - С. 5-23. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2010_1_3
2. Показники фінансування охорони здоров'я в проекті Бюджету-2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20160927_b.html
3. Карпишин, Н. Шляхи оптимізації фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні / Наталія Карпишин // Світ фінансів. – 2009. – № 4. – С. 99-104.
4. Реформування системи охорони здоров'я в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=752:reformuvannya-sistemi-okhoroni-zdorov-ya&catid=8&Itemid=350
5. Клименко О.М. Облік та аналіз фінансового забезпечення бюджетних установ (на прикладі закладів охорони здоров'я Чернігівської області).: Автореф. дис. канд. екон. наук. // Київ, КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2006, 20 с.
6. Черномаз О. Б. Проблеми і перспективи розвитку медичного страхування в Україні / О. Б. Черномаз // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. – 2015. – № 824. – С. 131–134
7. Гроші ходять за пацієнтом: 10 фактів про медичну реформу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://1kr.ua/news-33628.html>
8. Онишко С. В. Проблеми фінансування і перспективи розвитку медичного страхування в Україні / С. В. Онишко // Інтелект ХХІ – 2016. - №5 – с. 158-162
9. Проблеми запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні та заходи щодо їх розв'язання / О. М. Лобова, Д. Е. Акоюн. // Ефективна економіка. - 2015. - № 3. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_31
10. Соціальне медичне страхування як гарантія здорового майбутнього [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/od/uk/publish/article/82367>
11. Лехан В. М., Джафарова Д. М., Биченко С. І. Стратегічні підходи до фінансування медичних служб // Стратегічні напрямки охорони здоров'я в Україні. - К.: Сфера. - 2015. - С.80-110.
12. Система державного медичного страхування в Німеччині [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/40027>

К. О. Назарова, д-р.екон.наук, доцент,
завідувач кафедри фінансового аналізу та аудиту
Київський національний торговельно-економічний університет

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АУДИТУ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ З ВІДКРИТИМ ДОСТУПОМ

Аудит в Україні переживає новий етап свого становлення та розвитку. Це зумовлено багатьма факторами, зокрема, вступом України в євроінтеграційний зовнішній політико-економічний простір.

Основною метою проведення аудиту є підтвердження достовірності фінансової звітності, але немає достатньої впевненості, що результати аудиту повністю відображають реальний фінансово-економічний стан підприємств та

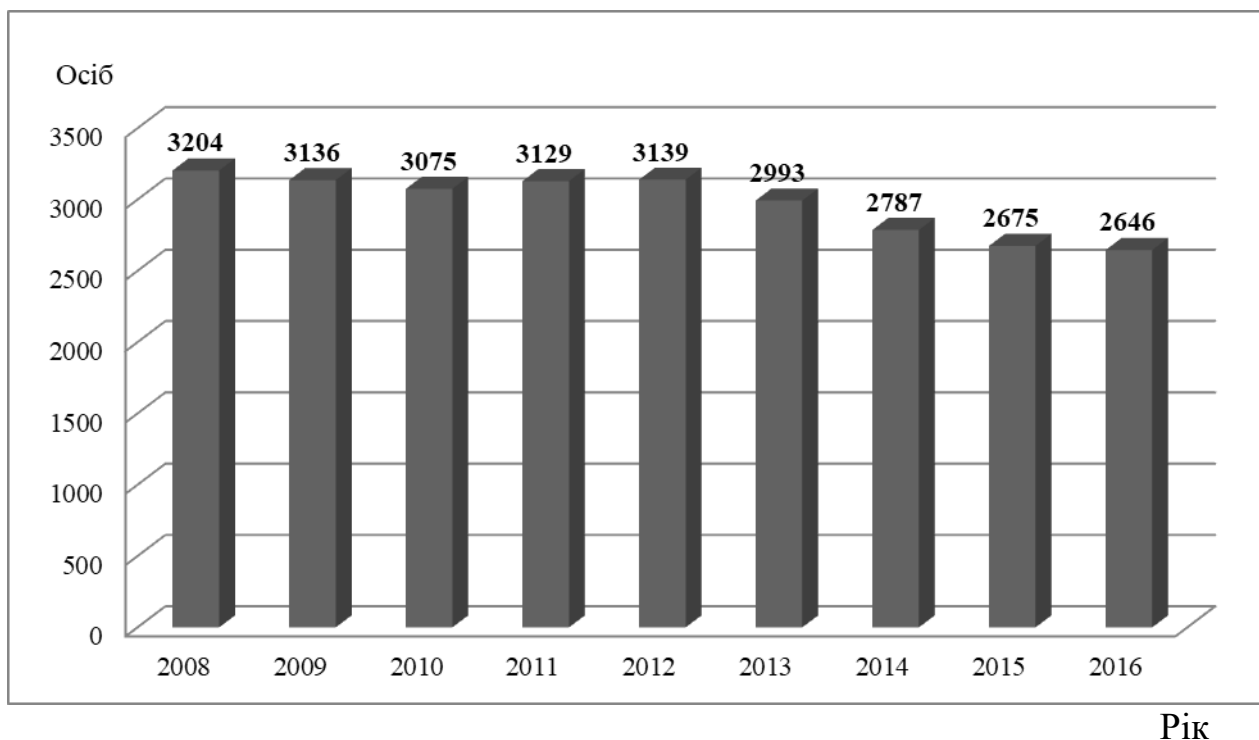
щодо рівня об'єктивності та незалежності аудиторів при проведенні перевірок. Так, у 2016 р., за даними Аудиторської палати України (АПУ), загалом оформлено 127 негативних аудиторських висновки та 51 відмов від висловлення думки (1,55% та 0,62% від загальної кількості аудиторських висновків відповідно).

Аудит в Україні розвивався не перманентно, а окремими нерівнозначними (в науково-практичному сенсі) періодами. У ринкових умовах зміст аудиту та його призначення змінювалися відповідно до потреб та запитів (суспільства, власників, держави тощо). При цьому окремо необхідно зазначити, що вивчали запити суспільства, його місце та інформаційні зв'язки в публічному інформаційному просторі. Під поняттям «суспільство» доцільно розуміти не лише населення, а й різноманітні громадські та професійні організації, які можуть виконувати, серед іншого, громадський контроль за незалежністю та об'єктивністю аудиту в країні.

Дослідження еволюції аудиту, його етимології та сучасного змісту, співвідношення з поняттями «внутрішній аудит», «ревізія», «контроль», «внутрішній контроль», причинно-наслідкові зв'язки в реорганізації аудиту та інші концептуальні питання сучасного аудиту є особливо актуальними саме для пострадянського простору. Це пов'язано з тим, що в різні часи в економіці застосовували не лише зазначені терміни, а й було різним їх змістове наповнення. Відповідно, потребують визначеності питання сучасного змісту та науково-практичної інтерпретації вітчизняного аудиту.

Вітчизняному аудиту вже понад 25 років. За цей період і світовий, і вітчизняний аудит мали певні здобутки та невдачі. Так, низка гучних скандалів світових лідерів аудиту прогриміла (*Big 5*) на межі століть. Наслідки таких широковідомих судових процесів вплинули на весь аудит і проявилися в багатьох аспектах. Зокрема, значна кількість аудиторських компаній реформуються в консалтингові. Попри те, що ця тенденція має багатофакторні причини, важливою економіко-правовою причиною можна вважати відчутне зменшення юридичної відповідальності саме за умов підписання договору між клієнтом-замовником аудиту та самою аудиторською фірмою, якщо остання юридично є консалтинговою.

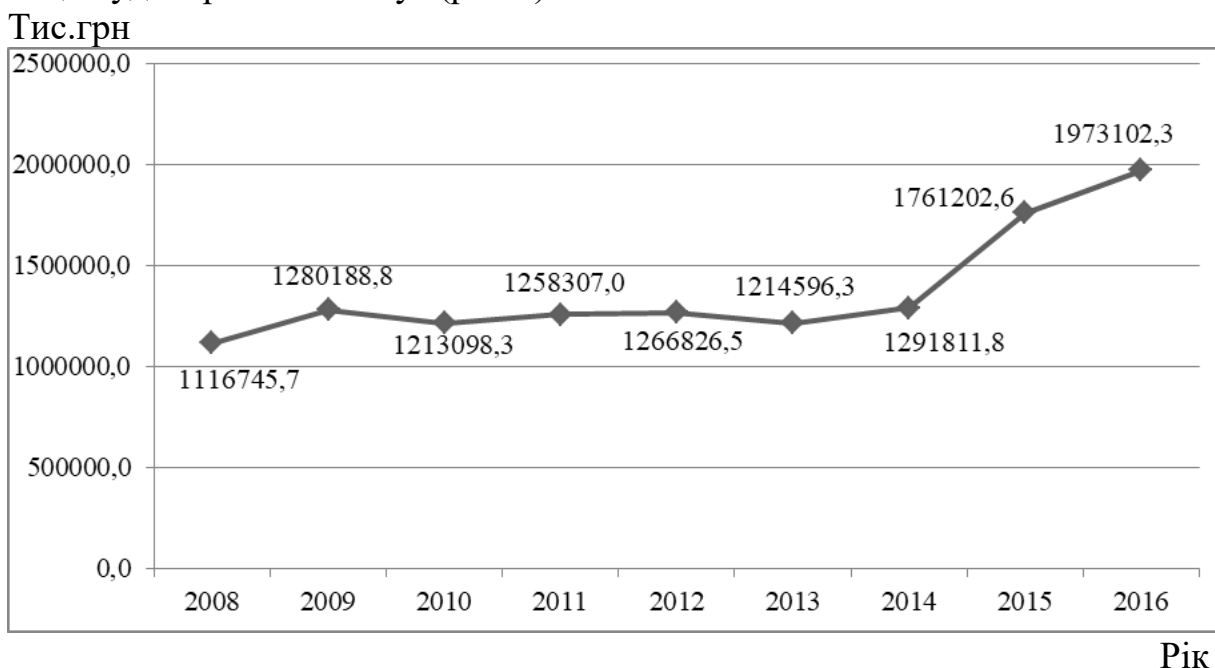
Важливо зазначити, що підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС вимагає від аудиторських фірм дотримання такої важливої вимоги, як та, що виручка від послуг, які виходять за межі класичного аудиту, не може перевищувати 70% її обсягу. Ця норма певним чином відкоригує частку послуг, які надають аудиторські фірми, в бік безпосередньо аудиту. Фактична вартість аудиторських послуг зростає. При майже стабільній кількості, близько 3 тисяч осіб, спостерігається тенденція до незначного зменшення – табл. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості аудиторів в Україні у 2008–2016 рр.*

* За офіційною інформацією АПУ

Попри зазначену тенденцію, важливо підкреслити, що зростає дохід від реалізації аудиторських послуг (рис.2).

Рис. 2. Обсяг послуг, наданих суб'єктами аудиторської діяльності впродовж 2008–2016 рр. без ПДВ, тис. грн*

*За офіційною інформацією АПУ

Рушійними факторами становлення й розвитку вітчизняного аудиту можна визначити такі:

1. Аудит в Україну прийшов зі світової практики, відповідно, актуальним є досвід тих країн, де він розвивався значно триваліший час і де

багато теоретичних та практичних напрацювань, на яких вітчизняні аудитори повинні знатися та вміти адаптувати.

2. Неможливість прямого (безпосереднього) запозичення аудиторами певного практичного досвіду в незмінному, економічно обґрунтованому лише в окремих країнах, вигляді. Насамперед тому, що за радянських часів у державі здійснювалась ревізія, тоді як світова спільнота з таким видом контролю не була знайома взагалі. Саме тому в Україні, як і в інших країнах після розпаду СРСР, відбулось нашарування зазначених термінів з тим аудиторським досвідом, який ми почали отримувати зі світової практики з початку 90-х років минулого століття [1-4].

Прийняття нового Закону України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність” від 21.12.2017р. послужила низка проблем (табл.1).

Таблиця 1

Проблеми національного аудиту, які профілюються трьохвекторно*

Проблеми вітчизняного аудиту, що виявляються з боку		
держави	суб'єктів господарювання	суб'єктів аудиторської діяльності
1	2	3
Низький рівень якості аудиту		
Недосконала система зовнішнього та внутрішнього контролю		
Недовіра суспільства до результатів аудиту	Недостатнє розуміння потреби суб'єктами господарювання необхідності проходження зовнішнього та належній організації внутрішнього аудиту	
Обов'язковий аудит переважно характеризується як формальність	Низька ефективність взаємодії внутрішніх та зовнішніх аудиторів; значна недовіра зовнішніх аудиторів інформації, яку надають внутрішні аудитори	
Недотримання та(або) поручення вимог чинного регулюючого законодавства		
Колізії в законодавстві та документах регулюючих аудиторську діяльність		
Певна незгода та (або) нерозуміння права аудитора на власне професійне судження (щодо суттєвості, достатності, відповідності тощо)	Незадовільний якісний рівень в аудиторській практиці методологічних розробок	
Абсолютне привілеювання вибіркового дослідження	Загроза втрати клієнтів у разі застосування практики надання незадовільних аудиторських висновків (звітів)	
Наявна практика розбіжностей у результатах незалежного та державного аудиту	Низька (іноді демпінгова) вартість на аудиторські послуги високої кваліфікації	
Незначна частка суб'єктів господарювання замовляють аудит	Незадовільна якість роботи аудиторів	Незначна частка суб'єктів господарювання, які замовляють аудит, сприяють боротьбі за потенційного клієнта
Невідповідна стану національної економіки, низька кількість негативних аудиторських висновків та відмов від висловлення думки	Неготовність (недостатня готовність) приймати управлінське рішення за результатами аудиту	Претензії до аудиторів у випадку, якщо висновок аудитора протирічить або конфліктує з результатами державної перевірки

Проблеми вітчизняного аудиту, що виявляються з боку		
держави	суб'єктів господарювання	суб'єктів аудиторської діяльності
Певний дефіцит висококваліфікованих сертифікованих аудиторів різних спеціалізацій	Дефіцит висококваліфікованих, сертифікованих внутрішніх аудиторів	Наявність окремих перешкод з боку менеджменту, служби внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання
Низький рівень відповідальності аудиторів та аудиторських фірм за порушення чинного законодавства та етичних норм	Нехтування необхідністю запровадження системи внутрішнього аудиту	Відсутність визначеної законодавством вартості аудиторських послуг

*Систематизовано автором [2]

Перелічені проблеми в таблиці 1 необхідно вирішити як можна скоріше для того, щоб досягти головної сенсу аудиту: зростання рівня впевненості користувачів до фінансової інформації через підтвердження її достовірності аудиторами.

В умовах євроінтеграції новий простір відкрився і для українських підприємств, особливо в сфері залучення іноземних інвестицій. Основою того, щоб бути цікавими інвесторам є підтвердження фінансової звітності аудиторами, тому аудит і його якість набуває важливого значення.

Важливо відзначити такий наслідок згаданих вище судових процесів, який вніс корективи до формування вартості аудиторських послуг. Якщо відбудеться конфлікт інтересів, якого не можна розв'язати, остаточну крапку в такому разі згідно з міжнародними нормами може поставити лише суд, що потребує додаткових грошових коштів, і ці реальні та потенційні витрати, логічно, зараховують до вартості послуг, які надають аудиторські (консалтингові) компанії.

Власники підприємств (акціонери та ін.), замовивши аудит, намагаються отримати певні гарантії від професійного незалежного експерта-аудитора. Але в реальності процесуального забезпечення таких гарантій немає. Натомість є лише його теоретичне забезпечення.

Вимоги Європейського Союзу щодо інформації для проведення аудиту зазначено в ч. 4 Директиви 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. [8, с. 2] “Обов’язковий аудит вимагає наявності адекватних знань з таких питань, як законодавство про компанії, податкове законодавство та законодавство про соціальне забезпечення, які можуть змінюватись залежно від країни-члена. Внаслідок цього для забезпечення якості послуг з обов’язкового аудиту, які надаються на її території, країна-член повинна мати можливість впроваджувати компенсаційні заходи, якщо аудитор, до обов’язкового аудиту в іншій країні-члені, хоче отримати допуск на території цієї держави-члена з метою організації там постійного підприємства. Такі заходи повинні враховувати професійний досвід конкретного допущеного аудитора...”.

Це положення вимагає високої кваліфікації аудиторів та якості послуг, які вони надають, як стимул розвитку для того, щоб мати змогу вийти в євроінтеграційний простір.

Наступною вимогою для проведення ефективного аудиту є додержання принципу незалежності. В п.7 Директиви 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. [8, с. 2] вимоги, щодо незалежності аудиторів під час надання ними аудиторських послуг розкрито так: “Допущені аудитори та аудиторські фірми повинні бути незалежними від суб’єктів господарювання, які проходять обов’язковий аудит, під час виконання такого аудиту; при цьому слід уникати конфлікту інтересів. Для визначення незалежності допущених аудиторів та аудиторських фірм слід враховувати концепцію мережі, в якій працюють допущені аудитори та аудиторські фірми. Вимог незалежності слід дотримуватись щонайменше протягом періоду, покритого аудиторським звітом, включаючи як період, покритий фінансовими звітами, що проходять аудит, та період, протягом якого виконується власне обов’язковий аудит”.

Додержання цих вимог є гарантом високої якості аудиторських послуг, які надає аудиторська фірма. Адже саме якість наданих послуг, як результируючий показник, створює довіру до аудиторської фірми та попит на аудиторські послуги не лише в межах України, а і за її межами.

Якість аудиту регулюється III частиною Додатку до міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, інших завдань з надання впевненості та супутніх послуг (2015р.) [9, с. 9], де йдеться про те, що “Фінансова інформація повинна бути доречною, своєчасною та надійною, щоб задовольнити потреби користувачів. Національними законодавчими та нормативними актами, а також зацікавленими сторонами суб’єктів господарювання часто вимагається зовнішній аудит деяких елементів фінансової інформації для надання користувачам впевненості, що фінансовій інформації можна довіряти. Для того щоб зовнішній аудит досяг цієї мети, користувачі фінансової звітності, яка підлягала аудиту, повинні бути впевненими, що аудитори працювали відповідно до прийнятних стандартів і що було виконано «якісний аудит»”.

Це ще раз підтверджує важливість проходження аудиторськими фірмами контролю якості аудиторських послуг, які вони надають, та ведення своєї діяльності з додержанням вимог національного та міжнародного законодавства.

Євроінтеграційний процес в Україні тягне за собою значні трансформації. Щодо трансформацій в сфері аудиту, то тут при їх розробці та впровадженні в дію, з метою досягнення високої якості аудиту, варто взяти до уваги вимоги ч. 12 Директиви 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. - важливо забезпечити високу якість обов’язкового аудиту в межах Союзу. Тому всі завдання з обов’язкового аудиту повинні виконуватись на основі міжнародних стандартів аудиту, прийнятих Комісією.

Оскільки міжнародні стандарти аудиту розроблюються таким чином, щоб бути прийнятними для аудиту суб’єктів господарювання різних розмірів, типів

у всіх юрисдикціях, компетентні органи країн-членів повинні враховувати масштаб та складність бізнесу малих підприємств при оцінці обсягу застосування міжнародних стандартів аудиту. Будь-які умови або заходи, прийняті країнами-членами стосовно цього, не повинні призводити до того, що допущені аудитори та аудиторські фірми будуть не в змозі виконувати обов'язковий аудит відповідно до вимог міжнародних стандартів аудиту. При цьому країни-члени матимуть право впроваджувати додаткові національні аудиторські процедури або вимоги лише у випадках, коли вони походять від конкретних національних правових вимог щодо обсягу обов'язкового аудиту річних або консолідованих фінансових звітів, якщо ці вимоги не покриті прийнятими міжнародними стандартами аудиту, або якщо вони підвищують якість річних фінансових звітів та консолідованих фінансових звітів та довіру до них" [7, с. 3].

Отже, при трансформації національного законодавства до вимог міжнародного, необхідно враховувати специфіку ведення бізнесу українськими підприємствами та критерії і вимоги міжнародних стандартів аудиту, а також посилити контроль над додержанням цих вимог аудиторськими фірмами та аудиторами України.

Регулювання обов'язкового аудиту, що становить суспільний інтерес, на міжнародному рівні регулюється Регламентом ЄС №537/2014 Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014р.[8].

Додержання аудиторськими фірмами та аудиторами вимог чинного законодавства є дуже важливим. Саме від цього залежить якість проведення аудиту та правильність зробленого висновку, щодо достовірності даних фінансової звітності, на який орієнтуються користувачі фінансової звітності.

Окремо необхідно зазначити про проблему, яка потребує обов'язкового розв'язання для економіки з відкритим доступом: тривалий час спостерігається певна колізія між кількістю збиткових підприємств в державі та наданими аудиторськими висновками. Так, за даними Державної служби статистики України, частка збиткових підприємств щороку зростає. Так, у 2017 р. частка збиткових підприємств склала 30,3%, що на 3,3% більше ніж в 2016 р. (27,0%), та на 3,6% більше ніж у 2015 р. (26,7%). Це, у свою чергу, збільшує роль аудиту при чому, як зовнішнього, так і внутрішнього, оскільки у власників та вищого керівництва підприємств зростає потреба у володінні оперативним та достовірним інформаційним джерелом для прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності господарювання.

Спостерігається зменшення кількості суб'єктів господарювання. За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. кількість діючих суб'єктів господарювання складала 1 865 631 одиниці, що в порівнянні з 2015 р. є меншим на 108 808 одиниць (в 2015 р. – 1 974 439 од.) та на 66 530 одиниць менше ніж в 2014 р. (в 2014 р. – 1 932 161 од.). Така статистика свідчить про те, що результати аудиту були недостатньо достовірними оскільки не було дотримано принципу безперервності діяльності при наданні аудиторського висновку.

Організація та методика аудиту в Україні, в умовах глобалізації та європейського розвитку, не повністю відповідають критеріям сучасності. Основними нормативно-регулюючим процесом проведення аудиту в Україні є Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.1993р.[5] з подальшим внесенням поправок та підписаний Президентом України 05.02.2018р. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017р. [6].

Останнім часом відбулися зміни на світових та вітчизняних ринках, в фінансових системах, в банківському просторі та зрештою і в самих принципах, які регулюють аудиторську діяльність, тому необхідним є адаптація законодавства України до нинішніх економіко-політичних умов та європейських норм та посилення контролю щодо додержання його вимог в своїй діяльності аудиторськими фірмами та суб'єктами господарювання.

В той же час, при тому, що економіка з відкритим доступом вимагає збільшення переліку суб'єктів господарювання, які підлягають обов'язковому аудиту, чисельність самих сертифікованих аудиторів зменшується по причині незначного практичного попиту.

Результати аудиту мають бути доступними і зрозумілими як професійним, так і непрофесійним користувачам інформації, що на даному етапі розвитку аудиту в Україні також є проблемою.

Сучасний аудит перебуває на четвертій стадії розвитку, соціальної відповідальності, а це означає, що аудиторські процеси на шляху збільшення довіри до результатів аудиту повинні відповідати принципу публічності. Теорія та практика аудиту не вперше підіймають на поверхню важливість запитів суспільства в реформуванні та підвищенні якості аудиту. Так, варто зазначити, що у Великобританії ще з 1844 р., згідно з ухваленими законами, акціонерні товариства здійснювали перевірку бухгалтерських книг та рахунків компаній незалежними бухгалтерами та обов'язково звітували перед акціонерами. Ця практика дійшла до наших днів.

Сьогодні, в умовах формування економіки з відкритим доступом, суспільство вимагає від аудиторів максимально правдивої, отже, об'єктивної, обґрунтованої та доведеної інформації про:

- реальний фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання;
- вартість певного суб'єкта господарювання (проекту);
- причини й наслідки формування спекулятивної складової капіталу (вартість часто визначається не за певною однозначною методикою її розрахунку, а відповідно до фінансових можливостей потенційного покупця);
- що майже кожен другий суб'єкт господарювання збитковий або на межі банкрутства;
- стабільно збитковими є суб'єкти господарювання, що виробляють та реалізують високовартісні продукти (зокрема алкогольні, фармацевтичні товари тощо);
- ефективність використання коштів суб'єкта господарювання (окремого власника, акціонера);

- чому взагалі так мало суб'єкт господарювання замовляє аудит;
- як може скластися ситуація, що суб'єкт господарювання, маючи позитивний аудиторський висновок, фактично не може його підтвердити під час перевірки державними контролюючими органами;
- чому на практиці майже не зустрічається негативний аудиторський висновок (і це за стабільно значної частки збиткових підприємств у країні);
- чому навіть на підприємствах, які проводили аудит, а також на тих, де його не проводили, різною мірою, але все-таки не нівелюється шахрайство в різних його проявах;
- прагматичність аудиторського висновку як такого та ін.

Під поняттям "суспільство" доцільно розуміти різні суспільні групи, громади, різноманітні громадські та професійні організації, які можуть здійснювати, серед іншого, громадський (суспільний) контроль за незалежністю та об'єктивністю аудиту в країні. Принциповим при цьому є те, що суб'єкти аудиторської діяльності виявляють себе не ініціаторами таких еволюційних змін, а радше відповідачами перед суспільством і державою.

Сучасний аудит переходить на новий етап свого розвитку, стадію соціальної відповідальності, необхідно навести аргументацію, яка принципово відрізняє зазначений етап від попередніх. Основними факторами, які дають змогу виокремити стадію соціальної відповідальності, є:

1) на початку 2000-х років у різних країнах світу пройшла хвиля акцій суспільства через банкрутство відомих транснаціональних компаній – лідерів, які мали позитивні результати незалежного аудиту: "Enron", "World com", "Parmalat", "AIG", "Tesco", "Nortel", "Olympus", "Lehman Brothers", "Waste Management" та ін. У результаті учасники економічних відносин пересвідчилися, що суб'єкти аудиторської діяльності можуть представити інформацію, яка не відповідає дійсності, а значить, саморегулювання аудиту себе не виправдало і потрібний більший відчутний вплив на цю сферу органів, які б представляли інтереси іншої, ніж суб'єкт аудиторської діяльності, сторони.

Як наслідок зазначених подій, після 2002 р. аудит відійшов від саморегулювання в повному його розумінні, коли аудиторська спільнота у світі була здебільшого саморегульована, професійні організації розробляли стандарти аудиту, накладали дисциплінарні стягнення на членів і рекламували якість та переваги аудиту своїх членів. Регулюючі органи в різних країнах світу час від часу втручалися, накладаючи дисциплінарні стягнення на аудиторів в особливо показових випадках, а іноді для того, щоб спонукати аудиторську спільноту посилити стандарти аудиту, що зазначено в резолюціях Світового банку (Цент реформ фінансової звітності). Отже, саморегулювання аудиту суттєво зменшилось, відповідно, зріс вплив контролюючих органів.

2) розробка та запровадження державними інституціями в різних країнах актів щодо більш жорсткого регулювання аудиту з боку держави, підвищення вимог до систем внутрішнього контролю, аудиту, насамперед, для публічних компаній, запровадження SOX [9] (у відповідь на хвилю нарікань та публічних акцій суспільних груп);

3) внесення суттєвих змін до Директиви 2014/56/ЄС Європейського парламенту від 16.04.2014 про обов'язковий аудит річних та консолідованих звітів [10], в яких акцентується увага на:

3.1. Необхідності створення в державі органу суспільного нагляду (для удосконалення механізму незалежного фінансового контролю), який повинен передбачати нагляд за допуском та реєстрацією допущених суб'єктів господарювання, прийняття стандартів щодо професійної етики та внутрішнього контролю якості аудиторських фірм, безперервної освіти, систем забезпечення якості, розслідування та санкцій стосовно допущених аудиторів та аудиторських фірм. Для підвищення прозорості нагляду за аудиторами та покращення відповідальності кожна країна ЄС повинна призначити єдиний орган, який би ніс відповідальність за суспільний нагляд за діяльністю суб'єктів аудиторської діяльності. Принциповим є те, що незалежність таких органів суспільного нагляду від аудиторської професії є основною умовою для чесності, ефективності та організованого функціонування суспільного нагляду за суб'єктами аудиторської діяльності.

3.2. Активізації співпраці держави з активними громадянами, які, в свою чергу, можуть надавати нову інформацію компетентним органам, що може допомогти цим органам у виявленні та накладанні санкцій за недотримання правил, включаючи шахрайство. При цьому активних громадян може стримувати від цього страх помсти або відсутність заохочень до цього. Тому країни-члени повинні забезпечити наявність адекватних механізмів заохочення активних громадян до повідомлення ними про можливі порушення Директиви та захисту їх від помсти. Країни-члени також повинні впровадити заохочення активних громадян (п. 17 Директиви 2014/56/ЄС) [10].

4. Поглиблення ринкових відносин в Україні обумовлює появу нових проблем у сфері впливу аудиту, від розв'язання яких залежить його подальший розвиток та удосконалення. Так, за офіційними даними Європейської федерації бухгалтерів, станом на липень 2015 р. (в огляді ФЕЕ "Організація суспільного нагляду за аудиторською професією в 23 європейських країнах") увага аудиторів та суспільства акцентується на збалансуванні державного контролю та професійного самоврядування аудиторів, однак в Україні цього збалансування досягти не вдається. На користь сформульованої тези додатково свідчить той факт, що впродовж тривалого часу у Верховній Раді через відсутність спільного бачення зазначених проблем не затверджено Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність", хоча проекти цього закону доволі тривалий час обговорювались широким загалом, професіоналами і непрофесіоналами аудиту. Одним із самих проблемних у законопроекті є питання суспільного нагляду за аудиторською професією.

5. Набрання чинності Регламенту ЄС № 537/2014 від 16.04.2014 щодо особливих вимог до обов'язкового аудиту суб'єктів суспільного інтересу [11].

6. Прийняття Верховною Радою України 11.12.2014 Програми діяльності Кабінету Міністрів України, в якій зазначається, що в державі запроваджується нова політика управління держаною власністю, яка передбачає, серед іншого, запровадження, починаючи з 2015 р., ефективного управління об'єктами державної

власності та щорічне залучення міжнародних аудиторських компаній до аудиту ключових державних компаній.

7. Обов'язкове запровадження підрозділів внутрішнього аудиту у бюджетній сфері [12].

8. Запровадження Державною фіскальною службою України за сприяння МВФ пілотного проекту "Офіс аудиту" та ін.

9. Позитивна статистика добровільної стандартизації суб'єктів господарювання відповідно до ISO 26000 "Соціальна відповідальність", до якої активно долучаються суб'єкти аудиторської діяльності (у т.ч. і аудиторські фірми "першого ешелону").

10. Створення за наказом Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. Державної аудиторської служби України тощо.

До розробки заходів щодо соціалізації вектору реформування аудиту долучилися державні та професійні організації. Саме суспільство висуває вимоги, а суб'єкти аудиторської діяльності на них реагують.

Отже, розвиток аудиту в умовах економіки з відкритим доступом відповідає його новій еволюційній стадії - стадії його соціальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Аудит (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : підручник / В.В. Немченко, О.Ю. Редько, К.О. Редько та ін. ; за ред. В.В. Немченка. – К. : Центр навч. л-ри, 2012. – 540 с.

2. Назарова К.О. Аудит: еволюція, потенціал, ефективність : монографія / К. О. Назарова. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 464 с.

3. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / Н.Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.

4. Усач Б.Ф. Проблеми розвитку аудиту в Україні / Б.Ф. Усач // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 217–222.

5. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 22.04.1993 р. №3125-12/1993 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.

6. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 21.12.2017 р. №2258-19/ 2017 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.

7. Директива 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р., що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річних звітів та консолідованих звітів (стосується Європейського економічного простору) / Офіційний журнал Європейського Союзу / 27.5.2014 — С. 30.

8. Про особливі вимоги щодо обов'язкового аудиту суб'єктів суспільного інтересу і скасування Рішення Європейської Комісії 2005/909/ЄК (стосується Європейського економічного простору) [Електронний ресурс]: Регламент (ЄС) №537/2014 Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р.- Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/№qid=1404990348987&uri=CELEX:32014R0537>.

9. Закон Сарбейнса-Оксли от 2002 г. Обзор положений. Сентябрь 2002. – Режим доступу : www.ey.com.

10. Директива 2014/56/ЄС Європейського Парламенту щодо обов'язкового аудиту річних та консолідованих звітів.

<http://www.apu.com.ua/attachments/article/762/Direktiva%202014-56-EU.pdf>

11. Регламент Європейського парламенту та Ради про особливі вимоги до обов'язковоо аудиту суб'єктиві суспільного інтересу та відміну рішення ЄС 2005/909/ЕК від 14.04.2014 № 537/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1404990348987&uri=CELEX:32014R0537>.

12. Порядок утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : затверджено постановою Кабінету міністрів України від 28.09.2011 № 1001. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-п>.

Ю. М. Перетяцько, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТ ПРИМІТОК ДО РІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Інформацію про діяльність суб'єкта господарювання можна почерпнути з різних джерел, серед яких, першоджерелом є фінансова звітність, яка включає: баланс (звіт про фінансовий стан), звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до фінансової звітності.

Приймаючи управлінські рішення, користувачі інформації, в більшості випадків, обмежуються даними балансу та звіту про фінансові результати, що, на наш погляд, може бути не достатнім для їх обґрунтованості. Наприклад, у балансі підприємства у статті “Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги” умовно обліковується сума 35,0 тис. грн. На перший погляд, сума не викликає занепокоєння. Однак, користувач інформації не може дізнатися з балансу або зі звіту про фінансові результати, що заборгованість не погашається протягом 30 місяців. А тому, існує ймовірність, що у майбутньому заборгованість буде визнана безнадійною, що в свою чергу збільшить витрати підприємства, при її списанні. Щоб мати повне уявлення про фінансово-економічний стан підприємства, користувачам інформації необхідно враховувати інформацію, яка міститься і в інших формах фінансової звітності підприємства, зокрема в примітках до фінансової звітності. Повертаючись до нашого прикладу, інформація про дебіторську заборгованість за продукцію (товари, роботи, послуги) за строками непогашення наводиться у примітках до річної фінансової звітності у IX розділі “Дебіторська заборгованість”.

Метою роботи є дослідження приміток до фінансової звітності як джерела отримання інформації для прийняття управлінських рішень.

Фінансова звітність є предметом дослідження багатьох науковців: Ф.Ф.Бутинця, С.Ф. Голова, Г.Г.Кірейцева, В.С. Леня, М.С. Пушкаря та ін. Автори зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методичних, методологічних та практичних питань щодо складання та подання фінансової звітності суб'єктів господарювання. Не применшуючи значення результатів

наукових досліджень, слід відмітити недостатність висвітлення у науковій літературі питань щодо формування інформації у примітках до фінансової звітності.

Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” примітки до фінансової звітності (далі Примітки) – це сукупність показників і пояснень, які забезпечують деталізацію і обґрунтованість статей фінансової звітності, а також інша інформація, розкриття якої передбачено відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності [1, п.3 Розділу I].

Примітки складаються за типовою формою фінансової звітності № 5, яка затверджена наказом Міністерства фінансів України № 302 від 29.11.2000 та являє собою набір таблиць, зміст, яких детально розкриває інформацію окремих статей фінансової звітності (табл.1).

Таблиця 1

Інформація, яка розкривається у Примітках

Розділ Приміток	Інформація, яка розкривається у Примітках
I. Нематеріальні активи	Джерело інформації – П(с)БО №8 “Нематеріальні активи”. Первісна або переоцінена вартість, за якою нематеріальні активи відображені в балансі; методи нарахування амортизації та діапазон строків корисного використання нематеріальних активів; інформація про наявність та рух нематеріальних активів; первісна вартість та накопичена амортизація переданих у заставу нематеріальних активів; сума угод на придбання у майбутньому нематеріальних активів; загальна сума витрат на дослідження та розробки, включена до складу витрат звітного періоду; склад нематеріальних активів, інформація про які є суттєвою, їх балансова вартість та строк корисного використання, що залишився; первісна, залишкова вартість та метод оцінки нематеріальних активів, отриманих за рахунок цільових асигнувань [2]
II. Основні засоби	Джерело інформації – П(с)БО №7 “Основні засоби”. Первісна або переоцінена вартість, за якою основні засоби відображені в балансі; методи амортизації та діапазон строків корисного використання (експлуатації); наявність та рух у звітному році; первісна (переоцінена) вартість і сума зносу основних засобів, щодо яких існують передбачені чинним законодавством обмеження володіння, користування та розпорядження; первісна (переоцінена) вартість і сума зносу переданих у заставу основних засобів; сума капітальних інвестицій в основні засоби за звітний рік; сума укладених угод на придбання у майбутньому основних засобів; залишкова вартість основних засобів, що тимчасово не використовуються (консервація, реконструкція тощо); первісна (переоцінена) вартість повністю амортизованих основних засобів, які продовжують використовуватись; залишкова вартість основних засобів, вилучених з експлуатації для продажу; первісна вартість, залишкова вартість та метод оцінки основних засобів, отриманих за рахунок цільового фінансування; інформація про зміну розміру додаткового капіталу в результаті переоцінки основних засобів та обмеження щодо його розподілу між власниками (учасниками); у примітках до консолідованої фінансової звітності щодо кожної групи основних засобів наводиться сума курсових різниць у зв’язку з перерахунком вартості основних засобів, наведеної у фінансовій звітності дочірніх підприємств [3].
III. Капітальні інвестиції	Наводиться інформація про здійснені капітальні інвестиції у будівництво, основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи, довгострокові біологічні активи та інші види. Інформація наводиться за звітний період та на кінець року.
IV. Фінансові інвестиції	Джерело інформації – П(с)БО №12 “Фінансові інвестиції”. Балансова вартість фінансових інвестицій, що включені до складу статті балансу “Довгострокові фінансові інвестиції, які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств”, за такими видами: фінансові інвестиції в асоційовані підприємства, фінансові інвестиції в дочірні підприємства, фінансові інвестиції у спільну діяльність із створенням юридичної особи (спільного підприємства). Фінансові інвестиції, що включені до складу статей балансу “Інші довгострокові

Розділ Приміток	Інформація, яка розкривається у Примітках
	<p>фінансові інвестиції” та “Поточні фінансові інвестиції” за собівартістю, за справедливою вартістю, за амортизованою собівартістю.</p> <p>Підстави для визначення справедливої вартості фінансових інвестицій; доходи та втрати від змін справедливої вартості фінансових інвестицій за звітний період; перелік провідних асоційованих, дочірніх і спільних підприємств із зазначенням частки в капіталі та методів оцінки, що використовуються для обліку таких фінансових інвестицій.</p> <p>Контрольний учасник спільного підприємства у примітках до фінансової звітності також наводить (розкриває) таку інформацію: загальна сума зобов'язань щодо його часток у спільних підприємствах; сума зобов'язань інвестиційного характеру щодо його часток у спільних підприємствах та його частки в зобов'язаннях, які він взяв разом з іншими учасниками; сума своєї частки в зобов'язаннях інвестиційного характеру спільних підприємств.</p> <p>Учасники спільної діяльності без створення юридичної особи в примітках до фінансової звітності розкривають таку інформацію про спільну діяльність: розмір частки у спільній діяльності; строк дії договору спільної діяльності без створення юридичної особи,</p>
	<p>інформація про оператора спільної діяльності, загальна вартість вкладу до спільної діяльності без створення юридичної особи; сума всіх зобов'язань спільної діяльності без створення юридичної особи (із зазначенням суми, яка припадає на частку учасника); загальна сума доходів і витрат спільної діяльності без створення юридичної особи та сума доходів і витрат спільної діяльності без створення юридичної особи, які були включені до інших операційних доходів та інших операційних витрат, оператор спільної діяльності без створення юридичної особи розкриває інформацію про загальну вартість спільно контрольованих активів, управління якими він здійснює, а також у розрізі їх класифікації [4].</p>
V. Доходи і витрати	<p>Джерело інформації – П(с)БО №15 “Доходи”.</p> <p>Облікова політика щодо визнання доходу, включаючи спосіб визначення ступеня завершеності робіт, послуг, дохід від виконання і надання яких визнається за ступенем завершеності; розподіл доходу за кожною групою доходів (дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); інші операційні доходи; фінансові доходи; інші доходи); сума доходу за бартерними контрактами в розподілі за групами доходів; частка доходу за бартерними контрактами з пов'язаними сторонами [5].</p> <p>Джерело інформації – П(с)БО №16 “Витрати”.</p> <p>склад і суми витрат, відображених у статтях "Інші операційні витрати" та "Інші витрати"; склад і суму витрат, які не включені до статей витрат Звіту про фінансові результати, а відображені безпосередньо у складі власного капіталу (крім вилучення капіталу та розподілу між власниками) [6].</p>
VI. Грошові кошти	<p>Наводиться інформація про склад грошових коштів на кінець звітного періоду за такими групами: готівка, поточний рахунок у банку, інші рахунки в банку, грошові кошти в дорозі, еквіваленти грошових коштів. Додатково розкривається інформація про грошові кошти, використання яких обмежено.</p>
VII. Забезпечення та резерви	<p>Цільове призначення, причини невизначеності та очікуваний строк погашення забезпечення; залишок забезпечення на початок і кінець звітного періоду; збільшення забезпечення протягом звітного періоду внаслідок створення забезпечення або додаткових відрахувань; сума забезпечення, що використана протягом звітного періоду; невикористана сума забезпечення, що сторнована у звітному періоді; сума очікуваного відшкодування витрат іншою стороною, що врахована при оцінці забезпечення. Також наводиться інформація про резерв сумнівних боргів.</p>
VIII. Запаси	<p>Джерело інформації – П(с)БО № 9 “Запаси”.</p> <p>методи оцінки запасів; балансову (облікову) вартість запасів у розрізі окремих класифікаційних груп; балансову (облікову) вартість запасів, які відображені за чистою вартістю реалізації; балансову (облікову) вартість запасів, переданих у переробку, на комісію, в заставу; суму збільшення чистої вартості реалізації, за якою проведена оцінка запасів [7].</p>
IX. Дебіторська заборгованість	<p>Сума та строки погашення зобов'язання, яке було виключене із складу поточних зобов'язань; перелік і суми зобов'язань, що включені до статей балансу "Інші поточні зобов'язання".</p>
X. Нестачі і втрати від псування	<p>Сума виявлених нестач і втрат за рік; сума, яка буде відшкодуватися із винних осіб; сума нестач і втрат, які обліковуються на позабалансовому рахунку 072.</p>

Розділ Приміток	Інформація, яка розкривається у Примітках
цінностей	
XI. Будівельні контракти	Джерело інформації – П(с)БО №18 “Будівельні контракти”. Сума доходу за будівельними контрактами, визнана у складі доходу звітного періоду; методи визначення доходу за будівельними контрактами у звітному періоді; інформація щодо незавершених контрактів (методи визначення ступеня завершеності робіт; загальна сума зазначених витрат і визнаних прибутків (за вирахуванням визнаних збитків) на дату балансу; вартість виконаних субпідрядниками робіт; сума валової заборгованості замовників на дату балансу; сума валової заборгованості замовникам на дату балансу; сума отриманих авансів на дату балансу; сума проміжних рахунків, яка не сплачується підряднику до виконання передбачених будівельним контрактом умов для виплати таких сум або до усунення дефектів (сума затриманих коштів)) [8].
XII. Податок на прибуток	Джерело інформації – П(с)БО №17 “Податок на прибуток”. Складові елементи витрат (доходу) з податку на прибуток (поточний податок на прибуток та всі коригування цієї суми, включаючи відстрочені податкові активи, відстрочені податкові зобов’язання, виправлення помилок тощо); сума поточного та відстроченого
	податку на прибуток відображена у складі власного капіталу; пояснення різниці між витратами (доходом) з податку на прибуток та добутком облікового прибутку (збитку) на застосовану ставку податку на прибуток; ставка податку на прибуток, якщо вона змінюється порівняно із звітним періодом; сума та період дії тимчасових податкових різниць, що підлягають вирахуванню, сума податкових збитків і невикористаних податкових пільг, пов’язаних з невизнанням відстроченого податкового активу; сума тимчасових податкових різниць, пов’язаних з фінансовими інвестиціями у дочірні, асоційовані та спільні підприємства, щодо яких відстрочені податкові зобов’язання не були визнані; сума визнаних відстрочених податкових активів (за кожним видом) і визнаних відстрочених податкових зобов’язань (за кожним видом); сума відстроченого податку на прибуток, що включена до Звіту про фінансові результати; сума витрат (доходу) з податку на прибуток, пов’язаних з прибутком (збитком) від діяльності, що припинена [9].
XIII. Використання амортизаційних відрахувань	Сума нарахованої амортизації за рік та інформація щодо напрямків її використання

У Примітках також наводиться інформація, яку необхідно розкрити на вимогу Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (табл. 2). Така інформація подається у довільній формі.

Таблиця 2

Інформація щодо вимог Положень (стандартів) бухгалтерського обліку

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
№ 1 “Загальні відомості до фінансової звітності”	У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про призначення та умови використання кожного елемента власного капіталу (крім зареєстрованого капіталу). Акціонерні товариства наводять інформацію про: загальну суму активів, одержаних у ході передплати на акції; акції у складі статутного капіталу за окремими типами і категоріями (кількість випущених акцій із зазначенням неоплаченої частини статутного капіталу; номінальна вартість акції; зміни протягом звітного періоду у кількості акцій, що перебувають в обігу; права, привілеї та обмеження, пов’язані з акціями, у тому числі обмеження щодо розподілу дивідендів та повернення капіталу; акції, що належать самому товариству, його дочірнім і асоційованим підприємствам; перелік засновників і кількість акцій, якими вони володіють; кількість акцій, які перебувають у власності членів виконавчого органу, та перелік осіб, частки яких у статутному капіталі перевищують 5 %; акції, зарезервовані для випуску згідно з опціонами та іншими контрактами, із зазначенням їх термінів і сум). Накопичену суму дивідендів, не сплачених за привілейованими акціями; суму, включену (або не включену) до складу зобов’язань, коли дивіденди були передбачені, але формально не затверджені. Усі інші підприємства наводять інформацію про: розподіл часток зареєстрованого

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
	<p>капіталу між власниками; права, привілеї або обмеження щодо цих часток; зміни у складі часток власників у зареєстрованому капіталі.</p> <p>Також у Примітках розкривається інформація про: склад грошових коштів; склад статей звіту про рух грошових коштів "Інші надходження", "Інші платежі" та інших статей, які об'єднують декілька видів грошових потоків.</p> <p>У разі придбання або продажу дочірніх підприємств та інших господарських одиниць протягом звітного періоду наводиться інформація про: загальну їх вартість придбання або продажу; частину їх загальної вартості, яка, відповідно, була сплачена або отримана грошима; суму грошей у складі їх активів, що були придбані чи продані; суму активів (крім грошей) і зобов'язань придбаного або проданого дочірнього підприємства та інших господарських одиниць у розрізі окремих статей [1].</p>
№ 2 "Консолідована фінансова звітність"	<p>У примітках до консолідованої фінансової звітності наводиться інформація про: перелік дочірніх підприємств, які контролюються материнським підприємством, із зазначенням назви дочірніх підприємств, країни реєстрації та місцезнаходження,</p>
	<p>частки в капіталі, частки в розподілі голосів (у разі якщо вона не збігається з часткою в капіталі), іншої форми контролю; причини, з яких показники фінансової звітності дочірнього підприємства не включено до консолідованої фінансової звітності;</p> <p>перелік дочірніх підприємств, над якими втрачено контроль протягом звітного періоду;</p> <p>назви підприємств, у яких підприємству, яке звітує, прямо або опосередковано (через дочірні підприємства) належить більше половини голосів, але яке з причин відсутності контролю не є дочірнім підприємством;</p> <p>вплив придбання або продажу дочірніх підприємств на фінансовий стан (на дату балансу), фінансові результати звітного періоду та такі самі показники попереднього періоду;</p> <p>статті консолідованої фінансової звітності, до яких застосовувалася різна облікова політика [10].</p>
№ 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах"	<p>У примітках до фінансових звітів слід розкривати таку інформацію щодо виправлення помилок, які мали місце в попередніх періодах: зміст і суму помилки; статті фінансової звітності минулих періодів, які були переобраховані з метою повторного подання порівняльної інформації; факт повторного оприлюднення виправлених фінансових звітів або недоцільність повторного оприлюднення.</p> <p>Підприємство розкриває зміст і суму змін в облікових оцінках, які мають суттєвий вплив на поточний період або, як очікується, суттєво будуть впливати на майбутні періоди.</p> <p>У разі зміни в обліковій політиці підприємству слід розкривати: причини та суть зміни; суму коригування нерозподіленого прибутку на початок звітного року або обґрунтування неможливості її достовірного визначення; факт повторного подання порівняльної інформації у фінансових звітах або недоцільність її пере обрахунку; у разі потреби розкриття події, що відбулася після дати балансу, слід надавати інформацію про зміст події та оцінку її впливу на фінансовий результат або обґрунтування щодо неможливості зробити таку оцінку [11].</p>
№ 10 "Дебіторська заборгованість"	<p>Перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості; перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості; склад і суми статті балансу "Інша дебіторська заборгованість"; метод визначення величини резерву сумнівних боргів; сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення; залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році [12].</p>
№ 13 "Фінансові інструменти"	<p>Для кожного класу фінансових активів, фінансових зобов'язань та інструментів власного капіталу підприємство наводить інформацію про: види та суму фінансових інструментів, строки та умови, які можуть впливати на їх суму, розподіл у часі та визначеність майбутніх грошових потоків; облікову політику, зокрема методи визнання та оцінки.</p> <p>Якщо операції з фінансовими інструментами призводять до виникнення цінових, кредитних або інших ризиків, підприємство наводить інформацію про: вартість оголошену, номінальну тощо, на якій розраховуються майбутні виплати; дату погашення, закінчення строку дії або виконання контракту; опціони, утримані будь-</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
	<p>якою стороною - укладачем контракту про фінансовий інструмент, що передбачають дострокове погашення зобов'язань, включаючи період або дату, коли вони можуть бути здійснені, ціну або верхню та нижню межу цін здійснення опціону; опціони, утримані будь-якою стороною - укладачем контракту про фінансовий інструмент, на конвертацію в інший фінансовий інструмент, інший фінансовий актив або фінансове зобов'язання, включаючи період або дату, коли опціон можна здійснити, а також коефіцієнти конвертації або курс обміну; суму та її розподіл за терміном передбачених майбутніх грошових потоків або виплат, включаючи вартість погашення фінансового інструмента, оголошену ставку або величину відсотка, дивіденду або іншого періодичного доходу від фінансового інструмента; суму та опис застави, отриманої або наданої за фінансовим інструментом; іноземну валюту, у якій надходять або сплачуються суми за фінансовим інструментом; умови контракту, які в разі їх порушення суттєво змінюватимуть терміни або інші умови фінансового інструмента.</p> <p>Для кожного класу визнаних і невизнаних фінансових активів і фінансових</p>
	<p>зобов'язань наводиться інформація про наявність: відсоткового ризику (дата перегляду ставки відсотка або дата погашення зобов'язань за контрактом залежно від того, що настає раніше; ефективна відсоткова ставка, якщо вони застосовуються) та кредитного ризику (максимальна сума на дату балансу (без урахування справедливої вартості застави) та наявності одночасного впливу різних чинників кредитного ризику)</p> <p>Для кожного класу визнаних і невизнаних фінансових активів і фінансових зобов'язань наводиться інформація про їх справедливу вартість. Якщо справедливу вартість достовірно визначити неможливо, то про це разом з відомостями про основні характеристики фінансового інструмента, які впливають на його справедливу вартість, зазначається у примітках до фінансової звітності.</p> <p>Якщо підприємство відображає один або кілька фінансових активів за вартістю, що перевищує їх справедливу вартість, то наводиться інформація про: балансову або справедливу вартість окремих активів або відповідних груп цих активів; причини, які вплинули на прийняття рішення про відмову від зниження балансової вартості до справедливої, включаючи причини впевненості у тому, що балансову вартість буде компенсовано (відшкодовано) [13].</p>
№ 14 "Оренда"	<p style="text-align: center;">Фінансова оренда у орендаря</p> <p>Розкривається інформація про первісну (переоцінену) вартість і знос орендованих активів за їх класифікаційними групами на дату балансу; загальну суму мінімальних орендних платежів та їхню теперішню вартість на дату балансу для кожного з таких строків оренди (до одного року; від одного до п'яти років; більше п'яти років); непередбачену орендну плату, включену у звітному періоді до складу фінансових витрат (доходів); суму майбутніх мінімальних орендних платежів, які на дату балансу передбачається одержати за угодами невідмовної суборенди.</p> <p>Стислі дані щодо чинних орендних угод (показники, які застосовуються для розрахунку непередбаченої орендної плати; наявність та умови вибору між поновленням орендної угоди чи придбанням активу та застереження щодо зміни цін; обмеження, передбачені орендними угодами)</p> <p style="text-align: center;">Операційна оренда у орендаря</p> <p>Загальна сума майбутніх мінімальних орендних платежів за невідмовною орендою на дату балансу для кожного строків оренди: до одного року; від одного до п'яти років; більше п'яти років. Загальна сума майбутніх мінімальних орендних платежів на дату балансу, які передбачається одержати за угодами невідмовної суборенди.</p> <p>Орендні платежі та платежі з суборенди за звітний період з виділенням сум мінімальних орендних платежів і непередбаченої орендної плати за угодами невідмовної оренди та суборенди.</p> <p>Стислі дані про чинні орендні угоди (показники, які застосовуються для розрахунку непередбачених орендних платежів; наявність та умови вибору між поновленням або придбанням активу і застереження щодо зміни цін; обмеження, передбачені орендними угодами)</p> <p style="text-align: center;">Фінансова оренда у орендодавця</p> <p>Загальна сума мінімальних орендних платежів та їх теперішню вартість на дату балансу для кожного з строків оренди: до одного року; від одного до п'яти років; більше п'яти років. Сума фінансового доходу на дату балансу, що підлягає одержанню. Стислі дані про чинні орендні угоди (показники, які застосовуються</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
	<p>для розрахунку непередбачених орендних платежів; обмеження, передбачені орендними угодами). Негарантовану ліквідаційну вартість за чинними орендними угодами. Непередбачену орендну плату, включену у звітному періоді до складу фінансового доходу (витрат).</p> <p>Орендодавці-виробники наводять також інформацію про суму резерву сумнівних боргів на дату балансу щодо дебіторської заборгованості орендарів.</p> <p>Операційна оренда у орендодавця</p> <p>Первісна (переоцінена) вартість і знос об'єктів операційної оренди на дату балансу за їх класифікаційними групами. Сума майбутніх мінімальних орендних платежів за угодами невідмовної операційної оренди на дату балансу загальною сумою та окремо для кожного з таких строків оренди (до одного року; від одного до п'яти років; більше п'яти років). Непередбачена орендну плату, включену у звітному періоді до складу фінансового доходу (витрат). Стислі дані про чинні орендні угоди (показники, які застосовуються для розрахунку непередбачених орендних платежів;</p>
№ 19 “Об’єднання підприємств”	<p>обмеження, передбачені орендними угодами) [14]. У примітках до фінансової звітності за період, у якому відбулося об’єднання підприємств та/або видів їх господарської діяльності, покупцем, вказуються: назва та загальна характеристика підприємств, що об’єдналися; дата об’єднання; інформація про закриття або продаж складової частини діяльності об’єднаних підприємств та/або видів їх господарської діяльності.</p> <p>У примітках до фінансової звітності за період, у якому відбулося придбання підприємства (контрольного пакета акцій), наводиться інформація про: відсоток придбаних акцій з правом голосу; вартість об’єднання підприємств та/або видів їх господарської діяльності і опис активів або зобов’язань, що надаються або повинні бути надані покупцем у порядку оплати. У разі, коли емісія акцій відбувається на частину вартості об’єднання підприємств та/або видів їх господарської діяльності, наводиться інформація про: кількість випущених та фактично розміщених акцій (інших інструментів власного капіталу); справедливу вартість таких акцій (інших інструментів власного капіталу) та обґрунтування її визначення.</p> <p>Характер і сума забезпечення реструктуризації та інших витрат на закриття підприємства, які виникають в результаті придбання і визнані на дату придбання.</p> <p>У примітках до фінансової звітності також зазначається інформація про зміни балансової вартості гудвілу з наведенням даних про балансову вартість гудвілу на початок і кінець року та розкриттям інформації про: накопичену суму втрат від зменшення корисності на початок і кінець періоду; визнаний за звітний рік гудвіл, за винятком гудвілу, що увійшов до групи вибуття, яка на дату придбання відповідала критеріям утримування для продажу активів згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність”; гудвіл, включений до групи вибуття, яку класифікують як утримувану для продажу відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність”.</p> <p>У примітках до фінансової звітності наводиться також інформація про групи активів, зобов’язань і непередбачених зобов’язань придбаного підприємства та/або компонента підприємства, визнані на дату придбання, а також їх балансову вартість на дату балансу, що передують даті придбання [15].</p>
№ 21 “Вплив змін валютних курсів”	<p>Сума курсових різниць, що включена до складу доходів і витрат протягом звітного періоду.</p> <p>Сума курсових різниць, що включена протягом звітного періоду до складу іншого додаткового капіталу, а також інформація, що пояснює взаємозв’язок між сумою таких курсових різниць на початок і на кінець звітного періоду.</p> <p>У разі зміни ознак класифікації діяльності господарської одиниці за межами України також наводиться така інформація: характер та причини зміни; вплив зміни на власний капітал; вплив зміни на чистий прибуток (збиток) за попередній рік, якщо така зміна відбулася на початку попереднього року [16].</p>
№ 22 “Вплив інфляції”	<p>У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про: факт коригування показників фінансової звітності; суму коригування амортизації основних засобів; розрахунок коригування собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) і товарів; індекс інфляції на дату балансу і зміни індексу інфляції протягом поточного та попереднього звітних періодів [17].</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
№ 23 “Розкриття інформації щодо пов’язаних сторін”	<p>У примітках до фінансової звітності за наявності операцій пов’язаних сторін наводиться така інформація: характер відносин між пов’язаними сторонами; види та обсяги операцій (сума або частка у загальному обсязі) пов’язаних сторін; використані методи оцінки активів і зобов’язань в операціях пов’язаних сторін; суми дебіторської та кредиторської заборгованості за операціями пов’язаних сторін. Якщо одна пов’язана сторона здійснює контроль або перебуває під контролем іншої пов’язаної сторони, то інформація про характер відносин пов’язаних сторін наводиться незалежно від наявності операцій між ними.</p> <p>У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про одержані від підприємства провідним управлінським персоналом: поточні виплати; інші довгострокові виплати; виплати по закінченні трудової діяльності; виплати при звільненні; платежі на основі акцій; позики [18].</p>
№ 24 “Прибуток на акцію”	<p>У примітках до фінансової звітності за кожним класом простих акцій наводиться інформація про: чистий прибуток на одну просту акцію, визначений у результаті перерахунку; скоригований чистий прибуток на одну просту акцію, визначений у результаті перерахунку; узгодження сум, використаних як чисельники при обчисленні чистого прибутку на одну просту акцію та скоригованого чистого прибутку на одну просту акцію, з сумами чистого прибутку (збитку) за певний період; вплив розбавляючих потенційних простих акцій на середньорічну кількість простих акцій в обігу; операції з простими та потенційними простими акціями, які були здійснені після дати балансу (крім операцій, зазначених у пункті 15 Положення (стандарту) 24).</p> <p>У проміжній (квартальній) фінансовій звітності наводяться показники чистого прибутку на одну просту акцію і скоригованого чистого прибутку на одну просту акцію. При цьому для розрахунку часового зваженого коефіцієнта приймається кількість днів (місяців) у звітному періоді (кварталі, півріччі, дев’яти місяцях) [19].</p>
№ 26 “Виплати працівникам”	<p>У примітках до фінансової звітності щодо кожної програми з визначеним внеском наводиться сума відрахувань, включена до витрат звітного року.</p> <p>Щодо кожної програми з визначеною виплатою наводиться така інформація: загальний опис типу програми, залишок зобов’язання (активу) на початок і кінець звітного року; теперішня вартість забезпечених, частково забезпечених і незабезпечених активами програми зобов’язань на дату балансу; не визнані актуарні прибутки (збитки) на початок і кінець звітного року; не визнана вартість раніше виконаних працівниками робіт на початок і кінець звітного року; не визнана активом частина вартості згідно з пунктом 16 Положення (стандарту) 26; склад активів програми із зазначенням їх справедливої вартості на початок і кінець звітного року.</p> <p>Включені звіту про фінансові результати виплати працівникам (із зазначенням статей звіту, до яких вони включені): вартість поточних робіт, виконаних працівниками; витрати на відсотки за програмою; очікуваний прибуток від активів програми та визнане активом право на відшкодування; актуарні прибутки (збитки); вартість раніше виконаних працівниками робіт; прибуток (збиток) від скорочення програми або остаточного розрахунку за нею; фактичний прибуток від активів програми і визнане активом право на відшкодування;</p> <p>Використані в актуарних припущеннях на дату балансу (в абсолютному виразі і як різниця між різними ставками відсотка або іншими змінними): ставки дисконту; очікуваний рівень прибутковості активів програми за звітний рік і визнане активом право на відшкодування; очікувані рівні заробітної плати; очікувані витрати на медичне обслуговування; інші суттєві актуарні припущення.</p> <p>У примітках до фінансової звітності щодо кожної програми виплат інструментами власного капіталу наводиться така інформація: характер та умови виплат за такими програмами; облікова політика щодо таких програм; включені до фінансової звітності суми щодо кожної такої програми; кількість та умови фінансових інструментів за такими програмами на початок і кінець звітного року, а також ступінь гарантованості прав працівників на ці інструменти на початок і кінець звітного року; кількість та умови фінансових інструментів власного капіталу, емітованих підприємством для фонду або для працівників протягом звітного року; справедлива вартість компенсації, отриманої з фонду або від працівників; кількість, дата та ціна виконання опціонів на акції за такими програмами у звітному році; кількість опціонів на акції, утримувачами яких є фонд або працівники, строк дії яких закінчився у звітному році; сума та основні умови позик чи гарантій, наданих</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
	<p>підприємством фонду або на його користь; справедлива вартість на початок і кінець звітного року фінансових інструментів власного капіталу (за винятком опціонів на акції підприємства) за такими програмами; справедлива вартість на дату випуску фінансових інструментів власного капіталу підприємства (за винятком опціонів на акції), емітованих підприємством для фонду або для працівників протягом звітного року. Якщо неможливо визначити справедливую вартість фінансових інструментів власного капіталу (за винятком опціонів на акції), то цей факт розкривається [20].</p>
<p>№ 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність”</p>	<p>У період визнання необоротних активів, групи вибуття як утримуваних для продажу: опис необоротних активів, групи вибуття; опис обставин продажу (випуття), спосіб та час; збитки від зменшення корисності та їх подальше сторнування; сегмент, у якому необоротні активи, група вибуття подаються відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 29 “Фінансова звітність за сегментами”.</p> <p>Наводиться порядок формування єдиного показника, що наводиться у звіті про фінансові результати, як зазначено в пункті 4 розділу III Положення (стандарту) № 27, у частині: доходів, витрат, прибутку (збитку) від припиненої діяльності до оподаткування; витрат з податку на прибуток, пов’язаних з припиненою діяльністю; доходів (витрат) від переоцінки активів, групи вибуття, які утворюють припинену діяльність, за чистою вартістю реалізації; витрат з податку на прибуток, пов’язаних з результатами переоцінки.</p> <p>Чистий рух грошових коштів від припиненої діяльності у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності за звітний рік.</p> <p>Основні групи активів та зобов’язань, визнаних як утримувані для продажу, що подаються окремо без згортання [21].</p>
<p>№ 28 “Зменшення корисності активів”</p>	<p>Сума втрат від зменшення корисності, відображених у звіті про фінансові результати; сума вигід від відновлення корисності, відображених у звіті про фінансові результати; сума втрат від зменшення корисності, відображених у складі власного капіталу; сума вигід від відновлення корисності, відображених у складі власного капіталу.</p> <p>Якщо визнані втрати від зменшення корисності або вигоди від відновлення корисності окремого активу або групи активів, яка генерує грошові потоки, є суттєвими, то в примітках до фінансової звітності наводиться така інформація: події та обставини, які спричинили зменшення або відновлення корисності; визнана сума втрат від зменшення корисності та/або вигід від відновлення корисності; характеристика активу (назва, місце використання, сегмент, до якого належить актив), щодо якого визначалася сума втрат від зменшення або вигід від відновлення його корисності; характеристика (склад) групи активів, яка генерує грошові потоки (назва, місце використання, сегмент, до якого належить група), із зазначенням поточного і попереднього способу включення активів до певної їх групи, причини зміни способу групування (якщо визначення складу групи активів, яка генерує грошові потоки, змінилося); оцінка (чиста вартість реалізації або теперішня вартість майбутніх чистих грошових надходжень від активу), за якою визначена сума очікуваного відшкодування активу чи групи активів, яка генерує грошові потоки; база, прийнята для визначення чистої вартості реалізації (якщо сумою очікуваного відшкодування визнано чисту вартість реалізації); ставка дисконту, використана для поточного і попереднього визначення теперішньої вартості майбутніх чистих грошових надходжень від активу (якщо сума очікуваного відшкодування активу визначена у звітному періоді за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень від активу); статті активів, на які впливають визнані втрати від зменшення корисності та/або вигоди від відновлення корисності, про які згідно з підпунктами 28.1 - 28.7 пункту 28 Положення (стандарту) № 28 інформацію не наведено.</p> <p>Для кожної групи активів, яка генерує грошові потоки, на яку було розподілено вартість гудвілу або нематеріальних активів з невизначеним строком корисного використання, наводиться така інформація: розподілена балансова вартість гудвілу; розподілена балансова вартість нематеріальних активів з невизначеним строком корисного використання; база, прийнята для визначення суми очікуваного відшкодування цієї групи.</p> <p>Якщо частину вартості гудвілу, що виник в результаті об’єднання підприємств, протягом звітного періоду не було розподілено на групу активів, яка генерує грошові потоки, то на дату звітності наводяться нерозподілена вартість гудвілу і причини, з яких ця сума залишилася нерозподіленою [22].</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
<p>№ 30 “Біологічні активи”</p>	<p>Вартість біологічних активів у балансі відображається окремими статтями.</p> <p>У примітках до фінансової звітності біологічні активи наводяться за такими групами: довгострокові біологічні активи; біологічні активи в стані біологічних перетворень (крім тварин на вирощуванні та відгодівлі); інші поточні біологічні активи.</p> <p>У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про: вартість кожної групи біологічних активів на початок і кінець звітного року; обсяг виробництва сільськогосподарської продукції за звітний період у натуральних вимірниках та за вартістю, обчисленою при первісному визнанні; методи та суттєві припущення, що застосовані при визначенні справедливої вартості кожної групи сільськогосподарської продукції та кожної групи біологічних активів; наявність та балансову вартість біологічних активів, право володіння якими обмежене, а також балансову вартість біологічних активів, переданих у заставу; сума укладених договорів на придбання у майбутньому біологічних активів.</p> <p>Фінансовий результат за звітний рік від сільськогосподарської діяльності наводиться за такими показниками: дохід (витрати) від первісного визнання одержаної сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів за кожною групою біологічних активів; витрати, пов’язані з біологічними перетвореннями, за кожною групою біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від первісного визнання сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції та поточних біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від зміни справедливої вартості біологічних активів.</p> <p>Інформація про зміни балансової вартості груп біологічних активів, що оцінювалися у звітному році за справедливою вартістю, наводиться за такими показниками: залишок біологічних активів на початок звітного року; дохід (витрати) від змін справедливої вартості (за вирахуванням попередньо оцінених витрат на місці продажу) за звітний рік; придбання біологічних активів за звітний рік; реалізація біологічних активів за звітний рік; інші зміни; залишок біологічних активів на кінець звітного року.</p> <p>Про біологічні активи, оцінка яких на дату балансу здійснювалася згідно з пунктом 11 Положення (стандарту) 30, наводиться у розрізі груп біологічних активів така інформація: причини неможливості достовірно визначити справедливую вартість; метод нарахування амортизації; первісна вартість та сума зносу (разом з накопиченою сумою втрат від зменшення корисності) на початок і кінець звітного року; сума втрат від зменшення корисності за звітний рік; сума вигод від відновлення корисності за звітний рік; сума нарахованої за звітний рік амортизації; прибуток (збиток), визнаний при вибутті таких біологічних активів.</p> <p>При застосуванні протягом звітного року справедливої вартості біологічних активів, які раніше оцінені згідно з пунктом 11 Положення (стандарту) 30, наводиться така інформація: склад біологічних активів; обґрунтування достовірності визначення справедливої вартості; вплив зміни оцінки на фінансові результати.</p> <p>Інформація про цільове фінансування, пов’язане з сільськогосподарською діяльністю, наводиться за такими показниками: призначення та сума цільового фінансування, визнаного доходом у звітному році; невиконані умови одержання цільового фінансування, непередбачені події, що вплинули на зменшення суми цільового фінансування, та сума зменшення у зв’язку з цим цільового фінансування у звітному році [23].</p>
<p>№ 31 “Фінансові витрати”</p>	<p>Випадки, причини і тривалість зупинення виконання робіт із створення кваліфікаційного активу та капіталізації фінансових витрат.</p> <p>Сума фінансових витрат, що капіталізована у звітному періоді.</p> <p>Річна (або середньорічна) норма (норми) капіталізації [24].</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
№ 32 “Інвестиційна нерухомість”	<p>У примітках до фінансової звітності незалежно від методу оцінки інвестиційної нерухомості наводиться така інформація за кожною групою інвестиційної нерухомості: критерії щодо розмежування інвестиційної нерухомості та операційної нерухомості.</p> <p>Відображені у звіті про фінансові результати звітного періоду: сума доходу від оренди інвестиційної нерухомості; сума прямих витрат (з виділенням окремо на ремонт і обслуговування), що визнані у зв'язку з утриманням інвестиційної нерухомості, яка генерує дохід від оренди протягом звітного періоду; сума прямих витрат (з виділенням окремо на ремонт і обслуговування), що визнані у зв'язку з утриманням інвестиційної нерухомості, яка не генерує доходу від оренди протягом звітного періоду.</p> <p>Обмеження щодо володіння, користування та розпорядження інвестиційною нерухомістю.</p> <p>Сума укладених договорів на майбутнє: на придбання, будівництво і підготовку інвестиційної нерухомості; на ремонт, обслуговування і поліпшення інвестиційної нерухомості;</p> <p>Вартість придбаної інвестиційної нерухомості; сума капітальних інвестицій в інвестиційну нерухомість за звітний рік; вартість придбаної інвестиційної нерухомості внаслідок об'єднання та/або придбання підприємств; балансова вартість інвестиційної нерухомості, що вибула; дохід від вибуття інвестиційної нерухомості; вартість інвестиційної нерухомості, переведеної із/до запасів та операційної нерухомості; інші зміни балансової вартості інвестиційної нерухомості.</p> <p>При оцінці інвестиційної нерухомості за справедливою вартістю наводиться така інформація: методи та суттєві припущення, що застосовані при визначенні справедливої вартості інвестиційної нерухомості; здійснення оцінки інвестиційної нерухомості суб'єктами оцінної діяльності, які мають досвід оцінки подібної нерухомості в тій самій місцевості, або незалучення таких суб'єктів при визначенні справедливої вартості інвестиційної нерухомості; балансова вартість інвестиційної нерухомості на початок і кінець звітного року; сума іншого операційного доходу та інших витрат операційної діяльності, що виникли внаслідок зміни справедливої вартості інвестиційної нерухомості; сума доходів та витрат, що виникли внаслідок переведення до інвестиційної нерухомості запасів та при завершенні будівництва інвестиційної нерухомості; різниця між балансовою вартістю активів, що виникла внаслідок переведення операційної нерухомості до інвестиційної нерухомості, що відображена у складі доходів, витрат та додаткового капіталу; опис інвестиційної нерухомості (пооб'єктно в кількісних та вартісних показниках), яка припиняє оцінюватися за справедливою вартістю і буде оцінюватися за первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигод від її відновлення.</p> <p>При оцінці інвестиційної нерухомості за первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигод від її відновлення, наводиться така інформація щодо кожної групи інвестиційної нерухомості: методи амортизації, що застосовуються підприємством, та діапазон строків корисного використання; балансова вартість та сума зносу з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигод від її відновлення на початок і кінець звітного року; сума нарахованої амортизації протягом звітного року; сума втрат від зменшення корисності і сума вигод від відновлення корисності, відображені в звіті про фінансові результати та звіті про власний капітал за звітний рік; справедлива вартість інвестиційної нерухомості [25].</p>
№ 33 “Витрати на розвідку запасів корисних копалин”	<p>У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про суму активів, зобов'язань, доходів та витрат з діяльності, пов'язаної з розвідкою запасів корисних копалин, із зазначенням залишку на початок і кінець звітного року, надходження і вибуття за звітний рік. А також інформація про рух грошових коштів з діяльності, пов'язаної з розвідкою запасів корисних копалин, за звітний рік [26].</p>

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку	Інформація, яку необхідно розкрити у Примітках
№ 34 “Платіж на основі акцій”	<p>Обсяг операцій за договорами про платіж на основі акцій у звітному періоді.</p> <p>Опис характерних ознак кожного виду договору про платіж на основі акцій, зокрема строк опціонів, спосіб погашення зобов'язань за операціями, платіж за якими здійснюється на основі акцій.</p> <p>Кількість опціонів на акції і середньозважені ціни виконання опціонів на акції із зазначенням непогашених опціонів на початок і кінець року, здійснених опціонів у звітному періоді.</p> <p>Середньозважена ціна акцій опціонів, виконаних у звітному періоді.</p> <p>Діапазон цін виконання опціонів і середньозважений період, що залишився згідно з договором опціонів на акції, які були непогашені на кінець звітного періоду.</p> <p>Порядок визначення у звітному періоді справедливої вартості отриманих товарів (робіт, послуг) або справедливої вартості наданих інструментів власного капіталу.</p> <p>Якщо справедлива вартість отриманих товарів (робіт, послуг) визначена за справедливою вартістю інструментів власного капіталу, то наводиться така інформація: середньозважена справедлива вартість опціонів на акції на дату отримання товарів (робіт, послуг); спосіб визначення справедливої вартості опціонів на акції; строк чинності опціону та очікувані дивіденди за акціями; спосіб визначення очікуваної зміни справедливої вартості опціонів на акції; інші фактори, враховані при визначенні справедливої вартості опціону на акції; кількість та середньозважена справедлива вартість інших, ніж опціон на акції, інструментів власного капіталу та порядок визначення їх справедливої вартості у звітному періоді; порядок визначення справедливої вартості інструментів власного капіталу за відсутності цін на фондовому ринку; включення до справедливої вартості очікуваних дивідендів та інших інструментів власного капіталу; пояснення змін та сума збільшення справедливої вартості інструментів власного капіталу за зміненими у звітному періоді договорами про платіж на основі акцій;</p> <p>У примітках до фінансової звітності наводяться також: сума витрат звітного періоду, що складається за операціями, платіж за якими здійснюється на основі акцій, з вартості отриманих, але не визнаних активами товарів (робіт, послуг), з відображенням суми витрат за такими операціями, погашення зобов'язань за якими здійснюється інструментами власного капіталу; балансова вартість зобов'язань за операціями, платіж за якими здійснюється на основі акцій, на кінець звітного періоду; внутрішня вартість на кінець періоду зобов'язань, за якими постачальник товарів (робіт, послуг) на кінець звітного періоду виконав умови договору про платіж на основі акцій [27].</p>

З Приміток можна отримати інформацію про всі господарські операції, які відбувалися за звітний період, за умови, що працівники облікового апарату у повному обсязі виконують вимоги Положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

У працях [28] та [29] ми досліджували стан виконання вимог Положень (стандартів) бухгалтерського обліку № 7 “Основні засоби” та № 14 “Оренда” щодо розкриття інформації у Примітках. Нами було встановлено, що на практиці, Примітки більшості досліджених підприємств не містили усього обсягу рекомендованої до розкриття інформації про основні засоби та орендні операції.

Отже, у Примітках наводиться інформація, яка розкриває зміст статей фінансової звітності та інша інформація, розкриття, якої передбачено діючими Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Якщо працівники облікового апарату не порушують принципу бухгалтерського обліку “повне висвітлення” при складанні фінансової звітності, то з Приміток зацікавлені особи можуть отримати інформацію про всі господарські операції, які відбувалися за звітний період суб'єкта

господарювання. Слід відзначити, що така інформація буде наводитися у більш розгорнутому вигляді, ніж у балансі чи інших формах фінансової звітності.

Не виконання або виконання не в повній мірі вимог Положень (стандартів) бухгалтерського обліку щодо розкриття інформації про господарські операції у Примітках свідчить про низьку якість підготовки фінансової звітності. Внаслідок чого, управлінські рішення, які будуть прийматися на основі такої звітності можуть бути не обґрунтованими.

Список використаних джерел

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 “Нематеріальні активи” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 “Основні засоби” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 12 “Фінансові інвестиції ” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0284-00/>.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 15 “Дохід” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>.

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 “Витрати” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 9 “Запаси” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 18 “Будівельні контракти” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01>.

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 17 “Податок на прибуток” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01>.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 2 “Консолідована фінансова звітність” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13>.

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>.

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 “Дебіторська заборгованість” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.

13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 13 “Фінансові інструменти” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 14 “Оренда” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00>.

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 “Об’єднання підприємств” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>.

16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 21 “Вплив змін валютних курсів” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00>.

17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 22 “Вплив інфляції” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0269-02>.

18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 23 “Розкриття інформації щодо пов’язаних сторін” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0539-01>.

19. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 24 “Прибуток на акцію” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0647-01>.

20. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 26 “Виплати працівникам” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03/>.

21. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1054-03>.

22. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 28 “Зменшення корисності активів” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05>.

23. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 30 “Біологічні активи” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05>.

24. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 31 “Фінансові витрати” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06>.

25. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 32 “Інвестиційна нерухомість” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0823-07>.

26. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 33 “Витрати на розвідку запасів корисних копалин” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0844-08>.

27. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 34 “Платіж на основі акцій” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0057-09>.

28. Перетяцько Ю.М. Стан висвітлення інформації про орендні операції у примітках до річної фінансової звітності суб’єктів господарювання згідно з ПСБО № 14 “Оренда” / Ю.М. Перетяцько // *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers* : in 2 parts. Part 1. Modern Priorities of Economics. Engineering and Technologies. – Chernihiv : CNUT, 2016. – 228-230 p.

29. Перетяцько Ю.М. Стан висвітлення інформації про основні засоби у примітках до звітів за вимогами положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 7 “Основні засоби” [Електронний ресурс] / Ю.М. Перетяцько, Ю.В. Горбач, Ю.В. Держилова // *Економіка та суспільство*. – 2017. – № 13. – Режим доступу до журналу : <http://economyandsociety.in.ua>.

О. О. Сидоренко, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК СТРАХОВИХ РЕЗЕРВІВ У СТРАХОВИХ КОМПАНІЯХ

Діяльність страхових компаній в Україні на сьогоднішній день має незначний вплив на процес розвитку економіки України, що підтверджується незначним обсягом страхового ринку відносно до ВВП на протязі усіх років незалежності України. Водночас, з покращенням рівня життя населення України і виходу з кризи таких галузей, як: сільське господарство, промислове виробництво, машинобудування, літакобудування, банківського сектору та фондового ринку, роль страхового бізнесу у розвитку економіки буде значно вищою, а отже, зросте рівень та масштаб відповідальності окремо взятої страхової компанії за узяті на себе зобов'язання перед страхувальниками, що відповідно буде призводити до підвищення рівня вимог щодо тактичного та стратегічного управління страхової компанії.

Розвиток страхової галузі значною мірою залежить від довіри страхувальників до страховиків, яка зростає в умовах платоспроможності страхових компаній України. Платоспроможність страховиків залежить від достатності страхових резервів та ефективності їх розміщення, що, вимагає підвищення ефективності управління процесами формування та розміщення страхових резервів.

Отже, особливої актуальності набувають питання удосконалення теоретико-методичних засад управлінського обліку формування та розміщення страхових резервів як засобу одержання інформації про достатність сформованих страхових резервів, безпечність, ефективність, диверсифікованість та ліквідність їх розміщення, що необхідно для забезпечення процесу їх управління.

Питаннями удосконалення методичного забезпечення обліку формування та розміщення страхових резервів в Україні займались та займаються науковці, серед яких слід виділити таких, як: Гаманкова О., Гарматій Т., Гончаренко О., Приходько В., Лень В., [4, 5, 11, 14, 7]. У працях зазначених науковців вивчаються питання фінансового обліку процесів формування та розміщення страхових резервів з метою надання повної, правдивої та неупередженої інформації щодо цих процесів у фінансовій звітності для зовнішніх користувачів. Проте, не ставиться питання організації та ведення управлінського обліку формування та розміщення страхових резервів з метою надання інформації безпосередньо внутрішнім користувачам для підтримання процесу управління страховими резервами. Також, не ставиться питання щодо організації управлінського обліку розміщення страхових резервів з урахуванням принципів їх розміщення, що визначені Законом України «Про страхування», що сукупно вказує на актуальність дослідження.

Таким чином одним із важливих напрямків управління діяльності страхових компанії України, на нашу думку, повинен стати управлінський облік страхових резервів, як процес виявлення, вимірювання, накопичення, структурування, інтерпретації, та передачі інформації внутрішнім користувачам щодо процесу формування, використання та розміщення страхових резервів, якої буде достатньо для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

На нашу думку, управлінський облік страхових резервів повинен включати в себе такі напрямки: управлінський облік формування страхових резервів; управлінський облік використання (достатності) страхових резервів; управлінський облік розміщення страхових резервів.

Управлінський облік формування страхових резервів повинен надавати інформацію необхідну для прийняття управлінських рішень стосовно того, які види обов'язкових технічних резервів необхідно (доцільно) формувати за тим, чи іншим видом страхування, а також, який з альтернативних методів, дозволених на законодавчому рівні, розрахунку одного і того ж технічного резерву страховику доцільно застосовувати у власній діяльності.

Згідно, Закону України «Про страхування» [6], страхові компанії для забезпечення виплати страхових відшкодувань, зобов'язані створювати страхові резерви достатні для виконання взятих на себе страхових зобов'язань.

Водночас законодавством визначено види страхових резервів, які є обов'язковими до формування страховиками та види страхових резервів рішення про формування яких може приймати виключно страховик. Так, формування резерву збитків, які виникли, але не заявлені є обов'язковим лише за обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Резерв збитків, які виникли, але не заявлені умовно можна поділити на дві частини:

1. Резерв збитків, які виникли, але не заявлені на звітну дату, проте, які заявлені у наступному звітному періоді до завершення дії страхового договору;

2. Резерв збитків, які виникли, але не заявлені на звітну дату, проте, які заявлені у наступному звітному періоді за страховими випадками, що настали протягом дії договору, але були заявлені страховику після закінчення його дії.

Так, за умовною першою групою, резерв збитків, які виникли, але не заявлені, на нашу думку, доцільно формувати лише у тому випадку, якщо сума заявлених збитків за такими договорами в середньому за останні кілька періодів є більшою ніж 25 % від резерву незароблених премій на звітну дату за цими договорами або інша межа встановлена страховиком у наказі про облікову політику чи іншому внутрішньому документі.

Водночас, за другою умовною групою резерв збитків, які виникли, але не заявлені доцільно формувати, якщо сума збитків заявлених після завершення страхового договору за страховими випадками, що настали в момент його дії, за останні кілька періодів в середньому перевищує 10 % від зароблених страхових платежів у таких періодах за цими видами страхування.

За наявності заявлених збитків за обома умовними групами, резерв збитків, які виникли, але не заявлені, доцільно формувати, якщо збитки за першою

умовною групою перевищують 10 % від резерву незароблених премій, а збитки за другою групою є більшими 5 % від зароблених страхових платежів за відповідним видом страхування у звітному періоді.

Порядок формування резерву коливань збитковості визначений Методикою формування страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя, затвердженою розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.12.04 № 3104. У цьому розпорядженні не встановлено порядок прийняття рішення щодо доцільності розрахунку резерву коливань збитковості, проте зазначено, що резерв «призначений для компенсації виплат страховика, що пов'язані з відшкодуванням збитків, у разі, якщо фактична збитковість за видами страхування у звітному періоді перевищує очікуваний середній рівень збитковості» [9].

Загальні питання формування резерву коливань збитковості в Україні вивчають вчені: В. Вареня, В.С. Лень [2,7] та інші, проте в досліджуваних працях не ставилось питання стосовно розроблення порядку прийняття рішення щодо необхідності розрахунку резерву коливань збитковості, тому цей напрямок є актуальним та перспективним.

Розрахунок резерву коливань збитковості здійснюють за допомогою формули 1 [9].

$$PKZ = PKZ_{п} - (ЗФ - ЗР) \cdot ЗСП \quad (1)$$

де PKZ_k – резерв коливань збитковості на кінець звітного періоду;

$PKZ_{п}$ – резерв коливань збитковості на початок звітного періоду;

$ЗФ$ – показник фактичного рівня збитковості за видом страхування у звітному періоді;

$ЗР$ – показник середнього очікуваного рівня збитковості, який взято за основу при розрахунку тарифної ставки за видом страхування;

$ЗСП$ – зароблена страхова премія у звітному періоді.

Слід зауважити, що методика розрахунку резерву коливань збитковості, яка встановлена у Методиці формування страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя, затвердженою розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.12.04 № 3104, має ряд суттєвих недоліків. Проаналізуємо їх частину на числовому прикладі наведеного у таблиці 1.

Отже, для виду страхування А, формувати резерв коливань збитковості недоцільно, оскільки показники середньоочікуваної збитковості перевищують фактичну збитковість в усіх досліджуваних періодах, проте згідно законодавства цей резерв може бути розрахований навіть за таким видом страхування, що звісно буде призводити до завищення витрат та зниження прибутку. Для виду страхування Б, розрахунок резерву коливань збитковості є доцільним, оскільки за рахунок економії в одному періоді (фактична збитковість менша за середню збитковість), в іншому періоді покриваються незначні перевищення фактичної збитковості над середньо очікуваною збитковістю.

Таблиця 1

Розрахунок резерву коливань збитковості для видів страхування із різними показниками збитковості*

№ періоду	Вид страхування А					Вид страхування Б					Вид страхування В				
	РКЗп, тис. грн	ЗФ	ЗР	ЗСП, тис. грн	РКЗк, тис. грн	РКЗп, тис. грн	ЗФ	ЗР	ЗСП, тис. грн	РКЗк, тис. грн	РКЗп, тис. грн	ЗФ	ЗР	ЗСП, тис. грн	РКЗк, тис. грн
1	0	0,25	0,3	100	5	0	0,28	0,3	130	2,6	0	0,32	0,3	200	0**
2	5	0,28	0,3	120	7,4	2,6	0,32	0,3	145	0**	0	0,33	0,3	205	0
3	7,4	0,29	0,3	125	8,65	0	0,27	0,3	150	4,5	0	0,35	0,3	123	0
4	8,65	0,27	0,3	130	12,55	4,5	0,33	0,3	142	0,24	0	0,31	0,3	129	0
5	12,55	0,28	0,3	135	15,25	0,24	0,29	0,3	138	1,62	0	0,34	0,3	156	0

* розрахунок проведено за формулою 1

** якщо розрахована величина резерву коливань збитковості набирає від'ємного значення, то вважається, що резерв коливань збитковості має нульове значення

Джерело: [17].

Проте для виду страхування В, для якого є характерним перевищення фактичної збитковості над середньо очікуваною збитковістю в усіх періодах, розрахувати резерв коливань збитковості, необхідний для покриття такого перевищення, за нормативно встановленою методикою неможливо, адже розрахункове значення резерву набуває від'ємного значення, а тому прирівнюється до нуля.

Отже, робимо два висновки: 1) при прийнятті рішення про формування резерву коливань збитковості страховик повинен довести Нацкомфінпослуг доцільність такого розрахунку на підставі економічно обґрунтованих показників; 2) для видів страхування, для яких є характерним перевищення фактичної збитковості над середньо очікуваною збитковістю на протязі тривалого проміжку часу, страховикам доцільно переглянути показник середньо очікуваної збитковості та збільшити його, а у разі неможливості такого збільшення, за таким видом страхування доцільно формувати резерв коливань збитковості за самостійно розробленою методикою, у зв'язку з неможливістю використання законодавчо встановленої методики.

Для розрахунку резерву коливань збитковості, при неможливості використання законодавчо встановленої методики розрахунку, можна використати розроблену нами методику, яка наведена у формулі 2 ([17]).

$$РКЗк = \frac{((3\Phi_{i-1} - 3P_{i-1}) + (3\Phi_{i-2} - 3P_{i-2}) + \dots + (3\Phi_{i-n} - 3P_{i-n}))}{n} \cdot ЗСПн \quad (2)$$

де $\zeta\hat{O}_{i-n}$ – фактична збитковість за попередні чотири звітні періоди;

$\zeta\hat{D}_{i-n}$ – середня збитковість за попередні чотири періоди;

n – кількість періодів які беруть для розрахунку;

$ЗСПн$ – плановий (прогнозний) показник зароблених страхових платежів у майбутньому звітному періоді.

Також недоліком законодавчо встановленої методики розрахунку резерву коливань збитковості є те, що при визначенні показника фактична збитковість, необхідно використовувати величина резерву збитків, які виникли, але не заявлені

(за вирахуванням частки перестраховика), проте, порядок визначення частки перестраховика у резерві збитків, які виникли, але не заявлені, не передбачений жодним нормативним документом України.

Тому для прийняття рішення щодо доцільності розрахунку резерву коливань збитковості, види страхування умовно було поділено на три групи: 1) види страхування за якими фактична збитковість завжди менша ніж середня збитковість; 2) види страхування за якими фактична збитковість може як перевищувати, так і бути меншою за показник середньої збитковості; 3) види страхування за якими фактична збитковість перевищує середню збитковість у всіх періодах, що беруться для розрахунку. А прийняття рішення базується на підставі аналізу суттєвості та рівномірності відхилень фактичної збитковості від середньоочікуваної, що проводиться за кожною з груп.

Рівномірність відхилень (ризик відхилень) фактичної збитковості від середньо очікуваної збитковості можна розрахувати за допомогою коефіцієнта варіації за кожним видом страхування з використанням формули 3 ([16]).

$$K_{\text{варіації}} = \frac{Q}{CЗ} = \frac{\sqrt{\frac{\sum(\PhiЗ - CЗ)^2}{n-1}}}{CЗ}, \quad (3)$$

де Q – дисперсія;

$\PhiЗ$ – значення фактичної збитковості за відповідний місяць (квартал) за видом страхування;

$CЗ$ – середній рівень збитковості, узятий за основу при розрахунку тарифної ставки за цим видом страхування;

N – кількість спостережень.

Одержаний у розрахунку результат по кожному з видів страхування порівнюють з шкалою градації ризику. Так, за Н.І. Машиною [8, с. 64], якщо коефіцієнт варіації менше або дорівнює 0,1, то ризик є слабким, якщо коефіцієнт варіації знаходиться в проміжку між 0,1 та 0,25 включаючи 0,25, то ризик є помірним, та якщо коефіцієнт варіації більше ніж 0,25, то ризик є високим. Шкала для коефіцієнту варіації та рішення, що доцільно прийняти відповідно до розрахованого показника коефіцієнту наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Шкала для коефіцієнту варіації та напрямки дії страховика

Вид коефіцієнта	Величина коефіцієнта	Градація ризику (вид групи, вид поведінки)
Значення показників для видів страхування віднесених до груп 1		
Коефіцієнт варіації	≤0,1	Резерв коливань збитковості формувати не потрібно. Оптимальний варіант співвідношення фактичної збитковості із середньою для страховика. Свідчить про правильність розрахунку страхових тарифів.
	0,1 - 0,25	Резерв коливань збитковості формувати не потрібно Свідчить про незначне завищення показника середньої збитковості при розрахунку страхового тарифу. При збереженні такої ситуації в майбутньому доцільно зменшити страховий тариф переглянувши показник середньої збитковості у бік його зменшення.
	>0,25	Резерв коливань збитковості формувати не потрібно Свідчить про значне завищення показника середньої збитковості при розрахунку страхового тарифу. Вид поведінки дуже обережний. Рекомендується в наступному звітному періоді зменшити рівень середньої збитковості.

Вид коефіцієнта	Величина коефіцієнта	Градація ризику (вид групи, вид поведінки)
Значення показників для видів страхування віднесених до груп 2		
Коефіцієнт варіації	≤ 0,1	Резерв коливань збитковості формувати не потрібно.
	0,1 - 0,25	Резерв коливань збитковості потрібно розраховувати згідно законодавчо встановленої методики.
	>0,25	Резерв коливань збитковості потрібно розраховувати згідно законодавчо встановленої методики.
Значення показників для видів страхування віднесених до групи 3		
Коефіцієнт варіації	≤ 0,1	Резерв коливань збитковості формувати не потрібно.
	0,1 - 0,25	Резерв коливань збитковості розраховується за альтернативною методикою. Свідчить про незначне заниження показника середньої збитковості при розрахунку страхового тарифу. При збереженні такої ситуації в майбутньому доцільно збільшити страховий тариф переглянувши показник середньої збитковості у бік його збільшення.
	>0,25	Резерв коливань збитковості розраховується за альтернативною методикою. Свідчить про значне заниження показника середньої збитковості при розрахунку страхового тарифу. Вид поведінки – демпінг. Рекомендується в наступному звітному періоді збільшити рівень середньої збитковості.

Джерело: [17].

Страхові компанії, які займаються видами страхування, іншими ніж страхування життя, можуть також формувати за власним бажанням резерв катастроф (крім обов'язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, за яким формування такого резерву є обов'язковим).

Зокрема, у Методиці формування страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя, затвердженою розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.12.04 № 3104, зазначено, що: «резерв катастроф формується за видами страхування, умовами яких передбачені обов'язки страховика забезпечити страхову виплату у зв'язку зі шкодою, заподіяною внаслідок дії нездоланної сили або аварії великого масштабу» [9].

Таким чином, при прийнятті рішення, щодо доцільності формування резерву катастроф, управлінському персоналу в першу чергу необхідно визначити види страхування, за якими можливі дії нездоланної сили або аварії великого масштабу, чи інші страхові події, наслідком яких є виплата страхового відшкодування по великій кількості договорів страхування. Після виділення видів страхування з підвищеною небезпекою доцільно зайнятись накопиченням інформації та проведенням аналізу збитковості зазначених видів страхування.

Види страхування за якими настання однієї страхової події може призвести до пошкодження великої кількості об'єктів страхування, можна визначити розрахувавши показник «частота страхових подій» за формулою 4.

$$Ч_{с.п} = \frac{K}{N},$$

(4)

де, $Ч_{с.п}$ – частота страхових подій;

K – кількість страхових подій, од.;

N – число постраждалих об'єктів страхування, од.

Максимальне значення даного показника дорівнює 1, тобто кількість страхових подій та постраждалих об'єктів страхування є рівним. Водночас, негативним, на нашу думку, можна вважати види страхування за якими цей показник є меншим ніж 0,3, тобто три страхові події викликають настання страхового випадку за 10 страховими договорами. Тому, якщо частота страхових подій менше ніж 0,3 ми рекомендуємо за таким видом страхування розраховувати резерв катастроф.

Одним з важливих напрямків та складовою частиною управлінського обліку страхових резервів у страхових компаніях є управлінський облік розміщення страхових резервів.

Управлінський облік розміщення страхових резервів повинен бути направлений на накопичення, узагальнення, групування, інтерпретацію та передачу інформації щодо розміщення страхових резервів, необхідної для здійснення контролю за ефективністю їх розміщення в цілому та дотримання принципів прибутковості, диверсифікованості, ліквідності та безпечності, та достатньої для прийняття управлінських рішень.

Для здійснення контролю щодо дотримання принципу прибутковості та створення інформаційної бази для прийняття управлінських рішень щодо ефективності розміщення страхових резервів, в основу побудови системи обліку операції по розміщенню страхових резервів покласти принцип прибутковості, шляхом введення додаткових проміжних рахунків 78 «Дохід від реалізації та поточного використання (утримання) активів у які розміщено страхові резерви» та 88 «Витрати на придбання та поточне використання (утримання) активів у які розміщено страхові резерви» до робочого плану рахунків страховика з виділенням відповідних субрахунків за кожним видом дозволених для розміщення активів. Зауважимо, що під виразом «поточне використання (утримання) активів» розуміється сукупність доходів та витрат за весь період утримання такого активу, а не лише звітний рік, як це зазначено у стандартах бухгалтерського обліку [15].

Наприклад при розміщенні частини страхових резервів у будинки та споруди, що планують утримувати більше року для здачі в операційну оренду, які для цілей бухгалтерського обліку будуть визнані об'єктами довгострокової інвестиційної нерухомості (довгострокова інвестиційна нерухомість – власні або орендовані на умовах фінансової оренди земельні ділянки, будівлі, споруди, які розташовуються на землі, утримувані протягом періоду, що більше одного року з метою отримання орендних платежів та/або збільшення власного капіталу, а не для виробництва та постачання товарів, надання послуг, адміністративної мети або продажу в процесі звичайної діяльності [18]), до складу поточних доходів буде включено суму отриманої орендної плати за договором операційної оренди та у разі обліку такої нерухомості за справедливою вартістю, сума збільшення справедливої вартості на звітну дату, а до складу витрат будуть входити витрати на оплату комунальних послуг, утримання, прибирання, ремонт, сума зменшення справедливої вартості активу,

якщо він обліковувався за справедливою вартістю та усі інші витрати пов'язані з утриманням (використанням) таких будинків та споруд [15].

Для здійснення контролю за дотриманням принципу диверсифікованості розміщення технічних резервів управлінська бухгалтерія повинна враховувати вимоги Положення про обов'язкові критерії та нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страховика, затверджених Розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 23.02.2016 № 396.

Зауважимо, що в цьому положенні окрім нормативів розміщення резервів у різні категорії дозволених активів, також наведені нормативи, щодо розміщення резервів у різні суб'єкти господарювання. Зокрема, зазначено, що: «до нормативу диверсифікованості активів включаються активи страховика, розміщені в одній юридичній особі, в розмірі не більше 25 відсотків страхових резервів, зокрема: банківські вклади (депозити), валютні вкладення, банківські метали на рахунках, відкритих у цій юридичній особі; акції, облігації підприємств, іпотечні облігації, емітентом яких є ця юридична особа; інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України; довгострокове фінансування (кредитування) житлового будівництва» [13].

На нашу думку, правило, що в одній юридичній особі повинно розміщуватись не більше 25 % страхових резервів, повинно застосовуватись до усіх категорій активів, а не лише виділених напрямків, в іншому ж випадку можлива ситуація, коли страхова компанія, згідно згаданого положення, може розмістити в банку 25% на поточному рахунку, депозитах, банківських металах, та придбати у цього банку акцій на суму 10 % від страхових резервів, облігацій у розмірі 10% від страхових резервів, іпотечні сертифікати тощо. Тобто, розмір розміщення страхових резервів в одній юридичній особі буде складати більше 25 % суми страхових резервів. Тому, ми рекомендуємо у Положенні про обов'язкові критерії та нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страховика, якими представлені страхові резерви, прибрати згадані напрямки та залишити лише фразу: «до нормативу диверсифікованості активів включаються активи страховика, розміщені в одній юридичній особі, в розмірі не більше 25 відсотків страхових резервів».

Для здійснення контролю за дотриманням принципу диверсифікації при розміщенні страхових резервів, ми рекомендуємо, управлінській бухгалтерії щоквартально складати звіт у розрізі видів активів у які розміщені страхові резерви та розрізі суб'єктів господарювання у які розміщені такі страхові резерви, аналізувати його та у разі необхідності вносити корективи в політику страхової компанії щодо диверсифікованості активів.

Крім контролю за дотриманням принципу прибутковості та диверсифікованості, страхові компанії також повинні приділяти значну увагу питанням оцінки, контролю та управлінню ліквідністю своїх активів, від чого значною мірою залежить платоспроможність страховика.

Класично в економічному аналізі, для оцінки та аналізу ліквідності активів суб'єкта господарювання розраховують коефіцієнти ліквідності (коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт проміжної ліквідності та

коефіцієнт загальної ліквідності) та одержані результати порівнюють із спеціально розробленими нормативами для таких коефіцієнтів. Проте, на нашу думку використання згаданих коефіцієнтів для оцінки та аналізу ліквідності активів страхових компанії України є некоректним.

Зокрема, в своїх дослідженнях такі науковці як: Барбаш Н. С., Білик М. Д., Ващенко Л. О., Лень В. С., Мних Є. В., Невмержицька Н. Ю., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Сухарев П. М. [1; 3; 7; 10] та інші, для розрахунку коефіцієнтів ліквідності в чисельнику беруть оборотні активи за ступенем ліквідності та ділять на рівень поточних зобов'язань на дату балансу, проте специфіка страхової справи полягає в тому, що окрім поточних зобов'язань, що відображені у балансі, страховики ще мають зобов'язання у вигляді страхових резервів. Так, у праці [12] рекомендується, при розрахунку коефіцієнтів ліквідності, суму поточних зобов'язань збільшувати на суму сформованих страхових резервів.

На нашу думку, ця рекомендація є вірною частково, адже не вся сума страхових резервів буде використана (відображає фактичні страхові зобов'язання) для виплати страхових відшкодувань.

Проте, ми вважаємо, що обов'язково у процесі розрахунку коефіцієнтів ліквідності, повинна бути врахована лише сума резерву заявлених, але не виплачених збитків. Резерв заявлених, але не виплачених збитків, є «оцінкою обсягу зобов'язань страховика для здійснення виплат страхових сум (страхового відшкодування) за відомими вимогами страхувальників, включаючи витрати на врегулювання збитків (експертні, консультаційні та інші витрати, пов'язані з оцінкою розміру збитку), які не оплачені або оплачені не в повному обсязі на звітну дату та які виникли в зв'язку зі страховими подіями, що мали місце в звітному або попередніх періодах, та про факт настання яких страховика повідомлено відповідно до вимог законодавства України та/або умов договору» [9], тобто є сумою, яка як очікується буде виплачена за страховими випадками після дати балансу, отже, з економічної точки зору, є поточним зобов'язанням [19].

Щодо інших видів технічних резервів, оскільки вони формуються не на підставі заяв страхувальників стосовно страхових випадків, які настали, а на підставі припущень щодо їх можливих сум у майбутньому (спеціально розроблених методів), їх врахування при розрахунку коефіцієнтів ліквідності є недоречним.

При розрахунку коефіцієнту абсолютної ліквідності рекомендовано використовувати не тільки резерв, заявлених, але не виплачених збитків, а й суму активів, які страховик може перетворити у готівку протягом десяти діб, та, які не є грошовими коштами чи поточними фінансовими інвестиціями. До таких високоліквідних активів, можуть бути віднесені страхові платежі чи інша дебіторська заборгованість, яку страховик повинен одержати у найближчі 10 діб після дати розрахунку коефіцієнту (визначені згідно графіку погашення дебіторської заборгованості, в тому числі сплати чергових страхових платежів).

Аналогічно, при розрахунку коефіцієнту проміжної ліквідності доцільно додатково у формулу включити активи, які страховик може перетворити в

кошти протягом терміну від 10 діб до трьох місяців. Для розрахунку, коефіцієнту загальної ліквідності також доцільно використовувати суму необоротних активів, що утримуються для продажу та групу вибуття, оскільки вони будуть реалізовані протягом року та інші необоротні активи, які страховик планує або може перетворити у кошти за період від трьох місяців до року.

Таким чином, після розрахунку наведених вище коефіцієнтів, одержані результати необхідно порівняти із нормативними значеннями та на їх підставі зробити попередній аналіз щодо ліквідності активів страхової компанії. Проте, для більш детального аналізу додержання страховиком принципу ліквідності при розміщенні страхових резервів, на нашу думку, необхідно раз на півроку складати внутрішній звіт з переліком активів у які розміщено страхові резерви з поділом їх за термінами ліквідності.

Для оцінки безпечності вкладень страхових резервів у дозволені категорії активів, тобто контролю за додержанням принципу безпечності, страхова компанія, має користуватись самостійно розробленою методикою такої оцінки. Водночас, розміщення страхових резервів можна вважати безпечним для страховика лише у випадку додержання ним принципів прибутковості, диверсифікованості та ліквідності, тому згадані принципи повинні бути покладені в основу побудови такої методики. Наприклад, оцінку принципу безпечності можна здійснити шляхом знаходження середньоарифметичної оцінки по п'ятибальній шкалі попередніх трьох принципів.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1) для покращення процесу управління страховими резервами страховика, як основи забезпечення його платоспроможності, розроблено засади ведення управлінського обліку страхових резервів за напрямками: управлінський облік формування страхових резервів; управлінський облік використання (достатності) страхових резервів; управлінський облік розміщення страхових резервів;

2) з'ясовано, що страхові компанії можуть самостійно приймати рішення про формування необов'язкових видів технічних резервів, проте порядок прийняття рішення щодо доцільності формування таких необов'язкових резервів у законодавчій базі не наведено, що може негативно впливати на платоспроможність страховиків. Тому було розроблено порядок прийняття рішення щодо доцільності розрахунку таких необов'язкових технічних резервів, в основі якого покладена статистика минулих періодів, як інформаційна база та економіко-математичні методи, як інструментарій прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень;

3) запропоновано методичні засади ведення управлінського обліку з урахуванням принципів прибутковості, диверсифікованості та ліквідності.

Набуло подальшого розвитку питання застосування коефіцієнтів ліквідності для аналізу ліквідності активів страховика, які було модифіковано з метою врахування особливостей страхової справи. В зв'язку з чим, використання удосконалених коефіцієнтів для аналізу ліквідності активів є більш доцільним, ніж використання стандартних коефіцієнтів.

Список використаних джерел

1. Білик М. Д., Фінансовий аналіз: Навч. посіб. / М.Д Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Невмержицька. — К.: КНЕУ, 2005. — 592 с.
2. Вареня В. Бухгалтерський облік страхових резервів / В. Вареня // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. — 2006. — № 3–4. — С. 12–17.
3. Ващенко Л.О. Аналіз фінансового стану підприємства : інформаційне та методичне забезпечення : монографія / Л.О. Ващенко, П.М. Сухарев. — Донецьк : Видавництво «Вебер», 2007. — 185 с.
4. Гаманкова О. О. Облік і аудит у страхових організаціях: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / О. О. Гаманкова; М-во освіти і науки України, КНЕУ. — Вид. 2-ге, без змін. — К. : КНЕУ, 2006. — 183 с.
5. Гарматій Т. О. Облік та аудит в страхових компаніях: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. О. Гарматій; М-во освіти і науки України, Тернопільська академія народного господарства, Ін-тут фінансів. — Тернопіль, 2004. — 180 с.
6. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
7. Лень В.С. Облік і аудит в страхових організаціях [навч. посібник] / В.С. Лень. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 408 с.
8. Машина Н. І. Економічний ризик та методи його вимірювання: Навчальний посібник / Н. І. Машина. — Центр навчальної літератури, 2003. — 188 с.
9. Методика формування страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя, затвердженою розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.12.04 № 3104 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0019-05>
10. Мних Є.В. Фінансовий аналіз : навч. посіб / Є.В. Мних, Н.С. Барбаш. — К.: КНТЕУ, 2010. — 412 с. 12, с 147-151
11. Обліково-аналітичне забезпечення управління небанківськими фінансовими установами: Монографія / [М.Й. Гедз, О.О. Гончаренко, О.В. Лук'янець та ін.]; За наук. ред. канд. екон. наук, доц. М.Й. Гедза. К.: ТОВ "ДКС центр", 2009. — 392 с.;
12. Подразжательное управление ликвидностью страховой компании [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://symixins.narod.ru/afi03.htm>. — Назва з екрану.
13. Положення про обов'язкові критерії та нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страховика, затверджених Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 23.02.2016 № 396. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0417-16>
14. Приходько В. С. Бухгалтерський облік страхової діяльності [навч. посіб. 2-ге видання, доповнене й перероблене] / В. С. Приходько. — К.: Лібра. — 2002. — 216с.
15. Сидоренко О. О. Концептуальні засади побудови системи обліку розміщення страхових резервів / О. О. Сидоренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету : зб. — Чернігів : ЧДТУ, 2009 — № 39. — 355с. — С. 283–289.
16. Сидоренко О. О. Обґрунтування доцільності розрахунку резерву коливань збитковості / О. О. Сидоренко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету : Економічні науки. — Кіровоград: КНТУ, 2009. — Вип. 16. Ч.1. — С. 202–207.
17. Сидоренко О.О. Бухгалтерський облік формування та розміщення страхових резервів: дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук:08.00.09 / О. О. Сидоренко; Чернігів., 2011. — 183 с.
18. Сидоренко О.О. Нерухомість у страховика: класифікація та бухгалтерський облік / О.О. Сидоренко // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. — Випуск 237: В 6 т. — Т. VI. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. — 253 с. — С. 1437 – 1452.
19. Сидоренко О.О. Фінансовий аналіз ліквідності активів страховиків /О.О. Сидоренко // Економічні науки. Серія “Економіка та менеджмент”: збірник наукових праць. Луцький

національний технічний університет. – Випуск 9 (34). Частина 2. Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2012. – 469-475 с.

Ю. М. Скосир, канд.екон.наук, доцент
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Постановка проблеми. Сьогодні важливе місце в економіці України займає сільське господарство. Ця галузь забезпечує стабільні надходження до бюджету, сприяє надходженню валютної виручки в економіку України та сприяє життєдіяльності сільського населення країни. Специфічність сільськогосподарського виробництва сприяло особливим відносинам у системі оподаткування підприємств агропромислового комплексу. Особливі види податкових взаємовідносин полягали в сплаті фіксованого або єдиного податку, який замінював податок на прибуток та інші податкові платежі, та особливою підтримкою була дія спеціального режиму по ПДВ. Сучасна податкова політика направлена на підвищення обсягу податкових платежів сільськогосподарських виробників до бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств досліджувались у працях таких українських вчених: О. Василик, М. Дем'яненко, Д. Дема, П. Лайко, А. Соколовська, Л. Тулуш, В. Федосов, В. Рудь, А. Кириченко, С. Осадчий, С. Синчак. Роботи вчених аграрників дають уявлення про використання систем оподаткування підприємств аграрного сектору. Мало дослідженими залишаються питання впливу змін у податковому законодавстві на загальне податкове навантаження для сільськогосподарських товаровиробників. Майже не має робіт по аналізу існуючої системи оподаткування в сільському господарстві, відсутні концепції розвитку даної галузі оподаткування.

Необхідність поглиблення досліджень сучасної системи оподаткування у сільському господарстві України та розробка шляхів її удосконалення спричинили написання даної роботи.

Постановка завдання. Цілі статті полягають у дослідженні існуючих підходів до оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств та визначення шляхів розвитку існуючої системи оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні стає зрозумілим, що започатковані процеси розвитку агропромислового комплексу проводилися без належного економічного прогнозування. Непослідовність реформування сільського господарства має негативний вплив на його розвиток. Сільськогосподарські виробники працюють при постійному збільшенні податкового навантаження та відміні дотацій для даної галузі. Для пом'якшення економічних і соціальних проблем, що склалися в даному секторі економіки, діяв спецрежим по оподаткуванню ПДВ реалізації сільгосппродукції. Дія його скінчилась у 2016 році і зараз сільгоспвиробники

сплачують ПДВ на загальних підставах. Спрощене оподаткування у вигляді застосування єдиного податку є єдиним способом зменшити податкове навантаження.

На сьогодні єдиний податок відіграє не таку значну роль у підтримці агропідприємств, як це було раніше. Значно скоротилась кількість податків, в рахунок яких він сплачується, ставка податку зросла у декілька разів у порівнянні з фіксованим сільськогосподарським податком. Також основна вада цього податку, на нашу думку, полягає у відсутності контролю за визначенням прибутку та занепаді облікової дисципліни на сільськогосподарських підприємствах. Дана система оподаткування на даний момент широко використовується як законний інструмент зменшення податкових зобов'язань на пов'язаних несільськогосподарських підприємствах.

Сільськогосподарські підприємства можуть самостійно обирати систему оподаткування. На сьогодні згідно Податкового кодексу сільськогосподарські підприємства можуть бути платниками податку на прибуток та платниками єдиного податку.

Платниками єдиного податку четвертої групи можуть бути сільськогосподарські підприємства, у яких частка від продажу сільськогосподарської продукції складає на менше 75%, які не мають податкової заборгованості та не є виробниками підакцизної продукції. Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських земель, яка перебуває у власності агропідприємства або надана йому в оренду.

Сільськогосподарські підприємства, які є платниками єдиного податку 4 групи звільняються від сплати податку на прибуток, податку на майно (в частині земельного податку), рентної плати за спеціальне використання води.

Єдиний податок дозволяє спростити механізм нарахування та обліку податку у порівнянні з податком на прибуток, змінює суму податкового зобов'язання залежно від сезону. Збитковість діяльності не звільняє від сплати цього податку і його розмір залежить тільки від грошової оцінки землі.

Проблемним є реєстрація платником єдиного податку четвертої групи. Право на застосування спрощеної системи оподаткування підприємство може обрати 1 раз за рік шляхом подання заяви та пакету документів до 20 лютого поточного року. Не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи підприємства, у яких частка доходу від реалізації власної сільськогосподарської продукції не перевищує 75 відсотків; суб'єкти господарювання, у яких понад 50 відсотків доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини); суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції; суб'єкти господарювання,

які станом на 1 січня базового року мають податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили [1].

Платники єдиного податку не мають обмежень щодо розміру виручки за календарний рік, кількості найманих працівників. До них не застосовуються обмеження щодо розрахунків виключно у грошовій формі. Ставки податку дещо збільшились у порівнянні з фіксованим сільськогосподарським податком, але вони менше граничних ставок земельного податку для сільськогосподарських земель.

Категорія земель	Ставка єдиного податку у відсотках до нормативної грошової оцінки	Граничні ставки земельного податку у відсотках до нормативної грошової оцінки
1. Рілля, сіножаті та пасовища крім гірських та поліських територій	0,81	1,0
2. Рілля сіножаті та пасовища гірських та поліських територій	0,49	1,0
3. Багаторічні насадження крім гірських та поліських територій	0,49	1,0
4. Багаторічні насадження крім гірських та поліських територій	0,16	1,0

Єдиний податок сплачується щоквартально та змінюється залежно від сезону. В першому півріччі, коли їдуть роботи по підготовці ґрунту до посівів, посів та догляд за посівами єдиний податок сплачується щоквартально в розмірі 10% від річної суми. Після збору врожаю ставка єдиного податку збільшується до 50 % у третьому кварталі та до 30 % у четвертому.

Щороку кожне сільськогосподарське підприємство ризикує опинитись на загальній системі оподаткування в наслідок не виконання вимог Податкового кодексу щодо перебування на спрощеній системі оподаткування.

Для виробників сільськогосподарської продукції встановлено річний податковий період щодо оподаткування податком на прибуток. До сільськогосподарських належать підприємства, дохід яких від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва за попередній податковий рік перевищує 50 відсотків загальної суми доходу.

Сільгоспвиробник, який втратив право перебувати на спрощеній системі оподаткування та одержав в минулому році дохід від продажу власної сільськогосподарської продукції у розмірі не менш як 50 відсотків загальної суми доходу, то він для цілей оподаткування податком на прибуток використовує річний податковий період, який починається з 1 липня поточного звітного року і закінчується 30 червня наступного звітного року. Такому платнику необхідно подати окремо декларацію з податку на прибуток за перше півріччя, а починаючи з 1 липня звітного року необхідно застосовувати річний податковий період, який починається з 1 липня поточного звітного року і закінчується 30 червня наступного року.

Основні проблеми в обліку сільгоспвиробників починаються при застосуванні загальної системи оподаткування. Невідповідність дат початку та кінця звітного періоду датам початку та кінця бюджетного року спричиняє

незручності для сільгоспвиробників. Зміни положень Податкового кодексу відбуваються з початком нового календарного року. Агропідприємства повинні будуть пристосовуватися до цих змін і в одній декларації з податку на прибуток враховувати старі та нові положення Податкового кодексу. Все це може спричинити додаткові помилки при заповненні декларації.

Визнання доходів та витрат здійснюється за загальними правилами як і для інших підприємств згідно положень бухгалтерського обліку. Доходи визнаються за датою переходу права власності на продукцію або при підписанні акту виконаних робіт на виконані роботи та надані послуги. Витрати визнаються витратами одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені. Якщо витрати неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, то їх відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені.

При визначенні податку на прибуток особливу увагу слід приділити податковим різницям. Згідно умов Податкового кодексу відображати податкові різниці повинні всі підприємства, у яких обсяг доходу від реалізації продукції (товарів, робіт послуг), інших операційних доходів, фінансових доходів та інших доходів за календарний рік перевищує двадцять мільйонів гривень. На практиці відображати та розраховувати податкові різниці повинні всі підприємства, які не прийняли рішення про не відображення податкових різниць і не зазначили номер та дату прийняття цього рішення в декларації з податку на прибуток. Дане рішення повинно бути прийнято на початку 2015 року і є основою для правильності ведення обліку фінансових результатів для цілей оподаткування в наступних роках.

Постійна зміна переліку податкових різниць є значною проблемою для бухгалтерів. Велика кількість щоденних господарських операцій не дозволяє оперативно перевіряти кожну операцію на відношення її до податкових різниць. Фінансові результати в бухгалтерському та податковому обліку більш уважно перевіряються вже перед складанням декларації. Процес складання декларації з податку на прибуток вимагає від облікових працівників ретельного аналізу операцій підприємства на відношення їх до податкових різниць. Значно спростити та полегшити працю бухгалтерів можна за допомогою автоматизованого обліку податкових різниць, але щорічні зміни в переліку податкових різниць викликають складнощі в правильному відображенні їх в автоматизованому обліку.

Існування податкових різниць вимагає їх відображення в бухгалтерському та податковому обліку, але методика їх обліку не оновлювалась багато років і не відповідає умовам сьогодення. Система обліку різниць на рахунках 17 «Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання» ускладнює систему бухгалтерського обліку. Використання цих рахунків не допоможе зрозуміти, які саме різниці вплинули на зміну оподаткованого прибутку. Скасування П(с)БО «Податкові різниці» та відсутність чітких методичних рекомендацій щодо даного об'єкту обліку вимагає від бухгалтерів при складанні наказу про облікову політику конкретизувати питання бухгалтерського обліку податкових різниць.

Одним з найкращих варіантів буде розробка окремого облікового реєстру для обліку податкових різниць із щомісячним внесенням даних.

Особливості аграрного виробництва потребують специфічних показників які розкриють характер діяльності і допоможуть виявити проблеми виробництва, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції та визначити основні резерви галузі.

Діюча система звітності спрощена і приведена у відповідність до міжнародних вимог, але ця простота не забезпечує необхідного обсягу даних для аналізу діяльності в аграрній сфері. Ще одною проблемою є несумісність звітності фермерських господарств та інших аграрних підприємств. Все це і обумовило подальше дослідження даного питання.

Про те, що сучасна статистична та податкова звітність потребує доопрацювання говорять давно, але проблеми звітності залишаються не вирішеними.

Основні показники, які необхідні для аналізу діяльності аграрних підприємств, у фінансовій та податковій звітності відсутні. Інформація про обсяги виробленої, реалізованої продукції, витрати на її виробництво можна знайти в «Основних економічних показниках роботи сільгоспідприємств за 200__рік» ф. № 50-сг або в «Основних показниках господарської і фінансової діяльності фермерського господарства» ф. №2 (ферм).

Дані звіти заповнюють аграрні підприємства різних форм власності і тому сукупність наведених даних значно відрізняється. Наприклад дані про витрати на виробництво в розрізі культур аграрного сектору можна знайти тільки в звіті за формою 50-сг, а фермерські господарства такі дані не надають. Склад витрат за елементами в цих звітах також не співпадає, що робить неможливим аналіз господарської діяльності всіх підприємств галузі [2].

На нашу думку діяльність фермерських господарств не можна недооцінювати. Обсяг виробництва товарної продукції даним видом господарств щороку зростає, а продуктивність праці в фермерських господарствах може в декілька разів перевищувати продуктивність праці в інших сільськогосподарських підприємствах.

Також окремою проблемою звітності в аграрному секторі є її вибірковість. Не всі фермерські господарства звітують за всіма видами звітності, що є головною проблемою для аналізу даних по всій галузі. Необхідно також підкреслити, що достовірність та реальність даних цих звітів не підтверджувалась перевітками багатьох років, тому аналіз даних звітів може бути не завжди правильний.

Майже всі аграрні підприємства перебувають на спрощеній системі оподаткування, що дозволяє їм не сплачувати податок на прибуток та деякі інші платежі до бюджету. Згідно Податкового кодексу реєстрація платником єдиного податку є безстроковою, але щороку необхідно підтвердити свій статус сільськогосподарського виробника. Для цього кожне сільськогосподарське підприємство подає наступну звітність:

1) загальну податкову декларацію на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок з яких справляється податок;

- 2) розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва;
- 3) відомості про наявність земельних ділянок.

На нашу думку для всіх сільськогосподарських виробників для підтвердження статусу платника єдиного податку 4 групи необхідно розробити на основі форми № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств за 200_рік» узагальнюючу форму для сільськогосподарських підприємств всіх форм власності. Ця форма повинна подаватись як до Податкових органів так і до Статистичної служби. Дана звітність повинна замінити розрахунок частки сільськогосподарської продукції і бути додатком до декларації платника єдиного податку 4 групи. Це дозволить перевіряти достовірність звітності сільськогосподарських підприємств, забезпечить порівнянність показників звітів агропідприємств всіх форм власності і в тому числі фермерських господарств, покращить доступність звітів.

Висновок

Розглядаючи особливості оподаткування сільськогосподарської діяльності ми виявили багато проблем, які потребують вирішення. Зміни в системі оподаткування та в звітності аграрних підприємств не встигають за змінами в аграрному секторі та за кон'юнктурою аграрного ринку. Швидкий розвиток агрохолдингів вимагає оперативного вдосконалення системи оподаткування, обліку та звітності аграрних підприємств. Важливою елементом звітності в аграрному секторі є статистична звітність. В сільськогосподарській діяльності для різних підприємств статистична звітність складається за різними формами, що не дозволяє співставляти та аналізувати деякі важливі показники. Податкові звіти потребують вдосконалення, уніфікації та об'єднання з податковою звітністю.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України : від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємства [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 20.10.2015 р. № 897. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1415-15>.
3. Жук В. М. Стан та розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу / В. М. Жук // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С.33-42.
4. Лузан Ю. Я. Звітність підприємства – основа інформаційної системи управління / Ю. Я. Лузан // Облік і фінанси АПК. – 2004. – №1. – С. 4-9.
5. Пархоменко В. М. Фінансова звітність в агропромисловому комплексі / В. М. Пархоменко // Облік і фінанси АПК. – 2004. – №1. – С. 31-45.
6. Синчак В.П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика: [монографія] / В.П. Синчак. - Хмельницький: ХУУП, 2008. - 476 с.